

जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन

स्रोत पुस्तिका

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
सिंहदरवार, काठमाडौं, नेपाल

ख़ाद्य सुरक्षा अनुगमन

जिल्लास्तरीय

स्रोत पुस्तिका

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
सिंहदरवार, काठमाडौं, नेपाल

नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोग, कृषि विकास मन्त्रालय तथा संयुक्त राष्ट्र संघ विश्व खाद्य कार्यक्रम, जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन, स्रोत पुस्तिका (पहिलो संस्करण सन् २००९ जुन/दोस्रो संस्करण सन् २०१६ अप्रिल)

प्रकाशक : नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोग, कृषि विकास मन्त्रालय र संयुक्त राष्ट्र संघ विश्व खाद्य कार्यक्रम ।

सर्वाधिकार © : सर्वाधिकार सुरक्षित गरिएको छ । यस पुस्तिकामा प्रकाशित सामग्रीहरू साभार गरी कुनै भाग वा पूर्णरूपमा गैर व्यापारिक तथा शैक्षिक प्रयोजनको लागि स्रोत उल्लेख गरी प्रयोग गर्न प्रकाशक संस्थाहरूले स्वीकृति प्रदान गरेको छ । तर व्यापारिक प्रयोजन वा मुनाफाको लागि प्रकाशकको स्वीकृति विना यस पुस्तिकाको कुनै पनि भाग कुनै पनि रूपमा पुनःप्रकाशन वा प्रयोग गर्न पाइने छैन ।

सुभाव तथा थप जानकारीका लागि :

- ईश्वर रिजाल iprijal61@gmail.com
- लेखनाथ आचार्य lekhnacharya@yahoo.com
- दिनेश भट्टराई bhattarai_007@yahoo.com
- महेश खरेल mkharel@npc.gov.np
- ज्योत्सना श्रेष्ठ jyotsnastha@yahoo.com
- कर्ट बुर्जा kurt.burja@wfp.org
- पुष्प श्रेष्ठ pushpa.shrestha@wfp.org
- चन्द्र बहादुर थापा chandra.thapa@wfp.org
- दामोदर कणेल damodar.kanel@wfp.org
- सुनिता राउत sunita.raut@wfp.org

आवरण तस्विर : जेम्स ज्याम्ब्रोनी र वसन्त आचार्य

डिजाइन तथा मुद्रण : wps, tel: +977-1-5550289, email: wpsnepal@gmail.com

यो पुस्तिकाको पहिलो संस्करण जर्मन गुणस्तर सुधार सहयोग कार्यक्रमको आर्थिक सहयोग र हालको दोस्रो परिमार्जित संस्करण युरोपियन युनियन, संयुक्त अधिराज्य बेलायत सहयोग नियोग (UKaid) तथा संयुक्त राष्ट्र संघ विश्व खाद्य कार्यक्रमको आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोगमा प्रकाशित गरिएको हो । यस पुस्तिकामा समावेश गरिएका विधि तथा औजारहरू पाँचथर, ताप्लेजुङ र संखुवासभा जिल्लाहरूमा सम्बन्धित जिल्ला प्रशासन कार्यालयहरू, जिल्ला विकास समितिका कार्यालयहरू र जिल्ला कृषि विकास कार्यालयहरूको सक्रिय सहयोग र सहभागितामा स्थलगत परिक्षण गरिएका हुन् । तत्पश्चात् विगत छ वर्षको अनुभव र सन् २०१२/१३ को NeKSAP पुनावलोकन पछि दोस्रो संस्करण प्रकाशन गरिएको हो । यस पुस्तिकालाई प्रकाशन योग्य बनाउने कार्यमा चन्द्र बहादुर थापा, पुष्प श्रेष्ठ, डा. कृष्ण पहारी, माधव कार्की र कि-फडन्गुनको उल्लेखनिय भूमिका रहेको थियो । हाल दोस्रो परिमार्जित संस्करण तयार गर्ने कार्यमा चन्द्र बहादुर थापा, हेम राज रेग्मी र पुष्प श्रेष्ठको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । पुस्तिकाको प्रकाशन कार्यमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने सम्पूर्ण संघसंस्था र व्यक्तिहरूमा हार्दिक धन्यवाद जापन गर्दछौं ।

रत्नेश्वरलाल कायस्थ
सदस्य

पत्र संख्या:-

नेपाल सरकार राष्ट्रिय योजना आयोग

सिंहदरबार, काठमाडौं, नेपाल

कार्यालय: ४२११०१०

विभागा: २०३३३३२

पोष्ट बक्स नं.: १२०४

टेलिफोन: "योजना"

फ्याक्स: १७७-१-४२११०१

ईमेल: rikayastha@npcnepal.gov.np

मिति: २०६६/२/२९

मन्तव्य

गरिवी निवारण र खाद्य असुरक्षाको सम्बोधन नेपाल सरकारको उच्च-प्राथमिकताको विषय रहेको छ । अन्तरिम संविधानमा सम्पूर्ण नेपाली नागरिकको खाद्यवस्तु-माथिको अधिकार समावेश गरिएको छ र नेपालको योजना निर्माणको इतिहासमा पहिलो पटक तीन वर्षीय अन्तरिम योजना (२०६४/६५-२०६६/६७) मा खाद्य सुरक्षा सम्बन्धी एक अध्याय समावेश गरिएको छ ।

खाद्य असुरक्षाको सम्बोधनका लागि विभिन्न मन्त्रालय र नेपाल सरकारको विभिन्न विभागहरूका साथसाथै राष्ट्रिय-अन्तर्राष्ट्रिय गैर सरकारी संस्थाहरूको समन्वयात्मक प्रयास अत्यावश्यक छ । यी प्रयासहरूलाई संयोजन गर्ने जिम्मेवार मुख्य सरकारी संस्था राष्ट्रिय योजना आयोगको हो ।

कृषि उत्पादन प्रवर्द्धन जुन खाद्य सुरक्षाका लागि अति-महत्वपूर्ण छ त्यसका लागि कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय प्रमुख रूपमा उत्तरदायी छ । जनताका विभिन्न आवश्यकताहरू सम्बोधन गर्ने प्रयासहरूमा नेपाल सरकारलाई संयुक्त राष्ट्र संघ लगायत विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूद्वारा समर्थन र सहयोग प्राप्त छ । यसै सन्दर्भमा विश्व खाद्य कार्यक्रमले नेपालको गरिव र नाजुक जनताहरूका लागि ४० वर्ष भन्दा पहिलेदेखि सहयोग पुर्याउँदै आईरहेको छ ।

खाद्य असुरक्षा सम्बोधनका लागि को, कसरी, कहाँ, कहिले र किन मानिसहरू खाद्य असुरक्षित छन्, भन्ने जान्नु आवश्यक छ । तसर्थ: यी आधारभूत प्रश्नहरूको उत्तरका लागि व्यवस्थित, सामयिक र भरपर्दो सूचना प्रणाली आवश्यक छ । राष्ट्रिय खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणाली स्थापनाका लागि स्थानीय स्तरमा खाद्य सुरक्षा अनुगमन र विश्लेषण गर्न कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय र संयुक्त राष्ट्र संघ विश्व खाद्य कार्यक्रमको संयुक्त प्रयासमा जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको स्थापना हुनु महत्वपूर्ण कदम हो ।

जिल्ला खाद्य सुरक्षा अनुगमनका लागि यो पुस्तिका र यसको सम्पूरक प्रशिक्षक निर्देशिकाले जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाललाई स्थानीय खाद्य सुरक्षा स्थितिको प्रभावकारी अनुगमनका लागि सहयोग गर्ने छ र साथै भरपर्दो राष्ट्रिय खाद्य सुरक्षा सूचना प्रणालीमा योगदान गर्नेछ भन्ने आशा राखेको छु ।

यो महत्वपूर्ण प्रकाशनका साथै नेपालको खाद्य असुरक्षा सम्बोधनमा वहाँहरूको विभिन्न संयुक्त प्रयासका लागि म कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय र संयुक्त राष्ट्र संघ विश्व खाद्य कार्यक्रमलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

सचिव, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय

भूमिका

यो जिल्ला खाद्य सुरक्षा अनुगमन पुस्तिका प्रकाशन गर्न पाउंदा हामी कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय र संयुक्त राष्ट्र संघ विश्व खाद्य कार्यक्रम हर्षित छौं । विशेषतः यस पुस्तिकाले जिल्ला स्थित सरकारी कर्मचारी र खाद्य असुरक्षा सम्बोधनमा संलग्न व्यक्तिहरूका लागि जिल्ला स्तरमा खाद्य सुरक्षा अनुगमन कसरी सञ्चालन गर्ने भन्ने आधारभूत ज्ञान प्रदान गर्नेछ भन्ने हाम्रो विश्वास छ ।

यस पुस्तिकाको समपूरकको रूपमा, जिल्ला खाद्य सुरक्षा अनुगमनको लागि प्रशिक्षकको निर्देशिका-समेत प्रकाशित गरिएको छ । प्रशिक्षकको निर्देशिकाले तालिम सहजकर्तालाई जिल्ला खाद्य सुरक्षा अनुगमन तालिमको योजना बनाउन र सञ्चालन कसरी गर्ने भन्ने बारे मार्ग निर्देश प्रदान गर्दछ ।

यी प्रकाशनहरू कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय र संयुक्त राष्ट्र संघ विश्व खाद्य कार्यक्रमको दुई वर्ष-भन्दा बढीको संयुक्त प्रयास पश्चात् प्रकाशनमा आएको हो । कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय र संयुक्त राष्ट्र संघ विश्व खाद्य कार्यक्रमको प्रयासमा श्रृंखलाबद्ध एवं संयुक्त रूपमा बाली तथा खाद्य सुरक्षा अध्ययन गर्ने कार्य र राष्ट्रिय स्तरमा संयुक्त बजार अवलोकन प्रणाली स्थापना गर्ने कार्य समेत भएको छ । साथै जिल्ला स्तरमा खाद्य सुरक्षा अनुगमन तथा विश्लेषणका लागि जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको स्थापना गर्ने कार्य आरम्भ भएको छ । यी जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरू वास्तविक रूपमा राष्ट्रिय खाद्य सुरक्षा सूचना प्रणाली स्थापना गर्ने पहिलो कदम हो ।

यो अनुगमन पुस्तिका र प्रशिक्षकको निर्देशिकाले जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको क्षमता विकासमा सहयोग गर्ने छ साथै प्रभावकारी र भरपर्दो राष्ट्रिय खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणालीमा योगदान गर्नेछ भन्ने हामीले आशा गरेका छौं ।

धन्यवाद !

शङ्कर प्रसाद पाण्डे

सचिव

कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय

रिचार्ड रेगन

राष्ट्रिय प्रतिनिधि

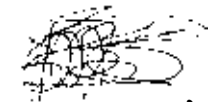
विश्व खाद्य कार्यक्रम

दोस्रो संस्करणको भूमिका

खाद्य सुरक्षा एक बहुआयामिक र चलायमान विषय हो तसर्थ खाद्य सुरक्षाको अवस्था विभिन्न समयमा परिवर्तन भई नै रहन्छ र यसको अवस्थामा परिवर्तन ल्याउन विभिन्न कारक तत्वहरूले प्रभाव पारिरहेका हुन्छन् । देशको समग्र खाद्य सुरक्षाको अवस्था कस्तो छ भन्ने कुराको जानकारीले खाद्य सुरक्षाको अवस्थामा सुधार ल्याउन के कस्ता नीति तथा कार्यक्रमहरूको तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्नु पर्ला भन्ने जस्ता गहनतम पक्षमा निर्णय गर्न सघाउ पुऱ्याउँदछ । यस परिप्रेक्षमा खाद्य सुरक्षा नेपाल सरकारको प्राथमिकता समेत भएकाले खाद्य सुरक्षाको अवस्थाबारे अध्यावधिक जानकारी तथा तथ्यपरक सूचना उपलब्ध हुनु अझ बढी महत्वपूर्ण विषय भएको छ ।

यस महत्वलाई आत्मसात गर्दै कृषि विकास मन्त्रालय र विश्व खाद्य कार्यक्रमले राष्ट्रिय योजना आयोगको नीतिगत निर्देशनमा नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणाली मार्फत खाद्य सुरक्षा अनुगमनको कार्य गर्दै आएको छ । नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणाली अन्तर्गत बहुसरोकारवालाको संलग्नतामा जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालले चौमासिक रूपमा तत्काल उपलब्ध जानकारीहरूको विश्लेषण गरी खाद्य सुरक्षा सम्बन्धी प्रतिवेदन तयार गर्दछ । यस प्रणालीबाट प्राप्त खाद्य तथा पोषण सुरक्षाको अवस्था बारेका तथ्य तथा सूचनाहरूमा आधारित भई जिल्लाको सहभागिमूलक वार्षिक योजना तर्जुमा प्रक्रियामा खाद्य सुरक्षाका कार्यक्रमहरू समायोजन गर्दै कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने परिपाटीको समेत थालनी भएको छ ।

खाद्य सुरक्षा अनुगमन एक जटिल तथा प्राविधिक प्रक्रिया भएकाले यस बारे सान्दर्भिक सरोकारवालाहरूको क्षमता अभिवृद्धि तथा अनुगमन प्रक्रियालाई नेपाल सरकारको नियमित कार्यक्रममा संस्थागत गर्ने पहल निरन्तर रूपमा अघि बढी रहेको छ । यसै प्रक्रियालाई सहजीकरण गर्न सन् २००९ मा यो जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन श्रोत पुस्तिका तयार गरिएको थियो । विगतमा सञ्चालित क्षमता सबलीकरणका प्रयास र सरोकारवालाहरूको सुभावलाई मध्यनजर गरी सन् २०१२/१३ मा विगतको सिकाई र सरोकारवालाको सुभावको संयोजन गर्ने उद्देश्यले अनुगमनका सूचक तथा प्रक्रियाको पुनरावलोकन गरियो । यसका लागि बहुसरोकारवालाको प्रत्यक्ष सहभागितामा १६ जिल्लामा समुदायस्तर, जिल्लास्तर तथा पाँचै विकास क्षेत्रमा क्षेत्रीयस्तरको सुभाव लिनुका साथै केन्द्रीयस्तरको परामर्शबाट खाद्य सुरक्षा अनुगमनका सूचकहरू १२ बाट १७ वटासम्म यकिन गरी अनुगमन प्रक्रिया समेत परिष्कृत गरियो र प्रतिवेदन अवधिलाई नेपाल सरकारको आवधिक प्रतिवेदन प्रणालीमा समायोजन गर्दै त्रैमासिकबाट चौमासिक प्रतिवेदन अवधि कायम गरियो । यो परिमार्जित संस्करण यीनै पुनरावलोकनबाट आएका सुभावहरूमा आधारित छ । यो संसोधित दोस्रो संस्करणले खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रक्रिया अझ बढी तथ्यपरक र अनुगमन प्रणाली दरिलो बनाउन तथा संस्थागत गर्न मद्दत गर्ने छ भन्ने आशा लिएका छौं । यो परिमार्जित संस्करण तयार गरी प्रकाशन गर्न मद्दत गर्ने सम्बन्धित सरोकारवाला संस्थाहरूका कर्मचारी र सहयोगी संस्था युरोपियन युनियन तथा संयुक्त अधिराज्य वेलायत सहयोग नियोग (UKaid) धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ ।

उत्तम कुमार भट्टराई
सचिव
कृषि विकास मन्त्रालय

पिप्पा ब्राडफोर्ड
राष्ट्रिय प्रतिनिधि
विश्व खाद्य कार्यक्रम

विषयसूची

मन्तव्य	घ
भूमिका	ङ
दोस्रो संस्करणको भूमिका	छ
केही मुख्य शब्दावली र तिनको अङ्ग्रेजी रूपान्तरण	ट
पुस्तिकाको परिचय	ड
भाग १ : जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमनबारे सैद्धान्तिक जानकारी	१
१.१ खाद्य सुरक्षा अनुगमनको एक परिचय	२
क. खाद्य सुरक्षा भनेको के हो ?	२
ख. नेपालमा खाद्य असुरक्षा	७
ग. राष्ट्रिय पहल : खाद्य सुरक्षा नीति र कानुनी प्रावधानहरू	१०
घ. खाद्य सुरक्षा अनुगमन किन ?	१५
१.२ नेपालमा खाद्य सुरक्षा अनुगमन	१६
क. नेपालमा खाद्य सुरक्षा अनुगमनमा जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको भूमिका के हो ?	१८
१.३ जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रक्रियामा प्रयोग गरिने विश्लेषणात्मक औजारहरूको संक्षिप्त विवरण	१९
क. खाद्य सुरक्षा सन्दर्भ तालिका	१९
ख. खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिका	२४
ग. जिल्ला खाद्य सुरक्षा संश्लेषण तालिका	३५
घ. खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा	३५
१.४ जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रक्रिया (एक समीक्षा)	३८
१.५ पुनरावलोकन अभ्यास :आफूलाई जाँच गर्नुहोस्	४०

भाग २ : जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन व्यवहारिक ज्ञान तथा सीप	४३
२.१ खाद्य सुरक्षा अनुगमनको लागि तथ्याङ्क सङ्कलन, आदान प्रदान तथा रुजु	४४
क. जिल्लामा सामुहिक तथ्याङ्क सङ्कलन	४४
ख. जिल्लास्तरीय चौमासिक खाद्य सुरक्षा तथ्याङ्क सङ्कलन योजनाको तयारी	४४
ग. कार्य समूहका सदस्यहरूसँग एकल तथ्याङ्क सङ्कलनको प्रयासको नतिजा आदान-प्रदान	५२
घ. सूचना/तथ्याङ्क रुजु गर्ने प्रक्रिया	५२
२.२ विश्लेषणात्मक औजारहरू प्रयोग गरी तथ्यमा आधारित खाद्य सुरक्षा विश्लेषण	५९
क. विश्लेषण गर्ने पद्धति : कार्य समूहमा आधारित	५९
ख. खाद्य सुरक्षा अनुगमनमा प्रमाण र तथ्य सम्पादन गर्न विश्लेषणात्मक औजारहरूको प्रयोग	६३
ग. खाद्य सुरक्षा सन्दर्भ तालिकालाई निर्देशिकाको रूपमा प्रयोग गर्ने	६३
घ. खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिकाको प्रयोग	७७
ङ. जिल्ला खाद्य सुरक्षा अवस्थाको जानकारी संश्लेषण गर्न खाद्य सुरक्षा संश्लेषण तालिकाको प्रयोग	१०१
च. खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा	१०३
२.३ सहभागितात्मक पुनरावलोकन सञ्चालन	१०५
२.४ विश्लेषणको नतिजाहरूको सञ्चार	१०६
२.५ खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणालीबाट प्राप्त नतिजाहरूको प्रयोग	१०८
२.६ बारम्बार सोधिने प्रश्नहरू	१०९
सन्दर्भ सामाग्रीहरू	१११

केही मुख्य शब्दावली र तिनको अङ्ग्रेजी रूपान्तरण

नेपाली

अङ्ग्रेजी (English)

जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाल	District Food Security Network
व्यवहारिक तालिम	Hands-on Training
फिल्ड मनिटर	Field Monitor
परामर्श गोष्ठी	Consultation Workshop
नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणाली	Nepal Food Security Monitoring System
खाद्य असुरक्षाको सामयिक आयामहरू	Temporal Dimensions of Food Insecurity
विश्लेषणात्मक औजारहरू	Analytical Tools
एकीकृत खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण	Integrated Food Security Phase Classification
खाद्य सुरक्षा सन्दर्भ तालिका	Food Security Reference Table
खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिका	Food Security Analysis Template
खाद्य सुरक्षा संश्लेषण तालिका	Food Security Synthesis Template
खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकृत नक्सा	Food Security Phase Classification Maps
खाद्य सुरक्षाका आयामहरू	Dimensions of Food Security
परिमाणात्मक सीमा	Threshold level
खाद्य सुरक्षा जानकारी आदान प्रदान फाराम	Food Security Information Sharing Form
द्वितीय स्रोतको उपयोग	Use of Secondary Sources
जानिफकार व्यक्तिसँग अन्तरवार्ता	Key Informant's Interview
लक्षित समूह छलफल	Focus Group Discussion
प्रत्यक्ष अवलोकन	Direct Observation
घरघुरी सर्वेक्षण	Household Survey
सूचना । तथ्याङ्कको रूजु	Verification of Information
खाद्य सुरक्षा अनुगमन सहकार्यको ढाँचा	Food Security Monitoring Collaborative Flow
पूर्वानुमान अवधि	Outlook Period
बारम्बार सोधिने प्रश्नहरू	Frequently Asked Questions
खाद्य उपलब्धता	Food Availability
खाद्यमा पहुँच	Food Accessibility
खाद्यको उपयोग	Food Utilization
स्थिरता	Stability
विपोषण	Under-nutrition
कुपोषण	Malnutrition
पुङ्कोपन	Stunting
सुकैनास (ख्याउटेपन) शीघ्र कुपोषण	Wasting
कम तौल	Underweight

नेपाली

अङ्ग्रेजी (English)

जोखिमता	Vulnerability
दीर्घकालीन खाद्य असुरक्षा	Chronic Food Insecurity
अस्थायी खाद्य असुरक्षा	Transitory Food Insecurity
विपोषित	Undernourished
कोषक	Box
न्युनतम खाद्य असुरक्षित	Minimally Food Insecure
मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (अभावको अवस्था)	Moderately Food Insecure (or stressed)
उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	Highly Food Insecure (or crisis)
गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपत्कालीन अवस्था)	Severely Food Insecure (or emergency)
मानवीय आपत्कालीन (वा अनिकाल वा भोकमरीको अवस्था)	Humanitarian Emergency / Famine (or declared famine)
खाद्य उपभोग (खाद्य तथा आहारमा विविधता, खाद्य समूह)	Food Consumption (Food and dietary diversity, food groups)
जीविकोपार्जनमा परिवर्तन (निर्वाह पद्धति समेत)	Livelihood Change (and Coping strategies)
शीघ्र (तीव्र) बाल कुपोषण (६-५९ महिनाका बाल बच्चाको) (wasting)	Acute child malnutrition (6-59m), wasting
बाली उत्पादन अवस्था	Crop production situation
घरघुरीमा खाद्यवस्तुको सञ्चिति	Food stock at household level
प्रमुख बजारहरूमा मुख्य खाद्यवस्तुको सञ्चिति (बजारमा खाद्यवस्तुहरूको उपलब्धता)	Stock of main staples in key markets (food availability in the market)
जिल्ला भित्र र छिमेकी जिल्लाहरूमा रोजगारीका अवसरहरू	Employment opportunities within and neighbouring districts
आम्दानी: गैह्र काष्ठ वन पैदावार, नगदे/उच्च मुल्य बाली र साना व्यवसायहरूबाट	Income through sales: NTFP, cash/high value crops, and small enterprises
पशुजन्य उत्पादनबाट आम्दानी: मासु, दुध, अण्डा, माछा	Income from livestock: meat, milk, egg, fish
चामल, गहुँको पिठो र अन्य मुख्य खाद्यवस्तुहरूको बजार मुल्य	Market price of main staple like rice, wheat flour, and others.
विप्रेषण	Remittances
रोगव्याधि र माहामारीका घटनाहरू	Human disease incidence, and epidemics
खानेपानीको आपूर्ति र सरसफाई (खुला दिसामुक्त)	Water supply for drinking, sanitation
बाह्य बसाइ-सराइ (अभावबाट प्रेरित)	Out-migration (stress induced)
नागरिक सुरक्षा (सामाजिक हिंसा र बन्द/अवरोध)	Civil security (social violence, and bandh/blockade)
जलवायुजन्य जोखिमका घटनाहरू: बाढी, पहिरो, सुख्खा, हिमपात, असिनापात र हुरीबतास	Climatic hazards: floods, landslides, dry spell, snowfall, hailstorm, and strong wind
विपद्जन्य घटनाहरू: भूकम्प, आगजनी	Disaster: Earthquake, fire
अनियमित । दैव	Random
उल्लेख्य रोगव्याधि	Significant cases of diseases
सङ्क्रमण फैलिएको	Epidemic outbreak
माहामारी फैलिएको	Pandemic outbreak
विशिष्ट कोषक	Call-out boxes
पूर्वानुमान जानकारी प्रणाली	Early warning system

पुस्तिकाको परिचय

यो जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन पुस्तिका जिल्लास्तरका सरोकारवालाहरूका लागि जिल्लाको खाद्य सुरक्षा अनुगमनबारे आधारभूत ज्ञान प्रदान गर्न तयार पारिएको हो । यसले जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाललाई जिल्लाको खाद्य सुरक्षा स्थितिको आँकलन र विश्लेषण गर्न निश्चित विधि, औजार र प्रक्रिया उपलब्ध गराउँछ ।

यो पुस्तिका प्रथमतः जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सदस्यहरू जस्तै: स्थानीय सरकारी पदाधिकारीहरू, गैर सरकारी संस्थाका फिल्डका कर्मचारीहरू, समुदायमा काम गर्ने संस्थाका कर्मचारीहरूका लागि लक्षित गरिएको छ ।

यो पुस्तिका 'जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रशिक्षकको निर्देशिका' संगै तयार गरिएको छ । जुन प्रशिक्षकहरूलाई तालिमको योजना र सञ्चालन कसरी गर्ने भन्नेबारे मार्गदर्शन उपलब्ध गराउन केन्द्रित छ । यस पुस्तिकालाई प्रशिक्षार्थीहरूका लागि सन्दर्भ पुस्तिकाको रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

यो पुस्तिका दुई भागमा विभाजित छ : पहिलो सैद्धान्तिक र दोस्रो व्यवहारिक । पहिलो भागले खाद्य सुरक्षा अनुगमनका औजारहरूको प्रयोग गर्न दक्षता प्राप्त गर्नु अघि खाद्य सुरक्षा सम्बन्धी आवश्यक सैद्धान्तिक अवधारणाबारे जानकारी प्रदान गर्दछ । दोस्रो भागले प्रशिक्षार्थीलाई विभिन्न विधि एवं विश्लेषणात्मक औजारहरूको प्रयोग र जिल्ला खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रक्रियामा अपनाउनु पर्ने कार्यहरूको चरणबद्ध रूपमा प्रस्तुत गरी व्यवहारिक ज्ञान उपलब्ध गराउँछ ।

यो पुस्तिकाले खाद्य सुरक्षा अनुगमनबारे जानकारी हासिल गर्न, जिल्लाहरूमा खाद्य सुरक्षा सञ्जाल निर्माण गर्न र अनुगमनको कार्य सञ्चालन गरी राष्ट्रिय खाद्य सुरक्षा अनुगमनलाई सबल बनाउन प्रभावकारी भूमिका निर्वाह गर्नेछ भन्ने विश्वास लिइएको छ ।

जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमनबारे सैद्धान्तिक जानकारी

सिकाइका उद्देश्यहरू

यो भागको अध्ययन पश्चात् अध्ययन तथा प्रयोगकर्ता निम्न कुरामा सक्षम हुनेछन् :

- १ खाद्य सुरक्षाको परिभाषा तथा खाद्य सुरक्षाका चार आयामबारे बताउन सक्नेछन् ।
- २ खाद्य असुरक्षाको प्रकृतिबारे प्रष्ट हुन सक्नेछन् ।
- ३ नेपालको खाद्य असुरक्षाको सन्दर्भमा जिल्लाको खाद्य सुरक्षाको स्थिति विवेचना गर्न सक्नेछन् ।
- ४ खाद्य सुरक्षाको सन्दर्भमा नेपाल सरकारको राष्ट्रिय नीति तथा हालसम्म भए गरेका वा हाल सञ्चालित पहलहरूबारे बताउन सक्नेछन् ।
- ५ खाद्य सुरक्षा अनुगमनको महत्व बताउन सक्नेछन् ।
- ६ खाद्य सुरक्षा अनुगमनको राष्ट्रियस्तरको संरचनागत व्यवस्थाबारे प्रष्ट हुनेछन् ।
- ७ खाद्य सुरक्षा अनुगमनमा प्रयोग हुने विश्लेषणात्मक औजारहरूबारे बताउन सक्नेछन् ।
- ८ समग्र खाद्य सुरक्षा अनुगमनको कार्यान्वयन प्रक्रियाबारे बताउन सक्नेछन् ।

१.१ खाद्य सुरक्षा अनुगमनको एक परिचय

क. खाद्य सुरक्षा भनेको के हो ?

खाद्य सुरक्षा तीन दशक यता निरन्तर रूपमा विकास हुँदै आएको एक अत्यावश्यकीय अवधारणा हो । जब यो सत्तरीऔं दशकको मध्यतिर यसको शुरूवात हुँदा यो धेरैजसो आपूर्तिको क्षेत्रतर्फ र राष्ट्रिय स्तरमा कृषि उत्पादन-तर्फमात्र केन्द्रित रह्यो । प्रख्यात नोबेल पुरस्कार विजेता अर्थशास्त्री अमर्त्य सेनको अधिकारिक अनुसन्धान कार्य पछि खाद्यको पहुँचमा अधिकार र हाल आएर उपयुक्त उपयोगमा समेत जोड दिन थालिएको छ ।

खाद्य सुरक्षाको परिभाषा

‘प्रत्येक व्यक्तिको सधै पर्याप्त, स्वच्छ तथा पोषणयुक्त र आफ्नो आवश्यकता र चाहना अनुरूपको खाना माथि भौतिक र आर्थिक पहुँच भएमा मात्र खाद्य सुरक्षा भएको मान्न सकिन्छ ।’

- विश्व खाद्य शिखर सम्मेलन अक्टोबर १९९६

यो परिभाषाबाट खाद्य सुरक्षाको मुख्य निम्न चार आयामहरू पहिचान गर्न सकिन्छ :

१. खाद्यवस्तुको भौतिक उपलब्धता
२. खाद्यवस्तुको भौतिक र आर्थिक पहुँच
३. पर्याप्त खाद्यवस्तुको उपयोग
४. माथिका तीन आयामहरूमा स्थिरता

खाद्य सुरक्षाका लागि माथिका चारैवटा आयामहरू एकैसाथ परिपूर्ति हुनु पर्दछ ।

खाद्य सुरक्षाका चार आयामहरू

- **खाद्य उपलब्धता** : आन्तरिक रूपमा उत्पादित वा आयातित (खाद्य सहयोग समेत) पर्याप्त गुणस्तरीय खाद्य पदार्थको पर्याप्तता एवं उपलब्धतालाई बुझाउँछ ।
- **खाद्यमा पहुँच** : कुनै पनि व्यक्तिको पोषणयुक्त खानाको लागि उचित खाद्य प्राप्त गर्न पर्याप्त स्रोत माथि पहुँच (दावेदारी) हो । पहुँच भन्नाले कुनै पनि व्यक्तिको आफ्नो देशले, समुदायले व्यवस्था गरे अनुसार कानुनी, राजनैतिक, आर्थिक र सामाजिक तवरले स्रोत सम्पत्ति माथिको अधिकार भन्ने बुझिन्छ ।
- **उपयोग** : शारीरिक आवश्यकताको परिपूर्ति गर्न पर्याप्त खाना, सफा पानी, स्वास्थ्य सेवाको उपयोग र सरसफाईको आवश्यकता पूर्ति भएको हुनपर्दछ । यस पक्षले खाद्य सुरक्षामा गैर खाद्य पदार्थको महत्व दर्शाउँछ । साथै खाद्यवस्तुको उपयोग अर्न्तगत व्यक्तिको शारीरिक क्षमताले पोषणयुक्त खाना ग्रहण गर्न सक्ने वा पचाउन सक्ने कुरालाई समेत समेट्दछ । जस्तै : पोषणयुक्त खाना उपलब्ध भए पनि कुनै व्यक्तिले खाना ग्रहण गर्न (पचाउन) सकेन भने उक्त व्यक्ति खाद्य असुरक्षित हुन सक्दछ ।
- **स्थिरता** : खाद्य सुरक्षाका लागि कुनै समुदाय, घर वा व्यक्तिकोसधैं पर्याप्त खाद्य पदार्थमाथि पहुँच आवश्यक छ । कुनै पनि आपत् विपत् वा घटनाहरूले गर्दा कुनै व्यक्ति वा घरको खाद्य पदार्थको पहुँच र उपलब्धतामा नकारात्मक अवस्था आउनु हुँदैन । स्थिरताको अवधारणाले खाद्य सुरक्षाका लागि उपलब्धता, पहुँच र उपयोग यी चारै आयामलाई मध्यनजर गर्दछ ।

अभ्यास १

के उनीहरू खाद्य सुरक्षित छन् ?

दिइएका हरेक घरधुरी, खाद्य सुरक्षित छन् वा छैनन् निश्चित गरेर तपाईंले तपाईंको खाद्य सुरक्षा सम्बन्धी अवधारणाको बुझाइबारे जाँच गर्न सक्नुहुन्छ । उनीहरू खाद्य सुरक्षित हुन चार आयामहरूमध्ये कुनै एक आयामको कमी छ भन्ने तथ्य निम्न मामलाहरूमा पत्ता लगाउनुहोस् ।

मामला १

मीना कुमारी काठमाडौँ निवासी एक गृहिणी हुन् । उनी आफ्नो परिवारसँग कालिमाटी बजार नजिकै बसोबास गर्छिन् । उनी विभिन्न स्वास्थ्य तालिममा सहभागी हुने अवसर पाएकीले पोषणयुक्त खाद्य परिकार पकाउन निपुण छिन् । विगत केही महिनादेखि उनका श्रीमान् बेरोजगार छन् । यसैताका खाद्यवस्तुको बजार भाउ आकाशिएको छ । फलस्वरूप उनले विगत एक महिनादेखि नियमित खानपिनको परिमाणमा कटौती गर्न बाध्य भएकी छिन् ।

मामला २

रामबहादुर जुम्ला निवासी एक परिश्रमी मान्छे हुन् । विगत छ महिना भारतमा कठिन मेहनत गरी उनी हाल गाउँ फर्केका हुन् । यस अवधिमा उनले आम्दानीको हिसाबमा राम्रै कमाइ गर्न सके । अब उनले केही समय परिवारसँगै बस्ने बिचार गरेका छन् । विगत १५ दिनदेखि अत्यधिक हिमपातको कारण अन्य जिल्लाबाट आउने खाद्य सामग्री ढुवानी अवरोध भई बजारको खाद्य सञ्चितीमा गम्भीर कमी आई जिल्लामा खाद्य सङ्कट देखिएको छ, जसले गर्दा रामबहादुरको परिवारले मन नपर्ने अन्य खाद्यवस्तुमा भर पर्नु परेको छ । छिटै खाद्य सामग्रीको ढुवानी नियमित भएन भने गम्भीर स्वास्थ्य समस्याहरू निम्तने डरले उनलाई पिरोलेको छ ।

मामला ३

नरबहादुर भोजपुर जिल्ला निवासी एक अर्धबैसे परिश्रमी किसान हुन् । उनको परिवारमा दुई छोरा, एक छोरी र श्रीमती छन् । उनको जग्गा धान उत्पादन हुने खेत नभए पनि कोदो, मकै र गहुँ हुने मलिलो बारी प्रशस्त छ । उनी आफ्नो बारीमा उत्पादित कोदोको धेरै भाग रक्सी बनाई आफैँ खाने र बेच्ने गर्दछन् । रक्सी बेचेर आएको पैसाले तयारी चाउचाउ तथा बजारमा प्राप्त हुने अन्य तयारी खाद्य पदार्थ खाने गर्दछन् । बजारमा उपलब्ध हुनुका साथै उनी किन्न सक्ने भए पनि उनको भान्सामा बिरलै हरियो सागसब्जी वा मासु पाक्ने गर्दछ । उनका बच्चाहरू सधैं जसो बिरामी भई रहन्छन् ।

मामला ४

बर्दियामा यो वर्ष धानको उत्पादन राम्रो भयो । शेरबहादुर परिवारसहित गाउँमा बसोबास गर्दछन् । उनी अधियाँमा काम गर्छन् । हाल बजारको खाद्य सञ्चितीको अवस्था पनि राम्रो छ र उनको कमाई पनि राम्रो छ । उनको परिवारमा पोषिलो खाना कसरी बनाउने भन्ने बारे राम्रो ज्ञान छ । तर उनलाई थाहा छ विगत वर्षहरूमा जस्तै यस वर्ष पनि चैत वैशाखमा काम नपाएर खाद्यवस्तु किन्न साहुको चर्को ब्याज तिरेर ऋण काढनु पर्नेछ ।

उत्तर : उनीहरू सबैजना खाद्य असुरक्षित छन् । पहिलो मामलामा, मीनाको परिवारसँग खाद्यमा आर्थिक पहुँच छैन जबकि कालिमाटी बजारमा खाद्यको उपलब्धता यत्रतत्र छ । दोस्रो नमूनामा जिल्लामा खाद्य उपलब्धता छैन । तेस्रो नमूनामा प्रस्तुत परिवार सँग पर्याप्त आम्दानी र जिल्लामा खाद्य उपलब्ध भएको हुनाले पोषिलो खानाको पहुँच हुनसक्थ्यो तर उनीहरूको आहार उपयोगमा समस्या छ । चौथो मामलामा के थाहा हुन्छ भने खाद्य सुरक्षाका चारआयामहरूमध्ये उक्त समयमा (चैत्र-बैशाखमा) खाद्यवस्तुको उपलब्धता र पहुँचको स्थिति स्थिर नभएको कारण प्रस्तुत परिवार खाद्य सुरक्षित छैन । वर्षभरिमा चैत्र-बैशाखको समयमा यस परिवारलाई खाद्य सुरक्षामा समस्या हुन्छ ।

खाद्य सुरक्षासँग सम्बन्धित उपयोगी धारणाहरू

पोषणको स्थितिले मानिसहरूको शारीरिक अवस्थामा फरक पार्दछ, जो विशेषगरी खाद्य पदार्थको उपयोगिता, स्वास्थ्य र सरसफाईको अवस्थामा आधारित हुन्छ ।

- ◆ **विपोषण (Undernutrition)** : विपोषण भन्नाले मानिसहरूले उपयोग गर्ने खानामा न्यूनतम शारीरिक आवश्यकता परिपूर्ति गर्नको लागि पर्याप्त क्यालोरी समावेश नभएको स्थिति बुझाउँदछ । यसले व्यक्तिको खाद्यमा पहुँचमाथिको क्षमतालाई मापन गर्दछ र सामान्यतया यो संयुक्त राष्ट्र संघ खाद्य तथा कृषि सङ्गठन (FAO) द्वारा तयार पारिएको खाद्य सन्तुलन तालिकाबाट लिइन्छ ।
- ◆ **कुपोषण (Malnutrition)** : कुपोषण भन्नाले त्यो अवस्थालाई बुझाउँदछ जुन अवस्थामा मानिसहरूको शारीरिक विकासको प्रक्रियामा ह्रास आई शारीरिक विकास, गर्भाधान, स्तनपान, लेखपढ, शारीरिक काम गर्ने क्षमता र रोगबाट बच्ने तथा निको हुने जस्ता प्राकृतिक शारीरिक क्षमता कायम राख्न सक्दैनन् । यस अन्तर्गत भिटामीन वा खनिजको कमीले डरलाग्दो दुब्लोपन (कम तौल) वा उमेर अनुरूप कम उचाइ (पुङ्कोपन) देखि अति मोटो (मोटोपन) सम्म पर्दछन् ।
- ◆ **पुङ्कोपन (Stunting)** : पाँच वर्ष मुनिका बच्चाहरूमा उमेर अनुरूप उचाइ कम हुनु दीर्घ कुपोषणको सूचक हो र यसलाई सुपोषित र स्वस्थ बालकहरूको सन्दर्भ लिई उमेर अनुसार उँचाइ तुलना गरी यसको हिसाब गरिन्छ ।
- ◆ **दुब्लोपन/ख्याउटेपन (Wasting)** : थोरै समयावधिभित्र उल्लेख्य रूपमा तौल गुमाउने गम्भीर प्रक्रिया हो जुन सामान्यतया भोकमरी वा रोगव्याधिसँग सम्बन्धित हुन्छ र सुपोषित एवं स्वस्थ बालकहरूको समूहको सन्दर्भ लिई यसलाई हिसाब गरिन्छ । प्रायः आपतकालीन गम्भीरताको स्थिति आँकलन गर्न यसलाई प्रयोग गरिन्छ किनभने यो मृत्युदरसँग गहिरो रूपमा सम्बन्धित छ ।
- ◆ **कम तौल (Underweight)** : सुपोषित एवं स्वस्थ बालकहरूको समूहको सन्दर्भ लिई उमेर अनुसारको तौल तुलना गरी नापिन्छ । कम तौल भन्नाले पाँच वर्ष मुनिका बच्चाहरूमा उमेर अनुसारको तौल नहुनु हो ।
- ◆ **जोखिमता (Vulnerability)** : जोखिमता भन्नाले ती तत्वहरूको समूहलाई जनाउँदछ जसले मानिसहरूलाई खाद्य असुरक्षाको खतरामा पुऱ्याउँछ । यसका साथै मानिसको उक्त परिस्थितिसँग सामना गर्ने क्षमतालाई ह्रास गराउँछ ।

खाद्य सुरक्षाको गम्भीरता र सामयिक आयामहरू

- **दीर्घकालीन खाद्य असुरक्षा भन्नाले** लामो अवधिसम्म निरन्तर रूपमा न्यूनतम खाद्य उपभोगको आवश्यकतालाई पूरा गर्न असक्षम हुनु हो । सामान्यतया, वर्षमा क्रमिमा ६ महिनासम्म खाद्य असुरक्षा कायम रहेमा त्यसलाई दीर्घकालीन खाद्य असुरक्षा मान्न सकिन्छ ।
- **अस्थायी खाद्य असुरक्षा भन्नाले** छोटो अवधिसम्ममात्र वा अस्थायी रूपमा न्यूनतम खाद्य उपभोगको आवश्यकतालाई पूरा गर्न असक्षम हुनु हो, जसमा सुधार हुन सक्ने क्षमता रहन्छन् । सामान्यतया, यदाकदा आउने सङ्कटहरूका कारणले छोटो अवधिका लागि हुने खाद्य असुरक्षालाई अस्थायी खाद्य असुरक्षा भन्न सकिन्छ ।

खाद्य असुरक्षाको विश्लेषण गर्दा मानिसहरूले भोगेका समस्याहरूको अवधि मात्र जान्नु पर्याप्त हुँदैन तर समग्र खाद्य र पोषणको स्थितिमा पहिचान गरिएको समस्याको प्रभाव कतिको तीव्र वा गम्भीर छ भन्ने कुरा पनि जान्नु आवश्यक छ । यस जानले प्रभावित जनसमुदायलाई आवश्यक सहयोगको प्रकृति, सीमा र आवश्यकता पहिचान गर्न मद्दत गर्दछ ।

खाद्य सुरक्षा विश्लेषकहरूले विभिन्न सूचकहरू र परिमाणात्मक सीमाहरू (Threshold) को प्रयोग गरेर खाद्य सुरक्षालाई वर्गीकरण गर्न विभिन्न मापहरू वा चरणहरू विकास गरेका छन् । हाम्रो सन्दर्भमा एकीकृत खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरणलाई छनौट गरिएको छ जुन नेपालको विशेष परिवेश अनुरूप अनुकूल बनाइएको छ । (पाठकहरूले विस्तृत जानकारीको लागि पाठ २ मा हेर्नुहोला)

दीर्घकालीन र अस्थायी खाद्य असुरक्षा समाधानका उपायहरू छुट्टाछुट्टै खालको हुने हुनाले दीर्घकालीन र अस्थायी खाद्य असुरक्षा बीच भिन्नता छुट्टयाउन महत्वपूर्ण छ । विशेषत, दीर्घकालीन खाद्य असुरक्षा समाधान गर्न त्यस्तो कार्यक्रमको आवश्यकता पर्दछ जसले खाद्य असुरक्षाका मूल तथा आधारभूत कारणहरूलाई सम्बोधन गरेको र लामो समयसम्मको प्रयास आवश्यक पर्दछ । अस्थायी खाद्य असुरक्षालाई भने छोटो अवधिको कार्यक्रमको आवश्यकता पर्न सक्दछ जसले प्रत्यक्ष र मूल कारणहरूलाई सम्बोधन गर्दछ । तर दोहोरी रहने खाद्य असुरक्षा, जसले भविष्यमा दीर्घकालीन खाद्य असुरक्षासम्म पुऱ्याउन सक्दछ, त्यसबाट बच्न खाद्य असुरक्षाको आधारभूत कारणहरूको पनि समाधान गर्ने खालको कार्यक्रमहरूको पनि सञ्चालनको आवश्यकता पर्दछ ।

सुझाव १

दीर्घकालीन र अस्थायी खालको खाद्य असुरक्षा बीच फरक

दीर्घकालीन र अस्थायी खाद्य असुरक्षाको बीचमा फरक छुट्टयाउँदा निम्न प्रश्नहरूको जवाफ दिनु आवश्यक पर्दछ :

- ◆ के हालको सङ्कट भन्दा पहिले खाद्य असुरक्षा वा कुपोषण थियो ?
- ◆ यदि थियो भने, खाद्य असुरक्षा र/वा कुपोषणको प्रकृति, हद र गम्भीरता कस्तो थियो ? हालको अवस्था भन्दा त्यो कसरी भिन्न थियो ?
- ◆ त्यस समयमा कुन समूह प्रभावित भएको थियो र तिनीहरू अहिलेको प्रभावित समूहको जीविकोपार्जनको जोखिमको सन्दर्भमा के फरक छ ?

अभ्यास २

दीर्घ वा अस्थायी खाद्य असुरक्षा कसरी पहिचान गर्ने ?

तपाईंले खाद्य सुरक्षाको सामयिक आयाम बुझ्न तल दिइएको अवस्थाहरू दीर्घ वा छोटो अवधिका (अस्थायी) हुन् निर्धारण गर्न प्रयास गर्नुहोस् ।

क) तराई क्षेत्रमा बाढीले ७०% बाली नष्ट गऱ्यो ।
दीर्घ अस्थायी

ख) काठमाडौंको शहरी गरिब परिवारका बच्चाहरूमा पुष्कोपनको उच्च दर छ ।
दीर्घ अस्थायी

ग) नेपालको पहाडी भेगमा विगत ३ वर्ष यताको वर्षा औसत भन्दा कम भयो । यी हरेक वर्षमा बाली उत्पादन सामान्य भन्दा १०% कम भयो ।
दीर्घ अस्थायी

उत्तरहरू : **क) अस्थायी** – यो एक नराम्रो घटना हो जसले धनी-गरिब दुवैलाई विविध रूपमा प्रभाव पार्दछ र विशेषगरी गरिब वर्ग जसको धेरै खाद्य सञ्चय हुँदैन उनलाई धेरै प्रभाव पार्दछ । **ख) दीर्घ** – पुष्कोपन लामो समयको कुपोषणको नतिजा हो । **ग) मिश्रित** – क्रमिक रूपमा आइरहने सङ्कटहरूले नै अस्थायी खाद्य सुरक्षाका अवस्थाबाट दीर्घ खाद्य असुरक्षाको अवस्थामा परिणत हुन्छन्, खासगरी जब मानिसहरू एउटा सङ्कटबाट उस्कन नपाउँदै थप सङ्कटहरू थपिन्छन् ।

ख. नेपालमा खाद्य असुरक्षा

नेपाल खाद्य असुरक्षाबाट ज्यादै पीडित छ । निम्न तथ्यपरक सूचनाहरूले समस्याको परिमाण प्रस्तुत गर्नेछ ।

- ◆ नेपालमा पाँच वर्ष-मुनिका २९ प्रतिशत बच्चाहरू विपोषित (undernourished) छन् ।^१
- ◆ नेपालको ४१ प्रतिशत बालबच्चाहरू पुड्का छन् ।
- ◆ २० प्रतिशत अति-गरिब जनताले उनीहरूको जम्मा खर्चको करिब ७२ प्रतिशत रकम खाद्यान्नमा खर्च गर्दछन् ।^२
- ◆ नेपाल सरकार, कृषि विकास मन्त्रालय, विश्व खाद्य कार्यक्रम र खाद्य तथा कृषि सङ्गठनले गरेको अध्ययनले २०७१/७२ मा नेपालका ३२ जिल्लाहरूमा स्थानीय खाद्यान्न उत्पादन जनसंख्याको आवश्यकता पुरा गर्न अपर्याप्त भएको देखाएको छ ।^३
- ◆ नेपालको जम्मा जनसंख्याको करिब २३.८ प्रतिशत मानिसहरू गरिबीको रेखामुनि छन् (प्रतिदिन १ अमेरीकी डलर भन्दा कम खर्चमा बाँचिरहेका छन्) ।

नेपालमा खाद्य उपलब्धता

नेपालको सीमित खाद्य उत्पादनको स्थितिलाई परिपूर्ति गर्न वैदेशिक खाद्यान्न आपूर्तिले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ । वैदेशिक आयातको ठूलो हिस्सा भारतबाट हुने गरेको छ । नेपाल भारत खुल्ला सिमाना भएकोले औपचारिक तथा अनौपचारिक रूपमा चामलको आयात भै रहन्छ । यसको परिमाण यकीन गर्न गाह्रो छ । यो वर्षे पिच्छे फरक हुने गरेको छ ।^४ नेपाल खाद्य संस्थानमार्फत राष्ट्रिय कार्यक्रम तथा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग खाद्य आपूर्तिको महत्वपूर्ण स्रोत रहेकाछन् ।

यस अवस्थाको मुख्य कारकहरू

- **खेतबारीको सानो क्षेत्रफल** : नेपाल जीवनस्तर मापन सर्वेक्षण २०६७/६८ (सन् २०१०/११) को तथ्याङ्क अनुसार औसत घरधुरीको ०.७० हेक्टर जमिनमा स्वामित्व छ, तर बहुसंख्यकको (५२.७%) को ०.५ हेक्टरभन्दा कम मात्र छ । नेपालमा जमिनको विखण्डन प्रक्रिया बढिरहेको छ र त्यसले गर्दा उत्पादन कम भई खाद्य असुरक्षाको अवस्था सिर्जना भइरहेको छ ।
- **सिँचाइको कमी** : नेपालको जम्मा ५४.४ प्रतिशत कृषि गरिएको जमिनमामात्र सिँचाइ सुविधा उपलब्ध छ ।^५ जसको फलस्वरूप कृषि आकाशे वर्षामा भरपर्ने हुनाले बाली उत्पादन वर्षे पिच्छे फरक फरक हुने गर्दछ ।
- **कृषि सामग्रीको कमी** : मुख्य धानबालीको लागि तीनमध्ये दुई कृषकले मात्रै र गहुँमा दुईमध्ये एकले मात्र रासायनिक मल प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो । साथै बहुसंख्यक कृषकहरूले स्थानीय कृषि औजारहरू प्रयोग गरेको पाइयो ।
- कृषिमा यान्त्रिकीकरण एकदमै कम छ ।

^१ Nepal 2011 Demographic and Health Survey, Key findings

^२ Nepal Living Standard Survey 2010/11

^३ Crop Situation Update, A Joint Assessment of 2014/15 Winter Crops

^४ विश्व खाद्य कार्यक्रम बजार अवलोकन २, मे २००७, सं.रा.सं. विश्व खाद्य कार्यक्रम सुरक्षा अनुगमन तथा विश्लेषण प्रणाली, ललितपुर ।

^५ Nepal Living Standard Survey 2010/11

नेपालमा खाद्य पहुँचको अवस्था

नेपालमा एकातिर खाद्यवस्तुहरूको मुल्य वृद्धि भइरहेको छ भने अर्कोतर्फ अतिनाजुक अवस्थाका जनसमूहको आम्दानी भने जस्ताको त्यस्तै रहेको छ । नेपाल जीवनस्तर मापन सर्वेक्षण २०६७/६८ (सन् २०१०/११) का अनुसार घरधुरीको वार्षिक औसत आम्दानी रु. २०२,३४७ रहेको छ । उनीहरूको सानो खेतबारीको अतिरिक्त उनीहरूसँग आम्दानीका अन्य स्रोतहरू जस्तै पशुपालन, निर्माणकार्य, बसाइ-सराइ, भाँडा बनाउने काम वा ज्यालादारी काम पनि छन् । कूल आम्दानीमा २७.७% खेतीबाट, ३७.२% खेतीबाहेकको आम्दानीबाट, वैदेशिक रोजगार (विप्रेषण) बाट १७.२% , आफ्नो घरभागबाट १५.५% र अन्य स्रोतहरूबाट २.४% योगदान हुने गरेको छ । विश्व खाद्य कार्यक्रमको २००८ को बजार अध्ययनले के पत्ता लगाएको छ भने उही कामको लागि पनि महिलाहरूको ज्यालादर पुरुषहरूको भन्दा कम छ ।

खाद्य सुरक्षालाई प्रभावित गर्ने ग्रामीण गरिबी एक मुख्य कारक हो । मध्य र सुदूर पश्चिम क्षेत्रको गरिबी अवस्था क्रमशः ४५.६१% र ३१.६८% छ । हिमाली र पहाडी क्षेत्रका केही क्षेत्रहरूमा गरिबीको रेखामुनिका जनताको संख्या क्रमशः ४२.३% र २४.३% भन्दा माथि छ ।^६ कृषकहरूको पर्याप्त अन्न उत्पादन वा कृषिजन्य आम्दानीको सीमित क्षमता भएको कारणले उनीहरू अन्य जीविकोपार्जनका क्रियाकलाप जस्तै: ज्यालादारी काम गर्न बाध्य छन् । तापनि ती कामहरू कम ज्यालादरको र मौसमी हुनुका कारणले गर्दा यी क्रियाकलापले सजिलैसँग खाँचो टार्न सक्दैनन् । घरधुरीहरू माफि ज्यालादारीका लागि बसाइ-सराइ एक प्राथमिक जीविकोपार्जनको रणनीति हो । हरेक वर्ष, फागुनदेखि चैत्र र श्रावणदेखि भाद्रको समयावधि (उच्च भागमा बसोबास गर्ने समुदायहरूमा यो अवधि अझ लामो हुन्छ ।) धेरै गरिब घरधुरीका लागि गम्भीर अप्ट्यारोको समय हो र यसले विशेषतः महिला बालबालिका, आदिवासी जनजाति, दलित, कर्मैया, हली, हरूवा, अपाङ्ग र दीर्घ रोगीहरूलाई प्रभावित गर्दछ ।

नेपालमा खाद्य उपयोगिता

नेपालमा पछिको समयमा खाद्य उपयोगिताको अवस्थामा सुधार आएको छ । घरधुरीहरूको खाद्य उपयोगमा तरकारीको खपत २००३/०४ को तुलनामा २०१०/११ सम्म आइपुग्दा भण्डै तिन गुणले (प्रति घरधुरी प्रति महिना ४७० ग्रामबाट १३०९ ग्राम) भएको छ । यसैगरी माछामासुको उपयोग भण्डै दोब्बर (प्रति घरधुरी प्रति महिना ४०२ ग्रामबाट ८४७ ग्राम) बढेको छ । यद्यपि अझै पनि घरधुरीहरूको धेरै भन्दा धेरै खानाको आवश्यक उपयोग अन्नवालीजन्य खाद्यवरतुमा नै निर्भर रहेको छ । यो स्थिति शहरी क्षेत्रभन्दा दुर्गम क्षेत्रमा पेचिलो छ ।^७

^६ Nepal Living Standard Survey 2010/11, CBS

^७ Nepal Thematic Report on Food Security and Nutrition, 2013, CBS/WFP/WB/AusAID/Unicef

Nepal 2011 Demographic and Health Survey को प्रतिवेदन अनुसार नेपालमा पाँच वर्ष मुनिका २९ प्रतिशत बच्चाहरू विपोषित (undernutrition) छन् । यसैगरी ४१ प्रतिशत पुइका छन् र ११ प्रतिशत ख्याउटे छन् ।

पछिल्लो अध्ययनले जनाए अनुसार नेपालमा ९३ प्रतिशत घरधुरीहरूको सुधारिएको खानेपानीमा पहुँच भएको छ । यो उल्लेख्य सुधारको अवस्था हो, यद्यपि सरसफाईको अवस्था भने अझै पनि राम्रो हुन सकेको छैन । करिब ६० प्रतिशत घरधुरीहरूको मात्र सुधारिएको शौचालयमा पहुँच छ ।^{१८}

ग. राष्ट्रिय पहल : खाद्य सुरक्षा नीति र कानुनी प्रावधानहरू

अन्तर्राष्ट्रिय कानून अन्तर्गत हरेक मानिसको भोकबाट मुक्त हुने र सुरक्षित एवं पोषणयुक्त खानाको पहुँच पाउने अधिकार छ । मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणा-पत्र, आर्थिक सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञा-पत्र, बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धी र अन्य अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूमा यो अधिकार सुनिश्चित गरिएको छ । १९९६ विश्व खाद्य सुरक्षाको रोम घोषणा-पत्र अन्तर्गत राज्यको प्रमुखले हरेक व्यक्तिको सुरक्षित र पोषणयुक्त खानाको पहुँचको अधिकार सुनिश्चित गर्नुपर्दछ र त्यो सम्पूर्ण व्यक्तिले पर्याप्त खाना पाउने र भोकबाट मुक्त भई बाँच्ने नैसर्गिक अधिकारको अनुरूप छ ।

यो अधिकार सुनिश्चित गर्ने जिम्मेवारी एवं दायित्व राज्य र सरकारको हो जो यी दस्तावेजहरूका पक्षधरहरू हुन् (जस्तै: नेपाल सरकार) तसर्थ सरकार राष्ट्रिय पहलको लागि प्राथमिक रूपमा जिम्मेवार हुन्छ । यी विभिन्न बुँदाहरू समावेश गरिएको नीति तथा कानुनी प्रावधानद्वारा निर्देशित हुन्छन् ।

नेपालको संविधान २०७२ मा खाद्य सुरक्षा

नेपालको संविधानको भाग ३, धारा ३६ ले प्रत्येक नागरिकलाई खाद्य सम्बन्धि हक, खाद्यवस्तुको अभावमा जीवन जोखिममा पर्ने अवस्थाबाट बच्ने हकका साथै प्रत्येक नागरिकलाई कानून बमोजिम खाद्य सम्पत्तिको हक हुनेबारे व्यवस्था गरेको छ । यस तथ्यले खाद्य सुरक्षाको सुनिश्चितताका लागि हुने प्रयासको महत्त्वबारे दिइने प्राथमिकताबारे बोध गराउँछ ।

धारा ३३. रोजगारीको हक:

- (१) प्रत्येक नागरिकलाई रोजगारीको हक हुनेछ । रोजगारीको शर्त, अवस्था र बेरोजगार सहायता संघीय कानून बमोजिम हुनेछ ।
- (२) प्रत्येक नागरिकलाई रोजगारीको छनौट गर्न पाउने हक हुनेछ ।

सुझाव २

छलफलको सञ्चालन

- ◆ तपाईंको जिल्लाको परिप्रेक्ष्यमा पनि खाद्य सुरक्षाको वा खाद्य असुरक्षाको प्रकृतिको विषयमा छलफल आयोजना गर्नु उपयोगी साबित हुन सक्छ ।
- ◆ तपाईंको आफ्नै जिल्लामा कस्तो स्थिति छ ? यसले राष्ट्रियस्तरमा कस्तो सम्बन्ध राख्दछ ?

^{१८} नेपाल बहुसूचक सर्वेक्षण २०७०/७१, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, यूनिसेफ

धारा ३६. खाद्य सम्बन्धी हकः

- (१) प्रत्येक नागरिकलाई खाद्य सम्बन्धी हक हुनेछ ।
- (२) प्रत्येक नागरिकलाई खाद्यवस्तुको अभावमा जीवन जोखिममा पर्ने अवस्थाबाट सुरक्षित हुने हक हुनेछ ।
- (३) प्रत्येक नागरिकलाई कानून बमोजिम खाद्य सम्प्रेषणको हक हुनेछ ।

धारा ४४. उपभोक्ताको हकः

- (१) प्रत्येक उपभोक्तालाई गुणस्तरीय वस्तु तथा सेवा प्राप्त गर्ने हक हुनेछ ।
- (२) गुणस्तरहीन वस्तु वा सेवाबाट क्षति पुगेको व्यक्तिलाई कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक हुनेछ ।

धारा ५१. राज्यका नीतिहरू

... (ज) नागरिकका आधारभूत आवश्यकता सम्बन्धी नीति :

... (१२) कृषि क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गर्दै खाद्य सम्प्रेषणको मान्यता अनुरूप जलवायु र माटो अनुकूलको खाद्यान्न उत्पादनलाई प्रोत्साहन गरी खाद्यान्नको दिगो उत्पादन, आपूर्ति, सञ्चय, सुरक्षा र सुलभ तथा प्रभावकारी वितरणको व्यवस्था गर्ने,

... (१३) आधारभूत वस्तु तथा सेवामा सबै नागरिकहरूको समान पहुँच सुनिश्चित गर्दै दुर्गम र पछाडि पारिएको क्षेत्रलाई विशेष प्राथमिकता दिई योजनाबद्ध आपूर्तिको व्यवस्था गर्ने, ...

ते-हौं योजना (२०७०/७१ देखि २०७२/०७३) मा खाद्य सुरक्षा

ते-हौं योजनामा खाद्य सुरक्षा र पोषणमा जोड दिइएको छ । कृषि, सिंचाइ, भूमिसुधार तथा वन क्षेत्रगत नीति अन्तर्गत खाद्य सुरक्षा तथा पोषणबारे उद्देश्य, रणनीति र नीतिहरूको विस्तृत उल्लेख गरिएको छ । खाद्य तथा पोषण सुरक्षाको उच्च वचनबद्धतामा जोड दिनका लागि खाद्य सम्प्रेषण ऐन र राष्ट्रिय खाद्य तथा पोषण सुरक्षा कार्ययोजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने कार्यनीति रहेको छ । विभिन्न क्षेत्रगत नीतिहरूमा खाद्य सुरक्षाबारे गरिएको प्रतिबद्धताका वृंदाहरू सन्दर्भका लागि तल उल्लेख गरिएको छ ।

४.१.१ कृषि

दीर्घकालीन सोच

खाद्य तथा पोषण सुरक्षाको सुनिश्चिताको लागि निर्वाहमुखी कृषि प्रणालीलाई व्यावसायिक एवं प्रतिस्पर्धी कृषि प्रणालीमा रूपान्तरण गरी दिगो कृषि विकासको माध्यमबाट जीवनस्तरमा सुधार ल्याउने ।

कार्यनीति:

.... खाद्यान्न उत्पादन न्यून हुने तथा खाद्य पोषण असुरक्षित क्षेत्रमा स्थानीय स्तरमै स्थानीय, स्रोत, साधन, श्रम र प्रविधिको प्रयोग भई उत्पादन गर्न सकिने कृषि र पशुपंक्षीजन्य उत्पादन प्रवर्द्धन तथा उपयोगमा जोड दिई सुरक्षित खानपिन र पौष्टिक तत्व तथा उपयोगबारे विशेष चेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । (१)

४.१.४ खाद्य सुरक्षा तथा पोषण

दीर्घकालीन सोच:

खाद्य तथा पोषण सुरक्षाका सबै पक्षहरूलाई सबल पार्दै नागरिकको खाद्य सम्प्रेषण अधिकार सुनिश्चित गर्ने ।

उद्देश्य:

1. खाद्य तथा पोषण सुरक्षाको सुनिश्चितता कायम गर्न कृषि तथा पशुजन्य उत्पादन वृद्धि गरी आधारभूत खाद्यवस्तुहरूको आपूर्ति बढाई खाद्य तथा पोषण उपभोग स्थितिमा सुधार ल्याउने ।
2. खाद्य असुरक्षाको जोखिममा रहेका क्षेत्र र समूहहरूको पहिचान गरी गुणस्तरयुक्त खाद्यवस्तुमा पहुँच बढाउँदै खाद्य सुरक्षाको सुनिश्चितता प्रदान गर्ने ।

रणनीति:

1. राष्ट्रिय खाद्य तथा पोषण सुरक्षा नीति तर्जुमा गरी खाद्यवस्तुको उपलब्धता बढाउन कृषि तथा पशुजन्य उत्पादन तथा उत्पादकत्वमा सुधार ल्याई खाद्य तथा पोषण सुरक्षाको सुनिश्चितता कायम गर्ने ।
2. खाद्य असुरक्षाको दृष्टिकोणले महत्त्वपूर्ण ठानिएका क्षेत्रहरूमा स्थानीय सम्भाव्यता भएका उच्चमुल्यका वस्तुहरू उत्पादन गरी आयस्तर बढाउन र खाद्यवस्तु तथा पोषणको महत्त्व, ज्ञान, सिप र जनचेतना बढाउन लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
3. कृषि जैविक विविधताको संरक्षण, संवर्द्धन र सदुपयोग, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन प्रविधिहरूको विकास र विस्तार गरी खाद्य वस्तुको उपलब्धता, उपयोगमा स्थिरता र निरन्तरता कायम गरी खाद्य सुरक्षा सुनिश्चित गर्ने ।
4. खाद्यवस्तुको स्वच्छता तथा स्वस्थता सुनिश्चित गर्न नियमन कार्य प्रभावकारी बनाउने ।

कार्यनीति:

1. खाद्य सम्प्लुभता ऐन र राष्ट्रिय खाद्य तथा पोषण सुरक्षा कार्ययोजना तर्जुमाका साथै खाद्य कानूनलाई अद्यावधिक गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गरिनेछ । (१)
2. पशुजन्य उत्पादनको वृद्धि गर्न विशेष सुविधा उपलब्ध गराई पौसिलो खाद्यवस्तुमा पहुँच बढाइनेछ । (१)
3. नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणालीलाई संस्थागत गरी प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गरिनेछ । (१)
4. प्रत्येक जिल्लामा IPC को आधारमा खाद्य तथा पोषण सुरक्षा योजनाहरूको तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमनका लागि खाद्य तथा पोषण सुरक्षा जिल्ला समन्वय समिति एवं जिल्ला स्तरीय खाद्य सुरक्षा सञ्जाललाई परिचालन गरिनेछ । (१)
5. अन्तर-मन्त्रालय समन्वय तथा केन्द्र, क्षेत्र र जिल्लाविच समन्वय संरचना निर्माण गरी आवश्यकता अनुसार खाद्यान्न स्टक राख्ने व्यवस्था गरिनेछ । (१)
6. खाद्य संकट व्यवस्थापनको दिगोपन र प्रभावकारिताको लागि “खाद्य सुरक्षाका लागि उत्पादन वृद्धि” नीति अख्तियार गरी लागू गरिनेछ । (१)
7. खाद्य तथा पोषण असुरक्षित क्षेत्रहरूमा स्थानीय स्तरमा सम्भाव्य कृषि वस्तु हरूको उत्पादन र उपयोगमा जोड दिई खाद्य असुरक्षाको जोखिममा रहेका घरपरिवारमा सुधारिएको गोठेमल, कम्पोष्ट मल, गहुँत व्यवस्थापन जस्ता कार्यमा विशेष सहूलियत उपलब्ध गराउने कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । (१)
8. खाद्य असुरक्षित क्षेत्रमा सम्भाव्यताका आधारमा स्थानीयस्तरमा उत्पादन हुनसक्ने उच्च मुल्यका कृषि उपज उत्पादन गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गरी आयस्तर बढाउन प्राथमिकता दिइनेछ । (१)
9. खाद्यान्न असुरक्षित क्षेत्रमा कृषि तथा फलफूल खेती, पशुपालन आदि जस्ता कार्यहरू व्यावसायिक रूपमा सञ्चालन गरी यस्ता उत्पादनलाई प्रशोधन र मुल्य अभिवृद्धि गर्न खोलिने कृषि जन्य उद्योगहरूलाई विशेष सुविधा प्रदान गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । (१)
10. खाद्य असुरक्षित क्षेत्रमा उत्पादन हुने स्थानीय बालीनालीका प्रजातिहरूको संरक्षण तथा संवर्द्धन गरी उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धिका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ । (२)

११. खाद्य असुरक्षित क्षेत्रको हावापानी सुहाउँदो कृषि प्रविधिको विकास र विस्तारको साथै सिंचाइको समुचित व्यवस्था गरिनेछ । (२)
१२. खाद्य असुरक्षित क्षेत्रको मौसम अनुकूल हुने किसिमका बालीनालीको विकास र विस्तार गरिनेछ । (२)
१३. ग्रामीण क्षेत्रमा कृषि मैत्री भौतिक पूर्वाधारको विकास र शहरी क्षेत्र र शहर नजिकका ग्रामीण क्षेत्रमा पौष्टिक तत्वयुक्त तरकारी एवं उच्चमुल्यका कृषि वस्तु उत्पादन गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ । (२)
१४. स्थानीय स्तरमा उत्पादन हुने बाली तथा खाद्यवस्तुका विभिन्न परिकारको विकास तथा प्रवर्द्धन गरिनेछ । (२)
१५. प्रत्येक जिल्लामा कृषि तथा खाद्य सुरक्षा समन्वय समिति र जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाल मार्फत खाद्य तथा पोषण स्थितिको अनुगमन गरिनेछ । (२)
१६. खाद्यवस्तुको गुणस्तरको परीक्षण, प्रमाणीकरण तथा नियमन प्रक्यालाई प्रभावकारी बनाउन प्रयोगशाला सेवालाई सुदृढ गरिनेछ । (२)

४.२.३ आपूर्ति रणनीति

... ४. खाद्य सुरक्षाको प्रत्याभूति बढाउन संस्थागत सुधार, खाद्य भण्डारण तथा उत्पादन वृद्धिसम्बन्धी कार्यलाई विशेष रूपमा अघि बढाउने ।...

कार्यनीति

- ... १. दैनिक उपभोग्य वस्तु तथा सेवा नियमित र सहजरूपमा आपूर्ति हुने व्यवस्था सुनिश्चित गर्न आपूर्ति नीति, २०६९ को कार्ययोजना तर्जमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ । साथै, आन्तरिक व्यापार नीतिको तर्जमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ । (१)
- ... २. संयुक्त बजार अनुगमन तथा निरीक्षण कार्यलाई सघनतासाथ सञ्चालन गरिनेछ । (१)
- ... ५. अत्यावश्यक उपभोग्य वस्तुको मुल्यमा हुने अस्वाभाविक मुल्यवृद्धि नियन्त्रण गर्न बजार सिद्धान्त प्रतिकूल नहुने गरी विशेष परिस्थितिमा आधारमुल्य तोक्ने तर्फ आवश्यक कदम चालिनेछ । (१)
- ...८. चामल, दाल, गहुँ, पिठो, तेल, नूनलगायत अत्यावश्यक उपभोग्य वस्तुको सहज र नियमित आपूर्ति सुनिश्चित गर्न विशेष जोड दिइनेछ । (२)
- ...१०. विगतमा दुर्गम क्षेत्र भनी वर्गीकृत जिल्ला तथा क्षेत्रलाई सडक यातायात, विद्युत तथा सञ्चार सेवा र अन्य पूर्वाधार सेवाको पहुँच एवं उपलब्धताको आधारमा पुनरवलोकन गरी विकट क्षेत्रमामात्र खाद्यान्न तथा नून ढुवानीमा सरकारी अनुदान केन्द्रित गर्दै लगिनेछ । (२)
११. गरिबीको रेखामुनि रहेका दुर्गम तथा खाद्य न्यूनता भएका जिल्लाका जनतालाई तोकिएबमोजिम सहूलियत दरमा खाद्यान्न उपलब्ध गराइनेछ । (२)
१२. दुर्गम क्षेत्रमा स्थानीय खाद्य उत्पादन प्रवर्द्धन गरी खाद्यान्न माथिको परनिर्भरता हटाउन कृषि विकास मन्त्रालयमार्फत् विशेष कृषि उत्पादन कार्यक्रम सञ्चालन गर्न आवश्यक समन्वय र सहयोग गरिनेछ । (३)
१३. दुर्गम क्षेत्रमा स्थानीय उत्पादन नै उपभोग गर्ने बानीको विकास गर्न खाद्य आहार परिवर्तनसम्बन्धी जनचेतनामूलक कार्यक्रम खाद्यान्न आदानप्रदान कार्यक्रमलाई निजी एवं सरकारी क्षेत्रसमेतको सहभागितामा सञ्चालन गरिनेछ । (३)
१४. आधुनिक गोदाम घर निर्माण, मर्मत सम्भार गरी खाद्य भण्डारण क्षमता अभिवृद्धि तथा खाद्य सुरक्षा सुनिश्चित गर्न विशेष जोड दिइनेछ । साथै, छिट्टै बिग्रने वस्तुका सम्बन्धमा उपलब्धताको आधारमा कृषि विकास मन्त्रालय, निजी क्षेत्रसँग समन्वय गरी शीत भण्डारहरू स्थापना गरिनेछ । (४) ...

६.१ गरिबी निवारण

दीर्घकालीन सोच

अवसरहरूको सृजना, क्षमता विकास जस्ता लक्षित कार्यक्रमहरूको माध्यमबाट सर्वसाधारणको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउने ।

उद्देश्य

योजना अवधिमा गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसङ्ख्या १८ प्रतिशतमा झार्ने ।

रणनीति

१. उत्पादनमूलक रोजगारी तथा अवसरहरूको विकास गर्ने ।
२. क्षमता विकास, उत्पादकत्व वृद्धि, न्यायोचित वितरण र समतामूलक विकासमा जोड दिने ।
३. विभिन्न निकाय तथा संस्थाहरूबाट सञ्चालित गरिबी न्यूनीकरण कार्यक्रमबीच समन्वय कायम गर्ने ।
४. मागमा आधारित लक्षित कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।

कार्यनीति

१. उत्पादनमूलक रोजगारीलाई केन्द्रविन्दुमा राखी राष्ट्रिय गरिबी निवारण नीति तर्जुमा गरिनेछ । (१)

प्रमुख कार्यक्रमहरू

... खाद्य सुरक्षा तथा जीविकोपार्जन अभिवृद्धिमा प्रत्यक्ष सहयोग पुग्ने कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्ने ।...

कृषि विकास रणनीतिमा नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणाली

कृषि विकास रणनीतिको विभिन्न भागमा नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणालीको बारेमा उल्लेख गरिएको छ । ती मध्ये तल केही बुँदाहरू उल्लेख गरिएको छ:

- नयाँ राष्ट्रिय खाद्य र पोषण सुरक्षा परियोजना नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणाली जस्तो तथ्यमा आधारित सूचना प्रणाली, र जनसांख्यिकी र स्वास्थ्य सर्वेक्षण (NDHS) र राष्ट्रिय जीवनस्तर सर्वेक्षण जस्ता सूचनाका श्रोतहरूको सन्दर्भ लिई निर्माण गरिनेछ ।
- कृषि विकास रणनीतिको अनुगमन र मुल्याङ्कन : कृषि विकास रणनीतिको पुष्टपोषणका लागि परिणाम, नतिजा र प्रभाव अनुगमन गर्ने, नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणाली एक सान्दर्भिक प्रणाली हुनेछ ।
- नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणालीलाई संस्थागत गर्ने कार्य कृषि विकास रणनीतिको नतिजा १ संग सम्बन्धित सुशासन सबलिकरण को एक मुख्य क्रियाकलाप हो ।

नेपाल खाद्य संस्थान अन्तर्गत सार्वजनिक खाद्य वितरण प्रणाली

नेपाल खाद्य संस्थान सन् १९७४ मा स्थापना भएको हो र यसलाई वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको मातहतमा राखिएको छ । यसले सीमान्तकृत ठाउँहरूमा जहाँ स्थानीय उत्पादन समुदायहरूको आवश्यकता परिपूर्ति गर्न अपर्याप्त हुन्छ त्यहाँको खाद्यान्न भण्डार मार्फत अनुदानित खाद्यान्न सुपथ मुल्यमा बिक्री वितरण गरिन्छ । यसको उद्देश्य :

- अन्नको पर्याप्त र निरन्तर आपूर्ति सुनिश्चित गर्ने ।
- प्राकृतिक प्रकोपबाट सिर्जित आपतकालीन अवस्थाहरूमा आपूर्ति सहयोग उपलब्ध गराउने ।
- कृषकहरू र उपभोक्ताहरूको लागि सुपथ मुल्य कायम गर्ने ।

घ. खाद्य सुरक्षा अनुगमन किन ?

नेपालको नीतिगत तथा कानुनी प्रावधानहरूले राष्ट्रिय र जिल्ला दुवै स्तरमा क्रियाशील हुने खालको खाद्य सुरक्षा अनुगमन संरचना स्थापना गर्ने योजना राखेको छ । यो प्रणालीको विकास गर्नुका पछाडि स्पष्ट फाइदाहरू छन् ।

राष्ट्रियस्तरमा

नेपालमा व्याप्त खाद्य असुरक्षाको परिप्रेक्षमा र त्यसलाई विभिन्न समयमा विभिन्न प्रकारका संकटहरूले पार्ने थप नकारात्मक प्रभावहरूको जानकारी तथा विश्लेषण गरी जटिल खाद्य असुरक्षाको अवस्था थाहा पाउन अति जरूरी छ । जस्तै खाद्य पदार्थको मुल्य वृद्धि, मौसम परिवर्तनले ल्याउने संकटहरू जस्तै बाढी, पहिरो खडेरीबाट उत्पन्न हुन सक्ने आपतकालीन स्थितिको बारेमा नेपाल सरकार पूर्वसूचित हुन राष्ट्रियस्तरमा अनुगमन क्षमता अति महत्वपूर्ण छ जसले खाद्य असुरक्षाको प्रभावलाई कम गर्न समयमा नै उचित पहल गर्नका लागि सरकारलाई सक्षम बनाउँदछ ।

जिल्लास्तरमा

जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणालीको सञ्चालनबाट केही निश्चित फाइदाहरू छन् -

- यसले समाधान गरिनु पर्ने समस्याहरूको स्पष्ट चित्रण गर्दछ ।
- प्रभावकारी लक्षित कार्यक्रमहरूको योजना निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउँछ ।
- मुख्य सरोकारवालाहरूको बीचमा खाद्य सुरक्षासंग सम्बन्धित समस्याहरू लगायत त्यसको कारण र समाधानहरू समेतको स्थानीय सहमति निर्माण गर्छ ।
- प्रयासहरू नदोहोरीओस् भनेर जिल्लाका सरोकारवालाहरूको बीचमा समन्वयमा सुधार ल्याउँछ ।
- नेपाल सरकारलाई आपतकालीन स्थिति वा सम्भावित स्थानीय अवस्थाबारे जानकारी गराउँछ ।
- तथ्याङ्क तयारी अवस्थामा हुने हुनाले आपतकालीन स्थितिमा उपयुक्त कदमको योजना बनाउन छिटो पहलकदमीको लागि सहयोग पुऱ्याउँछ ।
- अनुदानित वा आपतकालीन खाद्य भण्डारको व्यवस्थापनमा प्रभावकारी सहयोग गर्दछ ।
- दातृ समुदाय, मानवीय सहयोग तथा विकास निकायलाई सङ्कलित सूचनाद्वारा जिल्लाको अवस्थाको बारेमा ध्यानाकर्षण गराउने प्रयासमा सहयोगी हुन्छ ।
- अनुगमन, विश्लेषण र कार्यक्रम निर्माणको परिप्रेक्षमा स्थानीय क्षमता बलियो बनाउँछ ।
- तथ्याङ्क सङ्कलनको तालमेलले जानकारी सङ्कलन दरिलो बनाई प्रभावकारी रूपमा समय र स्रोत समेत बचाउँछ ।

१.२ नेपालमा खाद्य सुरक्षा अनुगमन

नेपालमा खाद्य सुरक्षा अनुगमन सन् २००२ मा विश्व खाद्य कार्यक्रमद्वारा प्रारम्भ गरिएको हो । यो प्रयासको फलस्वरूप खाद्य सुरक्षा अनुगमन र विश्लेषण प्रणालीको विकास भएको हो । (यस प्रणालीको व्याख्या कोष्ठक २ मा दिइएको छ ।)

कोष्ठक २

नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणाली

यो खाद्य सुरक्षाको स्थितिको अवस्थाबारे जानकारी प्रदान गर्ने एकमात्र बृहत अनुगमन प्रणाली हो । यो प्रणाली कृषि विकास मन्त्रालय, विश्व खाद्य कार्यक्रम र राष्ट्रिय योजना आयोगको सहकार्य र खाद्य सुरक्षा र पोषणका क्षेत्रमा कार्यरत सरोकारवालाहरूको समन्वयमा सञ्चालित छ । यो प्रणाली एक पर्यवेक्षण/अवलोकन प्रक्रिया र अन्य विश्लेषण क्रियाकलापहरू (क्षेत्रगत विश्लेषण, आधारभूत सर्वेक्षण, द्रुत आपतकालीन सङ्कटहरू र प्रभाव विश्लेषण मुल्याङ्कन) समावेश गरिएको एक एकीकृत प्रणाली हो ।

खाद्य सुरक्षा अनुगमन र विश्लेषण प्रणालीको आधार भनेको ७४ जिल्लामा कार्यरत जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाल हो । यस प्रणालीको माध्यमद्वारा देशका ७४ जिल्लाहरूको खाद्य सुरक्षाको अवस्था बारेका सूचना प्रदान गरिरहेको छ । यी सूचनाहरूको सम्प्रेषण चौमासिक रूपमा प्रकाशित हुने खाद्य सुरक्षा बुलेटिनको सम्पादन एवं प्रकाशन मार्फत गर्ने गरिएको छ ।

खाद्य सुरक्षा अनुगमन खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण पद्धतिमा आधारित छ । खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण भित्र :

१. विश्लेषणात्मक विधि तथा औजारहरूको समूह (सन्दर्भ तालिका र विश्लेषण तालिका, संश्लेषण तालिका, चरण वर्गीकरण नक्सा)
२. विभिन्न सूचना सञ्चार सामग्री उत्पादन/प्रकाशन तथा वितरण (जस्तै चौमासिक खाद्य सुरक्षा बुलेटिन)
३. खाद्य असुरक्षाको जोखिममा परेका मानिसहरूको जनसंख्या अनुमान
४. जिल्ला स्तरमा जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा सूचना आदान प्रदान मञ्च (जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाल) खाद्य सुरक्षा जानकारी सङ्कलन, आदान प्रदान, मुल्याङ्कन र खाद्य सुरक्षा स्थितिको नक्साङ्कन ।

खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरणले खाद्य सुरक्षाको पाँच चरणलाई छुट्टाएको छ : (क) न्यूनतम खाद्य असुरक्षित (ख) मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अभावको अवस्था) (ग) उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था) (घ) गम्भीर खाद्य असुरक्षित अवस्था (वा आपत्कालीन अवस्था) (ङ) मानवीय आपत्कालीन अवस्था/भोकमरी (अनिकार वा भोकमरीको अपस्था) । पाँच चरणहरू पाँच रङ्ग क्रमशः हरियो, पहेँलो, सुन्तला, रातो र खैरो रङ्गको प्रयोग गरी सङ्केत गरिन्छ ।

कोषक ३

एकीकृत खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण (IPC) र नेपालको विशिष्ट परिप्रेक्ष्यमा यसको संयोजन

एकीकृत खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण खाद्य तथा कृषि संगठनद्वारा सोमालियामा खाद्य सुरक्षा अनुगमन र निर्णय प्रक्रियामा सुधारका लागि प्रतिपादित एक औजार र सिद्धान्तहरूको समूह हो । यसले खाद्य सुरक्षा, पोषण र जनजीवनको सूचनालाई सङ्कटको प्रकृति र गम्भीरताको स्पष्ट सूचनामा ढाल्ने र रणनीतिक पहलकदमीको लागि संकेत गर्ने स्तरीय मापनको प्रयोगद्वारा खाद्य सुरक्षाको अवस्था वर्गीकरण गर्न साक्षा अवधारणा प्रदान गर्दछ । (यस सम्बन्धी विस्तृत जानकारी <http://www.ipcinfo.org> मा उपलब्ध छ ।)

नेपालमा एकीकृत खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरणको अवलम्बन, पुनरावलोकन तथा परिमार्जन

नेपालको परिप्रेक्ष्यमा एकीकृत खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरणलाई संयोजन गर्न भौगोलिक विविधतालाई प्रतिनिधित्व गर्ने गरी चार जिल्लाहरूमा यस प्रयासको विभिन्न पक्षहरूको परिक्षण गरियो : हिमाली भेगको प्रतिनिधित्व गर्दै जुम्ला र दोलखा, पहाडी भेगको प्रतिनिधित्व गर्दै मकवानपुर र तराईको प्रतिनिधित्व गर्दै चितवन । चार महिनाको अवधिमा यस प्रणालीको विभिन्न पक्षहरूबारे प्राविधिक सहमतिमा पुग्न, स्थानीय कार्यकर्ताहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्न र उनीहरूलाई खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण सम्बन्धी निर्णय प्रक्रियामा सामेल गराउन नेपाल सरकार र विकास समुदायका सरोकारवालाहरूसँग केन्द्रीय र जिल्लास्तरीय परामर्श भेला आयोजना गरिएको थियो । यस पश्चात् सन् २०१२/१३ मा विगतको सिकाई र सरोकारवालाको सुभावको आधारमा सूचक तथा अनुगमन प्रकृयाको पुनरावलोकन गरियो यसका लागि १६ जिल्लामा जिल्लास्तर, समुदायस्तरको सुभाव लिनुका साथै केन्द्रीयस्तरको परामर्शबाट खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रकृयाका सूचक १२ बाट १७ वटा र अनुगमन प्रकृया प्ररिष्कृत गरिएको छ । यो परिमार्जित संस्करण यीने पुनरावलोकनबाट आएका सुभावमा आधारित छ । विस्तृत जानकारी NeKSAP Framework Document मा पनि हेर्न सकिन्छ ।

चरणहरूको शब्दावली र तिनीहरूको सामान्य व्याख्या, अनुगमन प्रक्रियालाई अझ बढी सुहाउँदो बनाउन र नेपालको जस्तो द्वन्द्व पश्चात् विकासको परिस्थितिमा अझ बढी सान्दर्भिक बनाउन, एकीकृत खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण (IPC) बाट लिइएको हो ।

तालिका १

NeKSAP खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरणको विवरण

चरण	चरणहरू	अवस्थाको विवरण
१	न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	जीविकोपार्जनका पद्धतिहरू (उपायहरू) परिवर्तन नगरिकन घरधुरीहरूले खाद्य र गैर खाद्य आवश्यकताहरू पुरा गरिरहेको (धानि रहेको) अवस्था हो । यी घरधुरीहरू आफ्नो सामाजिक, प्राकृतिक तथा आर्थिक हैसियतका कारण विद्यमान खतरा, प्रकोप, संकट, माहामारी र द्वन्द्व वा हिंसाका कारण हुन सक्ने सानो स्तरका तनावहरू भेल्ल सक्ने अवस्थामा हुन्छन् ।
२	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (अभावको अवस्था)	घरधुरीहरूले परम्परागत निर्वाह पद्धति अपनाएर न्यूनतम खाद्य आवश्यकताहरू परिपूर्ति गर्न सक्ने अवस्थामा हुन्छन, तर केही अत्यावश्यक गैर खाद्य आवश्यकताका लागि भने यी घरधुरीहरूले पछि परिपूर्ति गर्न नसकिने खालका निर्वाहपद्धतिहरू अपनाइ उक्त आवश्यकता पुरा गर्न सक्दैनन् ।

३	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	घरधुरीहरूमा साविकको तीव्र कुपोषण वा सो भन्दा माथिल्लो स्तरको कुपोषण निम्त्याउने खाद्य उपभोग अभावको अवस्था हुन्छ; जीविकोपार्जनका साधनहरू द्रुततर गतिमा रित्याएर (बेचबिखन गरेर) मात्र न्यूनतम खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्ने अवस्था हुन्छ जसले गर्दा घरधुरीहरूलाई भनै बढी खाद्य उपभोग अभाव तर्फ धकेल्दै लैजान सक्ने हुन्छ ।
४	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	घरधुरीहरूले जीविकोपार्जनका साधनहरू नगुमाइकन खाद्य तथा गैर खाद्य आवश्यकताहरू परिपूर्ति गर्न नसक्ने अवस्था हो । यस अवस्थाले अति उच्च स्तरको शीघ्र (तीव्र) कुपोषणलाई प्रेरित गर्दछ जसले उच्च रूग्णता र मृत्युदर बढाउनुका साथै औसत आयु घटाउँदछ । यस अवस्थामा द्वन्दका कारण उच्च स्तरको हिंसा र हिँडडुलमा प्रतिबन्धको सम्भावना हुन्छ । तत्काल कार्यक्रम वा सहयोगको आवश्यकता रहेको अवस्था हो ।
५	मानवीय आपतकालीन (अनिकाल वा भोकमरीको अवस्था)	सो क्षेत्रका प्राय सम्पूर्ण घरधुरीहरूमा खाद्य र अन्य आधारभूत आवश्यकताहरूको चरम अभावको अवस्था हुन्छ । जहाँ भोकमरी, अभाव, मुख्य स्रोतहरूको परिपूर्ति नहुने गरी क्षति भएको र मानव जीवनको क्षति प्रष्ट देखिन्छ । सम्पूर्ण घरधुरीहरू खाद्य र अन्य आधारभूत आवश्यकताहरूको तीव्र अभावको चुनौतिमा हुन्छन्- खतरा, प्रकोप, माहामारी फैलिएको वा पूर्वाधारहरूको विनास र सेवाहरू अवरुद्ध भएको अवस्था । तत्काल मानवीय सहयोगको आवश्यकता रहेको अवस्था हो ।

क. नेपालमा खाद्य सुरक्षा अनुगमनमा जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको भूमिका के हो ?

नेपाल सरकार, कृषि विकास मन्त्रालय र विश्व खाद्य कार्यक्रमले संयुक्त रूपमा जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको निर्माणद्वारा खाद्य सुरक्षा अनुगमन क्षमता जिल्लास्तरमा नै विकास गर्ने प्रक्रिया सञ्चालनमा छ । यो प्रयास बृहत् रूपमा खाद्य सुरक्षा अनुगमन र विश्लेषणको पक्षमा राष्ट्रिय क्षमता विकास गर्न लक्षित छ ।

जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालले स्थानीय रूपमा जानकारी सङ्कलन कार्य गर्दछन् । तथ्याङ्क सङ्कलन पश्चात् त्यसलाई सम्पादनका जाँच गरिन्छ र जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको भेलामा विश्लेषण गरिन्छ ।

जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको एक प्राविधिक कार्य समूह हुन्छ जसले कामको प्राविधिक रूपमा गुणस्तरीयता सुनिश्चितता गर्ने, जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको बैठक सञ्चालन र उपर्युक्त तालिकाहरू/औजारहरू प्रयोग गरी खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण कार्य सम्पन्न गर्दछन् ।

खेप्रा तालिका र नक्साहरू जिल्ला स्तरमा सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूको भेला (खाद्य सुरक्षा सञ्जालको बैठक) मा छलफल गरी अन्तिम रूप दिइन्छ र राष्ट्रिय स्तरको विश्लेषण र चौमासिक खाद्य सुरक्षा बुलेटिनमा समावेश गर्नका लागि त्यसलाई केन्द्रीय विश्लेषण इकाई काठमाडौंमा पठाइन्छ ।

जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रक्रियामा प्रयोग गरिने विश्लेषणात्मक औजारहरूको संक्षिप्त विवरण^९

१.३

खाद्य सुरक्षा अनुगमन गर्दा चार मुख्य औजारहरू प्रयोग गरिन्छन् – सन्दर्भ तालिका, विश्लेषण तालिका, संश्लेषण तालिका र चरण वर्गीकरण नक्सा । यस भागमा खाद्य सुरक्षा अनुगमनमा प्रयोग हुने औजारहरूको छोटो समीक्षा गरिने छ ।

क. खाद्य सुरक्षा सन्दर्भ तालिका

सन्दर्भ तालिका खाद्य सुरक्षा अनुगमन र विश्लेषण प्रक्रियाको हरेक चरणमा प्रयोग हुने मुख्य औजार हो । यसमा ७ महल र १७ वटा सन्दर्भ सूचकहरू (क) हुन्छन् जुन ५ वटा खाद्य असुरक्षाका चरणहरूसँग सम्बन्धित हुन्छन् र कुनै खास गा.वि.स.लाई कुन चरणमा राख्ने भन्ने कुराको निर्धारण गर्नको लागि महत् गर्दछन् । ५ चरणहरू (ख) सन्दर्भ तालिकाको शीर्ष भागमा राखिएको छ । हरेक सन्दर्भ सूचकसँग खाद्य सुरक्षा चरणसँग सम्बन्धित परिमाणात्मक सीमा (ग) हुन्छ ।

सन्दर्भ तालिकाले मुख्य सूचकहरूको परिमाणात्मक सीमाद्वारा खाद्य सुरक्षाका पाँच चरणहरू वर्णन गर्दछ (न्युनतम खाद्य असुरक्षादेखि मानवीय आपत्कालीन अवस्था/भोकमरीसम्म) । यसले विश्लेषणकर्तालाई कसरी विभिन्न किसिमका जानकारीहरू एक आपसमा र कुनै क्षेत्रको निश्चित चरण वर्गीकरणसँग कसरी सम्बन्धित हुन्छन् भन्ने कुरामा विचार गर्न सहयोग गर्दछ ।

कृपया विस्तृत विवरणको लागि यस पुस्तिकाको व्यावहारिक भागमा हेर्नुहोला । यसमा १७ सूचकहरूको विस्तृत व्याख्या पनि समावेश गरिएको छ ।

^९ यस अध्यायले विधि तथा औजारहरूको साधारण व्याख्या मात्र दिन्छ । यसलाई कसरी प्रयोग गर्ने भन्ने बारेमा पाठकहरूले भाग २ मा हेर्नुहोला ।

तालिका २

खाद्य सुरक्षा सन्दर्भ तालिका

क) सन्दर्भ सूचकहरू

ख) खाद्य सुरक्षा चरण

ग) परिमाणगत सीमा

सन्दर्भ सूचकहरू	चरण १	चरण २	चरण ३	चरण ४	चरण ५
खाद्य उपभोग (खाद्य तथा आहारमा विविधता, खाद्य सप्लू)	सो क्षेत्रका ८०% भन्दा बढी घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	सो क्षेत्रका ६०-८०% घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	सो क्षेत्रका ४०-६०% घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	सो क्षेत्रका २०-४०% घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	सो क्षेत्रका २०% भन्दा कम घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम; तीव्र खाद्य तथा पोषण असुरक्षाको अवस्था-तत्काल मानवीय सहयोगको आवश्यकता ।
जीविकोपार्जनमा परिवर्तन (निर्वाह पद्धति समेत)	दिगो/परम्परागत जीविकोपार्जनका पद्धतिहरू र साधनहरू जस्तै बसाइ-सराइ, ज्यालादारी काम, गैह्र काष्ठ वन पैदावार र स्थानीय उत्पादनको बेचबिखन र जङ्गली कन्दमूलको उपभोग ।	जीविकोपार्जन: पद्धति र अभावको अवस्था: जीविकोपार्जनको क्षमतामा ह्रास आएको/नियमित खानपिनमा परिवर्तन	जीविकोपार्जन: पद्धति र साधनहरू द्रुत गतिमा सकिँदै गएको जसल उच्चतम खाद्य उपभोगको अभावको अवस्था तर्फ लैजाने ।	जीविकोपार्जन: पद्धति र साधनहरू अति द्रुत गतिमा सकिँदै गएको अवस्था जसले अति उच्च खाद्य उपभोग अभाव तर्फ लैजाने ।	जीविकोपार्जन: पद्धति र साधनहरू पूर्ण रूपमा ह्रास हुन लागेको ।
शीघ्र (तीव्र) बाल कुपोषण ६-१९ महिनाका बाल बच्चा (wasting)	५% भन्दा कम	५-९%	१०-१५%	१५-३०%	३०% भन्दा बढी र निम्नलिखित कुनै एक गम्भीर कारण सहित, जस्तै: सामान्य खाद्य रासन औसत आवश्यक शक्ति भन्दा कम भएको; उच्च मात्रामा फाइपखालको संक्रमण; HIV/AIDS को माहामारी; मानव वा खाद्य वा पशुहरूको क्षति हुने खालका प्राकृतिक प्रकोपहरू; सशस्त्र द्वन्द्व, घरधुरीको खाद्य असुरक्षा, उच्च मृत्युदर जस्ता जटिल मानवीय अवस्था ।

सन्दर्भ सूचकहरू	चरण १	चरण २	चरण ३	चरण ४	चरण ५
बाली उत्पादन अवस्था	न्यूनतम खाद्य अपुरकित	मध्यमस्तरीय खाद्य अपुरकित (वा अभावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य अपुरकित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य अपुरकित (वा आपत्कालीन अवस्था)	मानवीय आपत्कालीन अवस्था/भोकम्पनी (अनिकाल वा भोकम्पनीको अवस्था)
घरघुरीमा खाद्यवस्तुको सञ्चिति	त: आधार वर्षको भन्दा १०-२०% कम; हि + प: आधार वर्षको भन्दा १०% सम्म कम;	त: आधार वर्षको भन्दा २०-४०% कम; हि + प: आधार वर्षको भन्दा १०-३०% कम;	त: आधार वर्षको भन्दा ४०-६०% कम; हि + प: आधार वर्षको भन्दा ३०-५०% कम;	त: आधार वर्षको भन्दा ६०-८०% कम; हि + प: आधार वर्षको भन्दा ५०-७०% कम;	त: आधार वर्षको भन्दा ८०% भन्दा बढी कम; हि + प: आधार वर्षको भन्दा ७०% भन्दा बढी कम;
घरघुरीमा खाद्यवस्तुको सञ्चिति	५०% भन्दा बढी घरघुरीहरूसँग २-४ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति; भन्दा बढीका लागि खाद्य सञ्चिति;	२-४ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति; हि + प: ५०% भन्दा बढी घरघुरीहरूसँग ३-४ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति;	त: ३०-५०% घरघुरीहरूसँग १-२ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति; हि + प: ३०-५०% घरघुरीहरूसँग २-३ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति;	त: ३०-५०% घरघुरीहरूसँग १ महिना भन्दा कमका लागि खाद्य सञ्चिति; हि + प: ३०-५०% घरघुरीहरूसँग १-२ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति;	५०% भन्दा बढी घरघुरीहरूमा खाद्य सञ्चिति रित्तिएको अवस्था;
प्रमुख बजारहरूमा मुख्य खाद्यवस्तुको सञ्चिति (बजारमा खाद्यवस्तु तुहस्को उपलब्धता)	सञ्चिति सामान्य स्तरमा रहेको (भण्डारण स्तर राम्रो रहेको र माग पुग्न गर्नका लागि पर्याप्त आपूर्ति भएको);	सञ्चिति घट्टो तर अझै पनि माग पुरा गर्नका लागि पर्याप्त रहेको;	सञ्चिति स्तर धेरै कम, माग पुरा गर्न आधिक रूपमा मात्र पर्याप्त;	सञ्चिति रित्तिएको;	सञ्चिति रित्तिएको/बजार सञ्चालनमा नरहेको;
जिल्ला भित्र र ठिकैकी जिल्लाहरूमा रोजगारीका अवसरहरू	रोजगारीको स्तर सामान्य (आधाररेखा स्तरमा) वा १०% सम्म कमी आएको;	आधाररेखाको तुलनामा रोजगारीका अवसरहरूमा १०-३०% ले कमी आएको;	आधाररेखाको तुलनामा रोजगारीका अवसरहरूमा ३०-५०% ले कमी आएको	आधाररेखाको तुलनामा रोजगारीका अवसरहरूमा ५०% भन्दा बढीका दरले कमी आएको;	रोजगारीका अवसरहरू उपलब्ध नभएको;
आम्दानी: गैह्र काष्ठ वन पैदावार, नगदे/उच्च मुल्य बाली र साना व्यवसायहरूबाट	आम्दानीको स्तर सामान्य स्तरमा वा आधाररेखामा रहेको;	आधाररेखाको तुलनामा आम्दानीमा ३०% सम्म कमी आएको;	आधाररेखाको तुलनामा आम्दानीमा ३०-६०% कमी आएको	आधाररेखाको तुलनामा आम्दानीमा ६०% भन्दा बढीका दरले कमी आएको;	बेचबिखन नभएको/आम्दानी नभएको;
पशुजन्य उत्पादनबाट आम्दानी: मासु, दुध, अण्डा, माछा	आम्दानीको स्तर सामान्य स्तरमा वा आधाररेखामा रहेको;	आधाररेखाको तुलनामा आम्दानीमा ३०% सम्म कमी आएको;	आधाररेखाको तुलनामा आम्दानीमा ३०-६०% कमी आएको	आधाररेखाको तुलनामा आम्दानीमा ६०% भन्दा बढीका दरले कमी आएको;	बेचबिखन नभएको/आम्दानी नभएको;

कारण २: प्राविधिक, प्रशासनिक, आर्थिक, सामाजिक, वा अन्य कारणहरू

सन्दर्भ सूचकहरू	चरण १	चरण २	चरण ३	चरण ४	चरण ५
चामल, गहुँको पिठो र अन्य मुख्य खाद्य बस्तुहरूको बजार मूल्य	न्यूनतम खाद्य अक्षुण्णिक (वा अभावको अवस्था)	मध्यमस्तरीय खाद्य अक्षुण्णिक (वा अभावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य अक्षुण्णिक (वा संकटकको अवस्था)	गम्भीर खाद्य अक्षुण्णिक (वा आपाकालीन अवस्था)	मानवीय आपाकालीन अवस्था/भोकभरी (अनिकाल वा भोकभरीको अवस्था)
विप्रेषण	सामान्य अवस्थामा वा आधाररेखा को तुलनामा मूल्यमा सरदर १०% उतार चढाव;	आधाररेखाको तुलनामा मूल्यमा १०-२०% बृद्धि	आधाररेखाको तुलनामा मूल्यमा २०-४०% बृद्धि;	आधाररेखाको तुलनामा मूल्यमा ४०-६०% बृद्धि;	आधाररेखाको तुलनामा मूल्यमा ८०% भन्दा बढिले बृद्धि;
रोगव्याधि र माहामारीका घटनाहरू	सामान्य अवस्थामा वा आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा सरदर १०% उतारचढाव;	आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा ३०-६०% ले कमी;	आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा ३०-६०% ले कमी;	आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा ६०% भन्दा बढिले कमी;	विप्रेषण प्रवाहमा उल्लेख्य कमी वा विप्रेषण प्रवाह नभएको
खानेपानीको आपूर्ति र सरसफाई (खुला दिसा मुक्त)	रोगव्याधिका घटनाहरू उल्लेख्य संख्यामा देखा नपर्को	रोगव्याधिका केही घटनाहरू देखा परेको तर स्थानीय स्तरमा नियन्त्रण गर्न सकिने अवस्था;	केही रोगव्याधिहरू माहामारीका रूपमा फैलिएका, जसको निदानका लागि विशेष स्वास्थ्य सेवा/वाह्य सहयोगको आवश्यकता;	केही आम रोगव्याधिहरूले सर्वव्यापी माहामारीको रूप लिएको, जसको निदानका लागि विशेष स्वास्थ्य सेवा/वाह्य सहयोगको आवश्यकता;	रूग्णता वा मृत्युदर वृद्ध संख्यामा देखा परेको, विशेषज्ञहरूको टोली संलग्न विशेष स्वास्थ्य सेवाको आवश्यकता;
बाह्य बसाइ-सराइ (अभावबाट प्रेरित)	पानीको आपूर्ति र सरसफाई प्रणाली सुचारु रहेको वा चरम जलवायु उत्पन्न प्रकोपबाट प्रभावित नभएको;	पानीको आपूर्ति र सरसफाई अवरोध रहेको यद्यपि स्थानीय स्तरमा मर्मत गर्न सकिने;	पानीको आपूर्ति र सरसफाई प्रणालीमा अवरोध र मर्मतका लागि थप सहयोग वा अतिरिक्त उपायको आवश्यकता भएको;	पानीको आपूर्ति र सरसफाईको प्रणालीमा बारम्बार अवरोध र विशेष आर्थिक र प्राविधिक सहयोगका साथै आकासिक योजना वा उपायहरूको आवश्यकता भएको;	पानीको आपूर्ति र सरसफाईको प्रणाली लगभग क्षतिग्रस्त भएको र पूनर्स्थापना वा पुनर्निर्माणका लागि बाह्य सहयोगको आवश्यकता भएको;
नागरिक सुरक्षा (सामाजिक हिंसा र बन्द/अवरोध)	१५ लिटर भन्दा बढी पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;	न्यूनरूपमा १५ लिटर वा सो भन्दा बढी पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;	७५-१५ लिटर पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;	४-७५ लिटर पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;	४ लिटर भन्दा कम पानी / व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;
	मौसमी बसाइ-सराइमा सरदर १०% भिन्ता;	मौसमी बसाइ-सराइमा १०-२०% बृद्धि;	मौसमी बसाइ-सराइमा २०-४०% बृद्धि;	मौसमी बसाइ-सराइमा ४०% भन्दा बढिले बृद्धि;	ठूलो संख्यामा बाह्य बसाइ-सराइ भएको;
	सामान्यतया शान्तिपूर्ण अवस्था। खाद्य सुरक्षाका आवश्यकताहरू परिपूर्तिका लागि बजार र सेवाहरू स्थिर अवस्थामा रहेको;	सुरक्षा अवस्था विग्रिएको। बजार र सेवाहरू प्रभावित भएका; ४ महिना भित्र १०-२० दिन बन्द र सडक अवरुद्ध भएको;	हिँडुडुलमा रोक। ४ महिना भित्र २०-४० दिन बन्द र सडक अवरुद्ध भएको;	हिँडुडुलमा रोक। ४ महिना भित्र ४० दिन बन्द र सडक अवरुद्ध भएको;	चरम दृष्टको स्थिति, मानव विस्थापनको अवस्था;

कारण र परिणामको मूल्यांकन, प्रतिकार योजना, प्रतिकार कार्यक्रमको कार्यान्वयन र मूल्यांकन

	चरण १	चरण २	चरण ३	चरण ४	चरण ५
सन्दर्भ सूचकहरू	न्यूनतम खाद्य अपुरकित	मध्यमस्तरीय खाद्य अपुरकित (वा अभावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य अपुरकित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य अपुरकित (वा आपत्कालीन अवस्था)	मानवीय आपत्कालीन अवस्था/भोकमरी (अनिकाल वा भोकमरीको अवस्था)
जलवायुजन्य जोखिमका घटनाहरू: बाढी, पहिरो, सुख्खा, हिमपात, अतिनापात र डुरीबतास	जलवायुको जोखिमका घटनाहरू नभएका वा सो घटनाबाट २०% भन्दा कम खाद्य सञ्चिति र सम्पत्ति नोकसानि;	जलवायुको जोखिमका घटनाहरू भएका र सो घटनाबाट २०-३०% खाद्य सञ्चिति र सम्पत्ति नोकसानि;	जलवायुको जोखिमका घटनाहरूबाट ३०-५०% खाद्य सञ्चिति/सम्पत्ति नोकसानि हुनाका साथै मानव हताहतका घटनाहरू भएको;	जलवायुको जोखिमका घटनाहरूबाट ५०% भन्दा बढी खाद्य सञ्चिति/सम्पत्ति नोकसानि हुनाका साथै मानवीय हताहती भएको;	जलवायुको जोखिमका घटनाहरूबाट सम्पत्तिहरू पूर्ण रूपमा नोकसानि भएको, मानवीय हताहती र उल्लेख्य रूपमा विस्थापित भएको;
विपद्जन्य घटनाहरू भूकम्प, आगजनी	भूकम्प वा आगजनी जस्ता विपद्हरू नभएका वा सो विपद्बाट १०% भन्दा कम घरधुरीहरू प्रभावित;	विपद्बाट १०-२०% घरधुरीहरू प्रभावित; (१०% भन्दा कम घरधुरीहरूले पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पत्ति गुमाएको);	विपद्बाट २०-४०% घरधुरीहरू प्रभावित; (१०-२०% घरधुरीहरूले पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पत्ति गुमाएको);	विपद्बाट ४०-६०% घरधुरीहरू प्रभावित; (२०-४०% घरधुरीहरूले पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पत्ति गुमाएको);	विपद्बाट ६०% भन्दा बढी घरधुरीहरू प्रभावित; (४०% भन्दा बढी घरधुरीहरूले पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पत्ति गुमाएको);
विपद्जन्य घटनाहरू भूकम्प, आगजनी	भूकम्प वा आगजनी जस्ता विपद्हरू नभएका वा सो विपद्बाट १०% भन्दा कम घरधुरीहरू प्रभावित;	विपद्बाट १०-२०% घरधुरीहरू प्रभावित; (१०% भन्दा कम घरधुरीहरूले पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पत्ति गुमाएको);	विपद्बाट २०-४०% घरधुरीहरू प्रभावित; (१०-२०% घरधुरीहरूले पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पत्ति गुमाएको);	विपद्बाट ४०-६०% घरधुरीहरू प्रभावित; (२०-४०% घरधुरीहरूले पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पत्ति गुमाएको);	विपद्बाट ६०% भन्दा बढी घरधुरीहरू प्रभावित; (४०% भन्दा बढी घरधुरीहरूले पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पत्ति गुमाएको);

हि-हिमाल; प-पहाड; त-तराई

ख. खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिका

खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिका मुख्य सूचनाहरूलाई व्यवस्थित तथा पारदर्शी रूपमा प्रस्तुत गर्ने तालिका हो । यसले चरण वर्गीकरणलाई प्रमाणित गर्नको लागि र आवश्यक कार्यक्रमको विश्लेषणलाई निर्देशन दिनको लागि विश्लेषण प्रक्रियामा सहयोग गर्दछ । एउटा विश्लेषण तालिका एकै किसिमको खाद्य सुरक्षाका लक्षणहरू भएका गा.वि.स.हरूको समूहको लागि तयार गरिन्छ । विश्लेषण तालिकामा सूचक र परिमाणात्मक सीमा (क) सूचनाहरूको स्रोत र विश्वसनीयता (ख) र सम्पूर्ण सूचकहरूको पूर्वानुमान सम्बन्धी सूचनाहरू (ग) समावेश गरिन्छ । अन्ततः विश्लेषण तालिकाले गा.वि.स.हरूको समूहको समग्र चरण वर्गीकरणको सूचना प्रदान गर्नुका साथै खाद्य सुरक्षाको सम्भाव्य परिमाणको पूर्वानुमान र उल्लेखित अवस्थाको प्रत्यक्ष र आधारभूत कारणहरू (घ) पनि प्रदान गर्दछ ।

कृपया विस्तृत विवरणको लागि यस पुस्तिकाको व्यावहारिक भागमा हेर्नुहोला ।

खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिका

जिल्ला :	प्रतिवेदन अवधि :		पूर्वनिमान अवधि :		समान खाद्य सुरक्षा स्थित भएका गाविसहरू :	पूर्वनिमान अवधि : जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको बैठक मिति :	(घ) समग्र खाद्य सुरक्षा वर्यण वर्गीकरण पको विस्तृत विवरण
	सन्दर्भ सूचकहरू	सूचनाको स्रोत	विवरणसमीयता (/=विवरणसमीय *=-अनुष्ट)	टिप्पणी			
खाद्य वर्गीकरण(खाद्य तथा आवास) विवरण, खाद्य सन्धि)	सो क्षेत्रका ८०% भन्दा बढी घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	सूचनाको स्रोत	विवरणसमीयता	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकको पूर्वनिमान (→↑→)	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा स्थितिको निर्धारित चरण
	सो क्षेत्रका ६०-८०% घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	मिति	(/=विवरणसमीय *=-अनुष्ट)				१
	४०-६० ५ घरधुरीहरू आधारभूत खाद्यान्न आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।						२
	सो क्षेत्रका ४०-६०% घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।						३
	सो क्षेत्रका २०% भन्दा कम घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम; तीव्र खाद्य तथा पोषण असुरक्षाको अवस्था-तत्काल मानवीय सहयोगको आवश्यकता ।						४
							५

सन्दर्भ सूचकहरू	सूचनाको स्रोत		विक्षसनीयता (/= विक्षसनीय * = अशुद्ध)	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकको पूर्वगुणान (->^->)	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा स्थिति निर्धारण सम्बन्धी टिप्पणी
	स्रोत	भिति					
<p>दिगो/परम्परागत जीविकोपार्जनका पद्धतिहरू र साधनहरू जस्तै बसाइ-सराइ, ज्यालादारी काम, गैह्र काष्ठ वन पैदावार र स्थानीय उत्पादनको बेचबिखन र जङ्गली कन्दमूलको उपभोग ।</p> <p>जीविकोपार्जन: पद्धति र साधनहरूको अभावको अवस्था: जीविकोपार्जनको क्षमतामा हास</p> <p>आएको/नियमित खानपिनमा परिवर्तन निर्वाह: 'निश्चित वा बीमापद्धति' जस्तै: खानाको परिमाण घटाउने, कम रूचीकर खाना खाने, खाद्यान्न/ पैसा रैंचोपैचो गर्ने र अनुत्पादनशील साधनहरूको बेचबिखन गर्ने ।</p> <p>जीविकोपार्जन: पद्धति र साधनहरू द्रुत गतिमा सकिंदै गएको जसले उच्चतम खाद्य उपभोगको अभावको अवस्था तर्फ लैजाने ।निर्वाह: 'अभावको पद्धति' जस्तै: उत्पादनशील साधनहरू- पशुहरू, जग्गा जमीन, वीउ-विजन आदि बेचबिखन गर्ने र छाक बिराउने ।</p> <p>जीविकोपार्जन: पद्धति र साधनहरू अति द्रुत गतिमा सकिंदै गएको अवस्था जसले अति उच्च खाद्य उपभोग अभाव तर्फ लैजाने ।निर्वाह: 'कठिन तथा कस्टकर पद्धति' जस्तै: उत्पादनशील साधनहरूको बेचबिखनमा बृद्धि, लुटपाट र जङ्गली कन्दमूलमा उच्च निर्भरता ।</p> <p>जीविकोपार्जन: पद्धति र साधनहरू पूर्ण रूपमा हास हुन लागेको ।निर्वाह: निर्वाहका लागि कुनै पनि प्रभावकारी पद्धति नभएको । उच्च संख्यामा भोकमरी, मृत्यु, लुटपाट र हिंसाका घटनाहरू ।</p>							

जीविकोपार्जन (निर्वाह) तर्फको निर्भरता

सन्दर्भ सूचकहरू	सूचनाको स्रोत		विरसनीयता (✓=विरसनिय ✗=असुष्ट)	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकको पूर्वसूचन (→↑→)	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा स्थितिको निर्धारित चरण
	स्रोत	मिति					
५% भन्दा कम							
५-१०%							
१०-१५%							
१५-३०%							
३०% भन्दा बढी र निम्नलिखित कुनै एक गम्भीर कारक सहित, जस्तै: सामान्य खाद्य रसन औसत आवश्यक शक्ति भन्दा कम भएको; उच्च मात्रामा भाउपखालोको संक्रमण; उख्खन्क को माहामारी; मानव वा खाद्यान्न वा पशुहरूको क्षति हुने खालका प्राकृतिक प्रकोपहरू; सशस्त्र द्वन्द्व, घण्टुरीको खाद्य असुखा, उच्च मृत्युदर जस्ता जटिल मानवीय अवस्था ।							
तः आधार वर्षको भन्दा १०-२०% कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा १०% सम्म कम;							
तः आधार वर्षको भन्दा २०-४०% कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा १०-३०% कम;							
तः आधार वर्षको भन्दा ४०-६०% कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा ३०-५०% कम;							
तः आधार वर्षको भन्दा ६०-८०% कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा ५०-७०% कम;							
तः आधार वर्षको भन्दा ८०% भन्दा बढी कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा ७०% भन्दा बढी कम;							

सन्दर्भ सूचकहरू	सूचनाको स्रोत		विश्वसनीयता (✓=विश्वसनीय *=-असुष्ट)	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकको पूर्वनिर्माण (→↑→)	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा स्थितिको निर्धारित कण
	स्रोत	मिति					
भाजी २ उत्पादन अवस्था	तः आधार वर्षको भन्दा १०-२०% कम;						
	हि + पः आधार वर्षको भन्दा १०% सम्म कम;						
	तः आधार वर्षको भन्दा २०-४०% कम;						
	हि + पः आधार वर्षको भन्दा १०-३०% कम;						
	तः आधार वर्षको भन्दा ४०-६०% कम;						
	हि + पः आधार वर्षको भन्दा ३०-५०% कम;						
	तः आधार वर्षको भन्दा ६०-८०% कम;						
	हि + पः आधार वर्षको भन्दा ५०-७०% कम;						
	तः आधार वर्षको भन्दा ८०% भन्दा बढी कम;						
	हि + पः आधार वर्षको भन्दा ७०% भन्दा बढी कम;						
भाजी ३ उत्पादन अवस्था	तः आधार वर्षको भन्दा १०-२०% कम;						
	हि + पः आधार वर्षको भन्दा १०% सम्म कम;						
	तः आधार वर्षको भन्दा २०-४०% कम;						
	हि + पः आधार वर्षको भन्दा १०-३०% कम;						
	तः आधार वर्षको भन्दा ४०-६०% कम;						
	हि + पः आधार वर्षको भन्दा ३०-५०% कम;						
	तः आधार वर्षको भन्दा ६०-८०% कम;						
	हि + पः आधार वर्षको भन्दा ५०-७०% कम;						
	तः आधार वर्षको भन्दा ८०% भन्दा बढी कम;						
	हि + पः आधार वर्षको भन्दा ७०% भन्दा बढी कम;						

सन्दर्भ सूचकहरू	सूचनाको स्रोत		विश्वसनीयता (✓= विश्वसनीय * =अशुद्ध)	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकको पूर्वनिर्माण (→ ↑ ↓)	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा स्थितिको निर्धारित करण
	स्रोत	मिति					
घरघुरीमा खाद्य सुरक्षा स्थितिमा खाद्य सुरक्षा	५०% भन्दा बढी घरघुरीहरूसँग ४ महिना भन्दा बढीका लागि खाद्य सञ्चिति;						
	तः ५०% भन्दा बढी घरघुरीहरूसँग २-४ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति; हि + प: ५०% भन्दा बढी घरघुरीहरूसँग ३-४ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति;						
	तः ३०-५०% घरघुरीहरूसँग १-२ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति; हि + प: ३०-५०% घरघुरीहरू सँग २-३ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति;						
घरघुरीमा खाद्य सुरक्षा	तः ३०-५०% घरघुरीहरूसँग १ महिना भन्दा कमका लागि खाद्य सञ्चिति; हि + प: ३०-५०% घरघुरीहरूसँग १-२ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति;						
	५०% भन्दा बढी घरघुरीहरूमा खाद्य सञ्चिति रितिएको अवस्था;						
	सञ्चिति सामान्य स्तरमा रहेको (भण्डारण स्तर राम्रो रहेको र माग पुरा गर्नका लागि पर्याप्त आपूर्ति भएको); सञ्चिति घटेको तर अझै पनि माग पुरा गर्नका लागि पर्याप्त रहेको;						
घरघुरीमा खाद्य सुरक्षा	सञ्चिति स्तर धेरै कम, माग पुरा गर्न आंशिक रूपमा मात्र पर्याप्त;						
	सञ्चिति रितिएको; सञ्चिति रितिएको/बजार सञ्चालनमा नरहेको;						

सन्दर्भ सूचकहरू	सूचनाको स्रोत		विश्वसनीयता (✓=विश्वसनीय * =अपुष्ट)	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकको पूर्वतुलना (→ ↑ ↓)	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा स्थितिको निर्धारित करण
	स्रोत	मिति					
रोजगारीको स्तर सामान्य (आधाररेखा स्तरमा) वा १०% सम्म कमी आएको; आधाररेखाको तुलनामा रोजगारीका अवसरहरूमा १०-३०% ले कमी आएको; आधाररेखाको तुलनामा रोजगारीका अवसरहरूमा ३०-५०% ले कमी आएको आधाररेखाको तुलनामा रोजगारीका अवसरहरूमा ५०% भन्दा बढीका दरले कमी आएको; रोजगारीका अवसरहरू उपलब्ध नभएको; आम्दानीको स्तर सामान्य स्तरमा वा आधाररेखामा रहेको; आधाररेखाको तुलनामा आम्दानीमा ३०% सम्म कमी आएको; आधाररेखाको तुलनामा आम्दानीमा ३०-६०% कमी आएको	सन्दर्भ सूचकहरू						
आम्दानी: शह्र कति वन क्षेत्रमा नगद/वख मूल्य बाली र साना खपसामग्र्यहरूबाट	सन्दर्भ सूचकहरू						
पशुपन्य वनप्रदानबाट आम्दानी: मासु, दुध, अण्डा, माछा	सन्दर्भ सूचकहरू						
आम्दानीको स्तर सामान्य स्तरमा वा आधाररेखामा रहेको; आधाररेखाको तुलनामा आम्दानीमा ३०% सम्म कमी आएको; आधाररेखाको तुलनामा आम्दानीमा ३०-६०% कमी आएको आधाररेखाको तुलनामा आम्दानीमा ६०% भन्दा बढीका दरले कमी आएको; बेचबिखन नभएको/आम्दानी नभएको;	सन्दर्भ सूचकहरू						

सूचनाको स्रोत	विश्वसनीयता (✓=विश्वसनीय ✗=अशुद्ध)	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकांकको पूर्वजुमान (→↑→)	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा स्थितिको निर्धारित करण (4) समग्र खाद्य सुरक्षा स्थितिको पूर्वजुमान (→↑→)
सन्दर्भ सूचकाङ्कहरू					
सामान्य अवस्थामा वा आधाररेखा को तुलनामा मुल्यामा सरदर १०% उतार चढाव;					
आधाररेखाको तुलनामा मुल्यामा १०-२०% बृद्धि					
आधाररेखाको तुलनामा मुल्यामा २०-४०% बृद्धि;					
आधाररेखाको तुलनामा मुल्यामा ४०-८०% बृद्धि;					
आधाररेखाको तुलनामा मुल्यामा ८०% भन्दा बढिले बृद्धि;					
सामान्य अवस्थामा वा आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा सरदर १०% उतारचढाव;					
आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा ३०% ले कमी;					
आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा ३०-६०% ले कमी;					
आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा ६०% भन्दा बढिले कमी;					
विप्रेषण प्रवाहमा उल्लेख्य कमी वा विप्रेषण प्रवाह नभएको					
रोगव्याधिका घटनाहरू उल्लेख्य संख्यामा देखा नपरेको					
रोगव्याधिका केही घटनाहरू देखा परेको तर स्थानीय स्तरमा नियन्त्रण गर्न सकिने अवस्था;					
केही रोगव्याधिहरू माहामारीका रूपमा फैलिएका, जसको निदानका लागि विशेष स्वास्थ्य सेवा/वाह्य सहयोगको आवश्यकता;					
केही आम रोगव्याधिहरूले सर्वव्यापी माहामारीको रूप लिएको, जसको निदानका लागि विशेष स्वास्थ्य सेवा/वाह्य सहयोगको आवश्यकता;					
रूग्णता वा मृत्युदर वृहत संख्यामा देखा परेको, विशेषज्ञहरूको टोलीसलन विशेष स्वास्थ्य सेवाको आवश्यकता;					
रोगव्याधि र माहामारीका घटनाहरू					
विप्रेषण					
सामान्य अवस्थामा वा आधाररेखा को तुलनामा मुल्यामा सरदर १०% उतार चढाव;					
आधाररेखाको तुलनामा मुल्यामा १०-२०% बृद्धि					
आधाररेखाको तुलनामा मुल्यामा २०-४०% बृद्धि;					
आधाररेखाको तुलनामा मुल्यामा ४०-८०% बृद्धि;					
आधाररेखाको तुलनामा मुल्यामा ८०% भन्दा बढिले बृद्धि;					
सामान्य अवस्थामा वा आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा सरदर १०% उतारचढाव;					
आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा ३०% ले कमी;					
आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा ३०-६०% ले कमी;					
आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा ६०% भन्दा बढिले कमी;					
विप्रेषण प्रवाहमा उल्लेख्य कमी वा विप्रेषण प्रवाह नभएको					
रोगव्याधिका घटनाहरू उल्लेख्य संख्यामा देखा नपरेको					
रोगव्याधिका केही घटनाहरू देखा परेको तर स्थानीय स्तरमा नियन्त्रण गर्न सकिने अवस्था;					
केही रोगव्याधिहरू माहामारीका रूपमा फैलिएका, जसको निदानका लागि विशेष स्वास्थ्य सेवा/वाह्य सहयोगको आवश्यकता;					
केही आम रोगव्याधिहरूले सर्वव्यापी माहामारीको रूप लिएको, जसको निदानका लागि विशेष स्वास्थ्य सेवा/वाह्य सहयोगको आवश्यकता;					
रूग्णता वा मृत्युदर वृहत संख्यामा देखा परेको, विशेषज्ञहरूको टोलीसलन विशेष स्वास्थ्य सेवाको आवश्यकता;					

सन्दर्भ सूचकहरू	सूचनाको स्रोत		विश्वसनीयता (✓=विश्वसनीय *=<असुष्ट)	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकको पूर्वनिर्माण (→^→)	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा स्थितिको निर्धारित करण
	स्रोत	मिति					
<p>पानीको आपूर्ति र सरसफाई प्रणाली सुचारु रहेको वा चरम जलवायु उत्पन्न प्रक्रिपबाट प्रभावित नभएको; १५ लिटर भन्दा बढी पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;</p> <p>पानीको आपूर्ति र सरसफाई प्रणालीमा अवरोध रहेको यद्यपि स्थानीय स्तरमा मर्मत गर्न सकिने; न्यूनरूपमा १५ लिटर वा सो भन्दा बढी पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;</p> <p>पानीको आपूर्ति र सरसफाई प्रणालीमा अवरोध र मर्मतका लागि थप सहयोग वा अतिरिक्त उपायको आवश्यकता भएको; ७५-१५ लिटर पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;</p> <p>पानीको आपूर्ति र सरसफाईको प्रणालीमा बारम्बार अवरोध र विशेष आर्थिक र प्राविधिक सहयोगका साथै आकस्मिक योजना वा उपायहरूको आवश्यकता भएको; ४-७५ लिटर पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;</p> <p>पानीको आपूर्ति र सरसफाईको प्रणाली लम्बम क्षतिग्रस्त भएको र पुनर्स्थापना वा पुनर्निर्माणका लागि बाह्य सहयोगको आवश्यकता भएको; ४ लिटर भन्दा कम पानी / व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;</p>							(६) समग्र खाद्य सुरक्षा स्थितिको पूर्वनिर्माण सम्बन्धी टिप्पणी

खाद्यपानीको आपूर्ति र सरसफाई(खिला टिप्पणी)

सन्दर्भ सूचकहरू	सूचनाको स्रोत		विश्वसनीयता (✓=विश्वसनीय *= असुष्ट)	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकको पूर्वनिर्माण (→↑→)	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा स्थितिको निर्धारित करण
	स्रोत	मिति					
<p>वार्षिक वृत्तवार्षिक-सराइ (अभावबाट प्रति)</p> <p>नागरिक सुरक्षा (सामाजिक हिंसा र बन्ध/अवस्था)</p>	मौसमी बसाइ-सराइमा सरदर १०% भिन्नता;						<p>(७) खाद्य असुरक्षाको तत्कालीन कारणहरू :</p> <p>क. खडेरी</p> <p>ख. बाढी</p> <p>ग. असिना</p> <p>घ. ढिलो/छिटो वर्षाको स्थिति</p> <p>ङ. पहिरो</p> <p>च. अन्नबालीमा रोग</p> <p>छ. अस्तव्यस्त बजार/महँगो बजार भाउ</p> <p>ज. सामाजिक सुरक्षा</p> <p>ट. अन्य</p>
	मौसमी बसाइ-सराइमा १०-२०% बृद्धि;						
	मौसमी बसाइ-सराइमा २०-४०% बृद्धि;						
	मौसमी बसाइ-सराइमा ४०% भन्दा बढिले बृद्धि;						
	टूलो संख्यामा बाह्य बसाइ-सराइ भएको;						
	सामान्यतया शान्तिपूर्ण अवस्था । खाद्य सुरक्षाका आवश्यकताहरू परिपूर्तिका लागि बजार र सेवाहरू स्थिर अवस्थामा रहेको;						
सुरक्षा अवस्था विग्रिएको । बजार र सेवाहरू प्रभावित भएका; ४ महिना भित्र १०-२० दिन बन्द र सडक अवरुद्ध भएको;							
हिँडुडुलमा रोक । ४ महिना भित्र २०-४० दिन बन्द र सडक अवरुद्ध भएको;							
हिँडुडुलमा रोक । ४ महिना भित्र ४० दिन भन्दा बढी बन्द र सडक अवरुद्ध भएको;							
घरम ढुङ्को स्थिति, मानव विस्थापनको अवस्था;							

सूचनाको स्रोत	विश्वसनीयता (✓= विश्वसनीय * =असुष्ट)	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकांकको पूर्वनिर्माण (→ ↑ ↓)	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा स्थितिको निर्धारित करण
सन्दर्भ सूचकाङ्कहरू					
जलवायुको जोखिमका घटनाहरू नभएका वा सो घटनाबाट २०% भन्दा कम खाद्य सञ्चिति र सम्पत्ति नोकसानी;					(८) खाद्य असुरक्षाको अन्तरनिहित कारणहरू क. सिंचाइ सुविधा नहुनु ख. बाटोको सुविधा नहुनु ग. उपलब्ध जग्गा घ. अपर्याप्त जग्गा ङ. जनचेतना/शिक्षा च. अन्य-
जलवायुको जोखिमका घटनाहरू भएका र सो घटनाबाट २०-३०% खाद्य सञ्चिति र सम्पत्ति नोकसानी;					
जलवायुको जोखिमका घटनाहरूबाट ३०-५०% खाद्य सञ्चिति/सम्पत्ति नोकसानी हुनाका साथै मानव हताहतका घटनाहरू भएको;					
जलवायुको जोखिमका घटनाहरूबाट ५०% भन्दा बढी खाद्य सञ्चिति/सम्पत्ति नोकसानी हुनाका साथै मानवीय हताहती भएको;					
जलवायुको जोखिमका घटनाहरूबाट सम्पत्तिहरू पूर्ण रूपमा नोकसानी भएको, मानवीय हताहती र उल्लेख्य रूपमा विस्थापित भएको;					
भूकम्प वा आगजनी जस्ता विपद्हरू नभएका वा सो विपद्बाट १०% भन्दा कम घरधुरीहरू प्रभावित;					
विपद्बाट १०-२०% घरधुरीहरू प्रभावित; (१०-२०% कम घरधुरीहरूले पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पत्ति गुमाएको);					
विपद्बाट २०-४०% घरधुरीहरू प्रभावित; (१०-२०% घरधुरीहरूले पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पत्ति गुमाएको);					
विपद्बाट ४०-६०% घरधुरीहरू प्रभावित; (२०-४०% घरधुरीहरूले पूर्णरूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पत्ति गुमाएको);					
विपद्बाट ६०% भन्दा बढी घरधुरीहरू प्रभावित; (४०% भन्दा बढी घरधुरीहरूले पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पत्ति गुमाएको);					
जलवायुजन्य जोखिमका घटनाहरू; बाढी, चिसो, हिमपात, अग्निपतन र अर्बिचालन					
विपद्जन्य घटनाहरू; भूकम्प, आगजनी					

ग. जिल्ला खाद्य सुरक्षा संश्लेषण तालिका

जिल्ला खाद्य सुरक्षा संश्लेषण तालिकाले गा.वि.स.हरूको समूहगतरूपमा खाद्य सुरक्षाको स्थिति, कारण, पूर्वानुमान निर्धारण गर्नुको कारण र गएको चौमासिकको सन्दर्भमा हाल भएका परिवर्तनहरूको सूचनालाई संक्षेपीकरण गर्न स्थान प्रदान गर्दछ (तालिका ४) । कृपया विस्तृत विवरणको लागि यस पुस्तिकाको व्यवहारिक भागमा हेर्नुहोला ।

घ. खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा

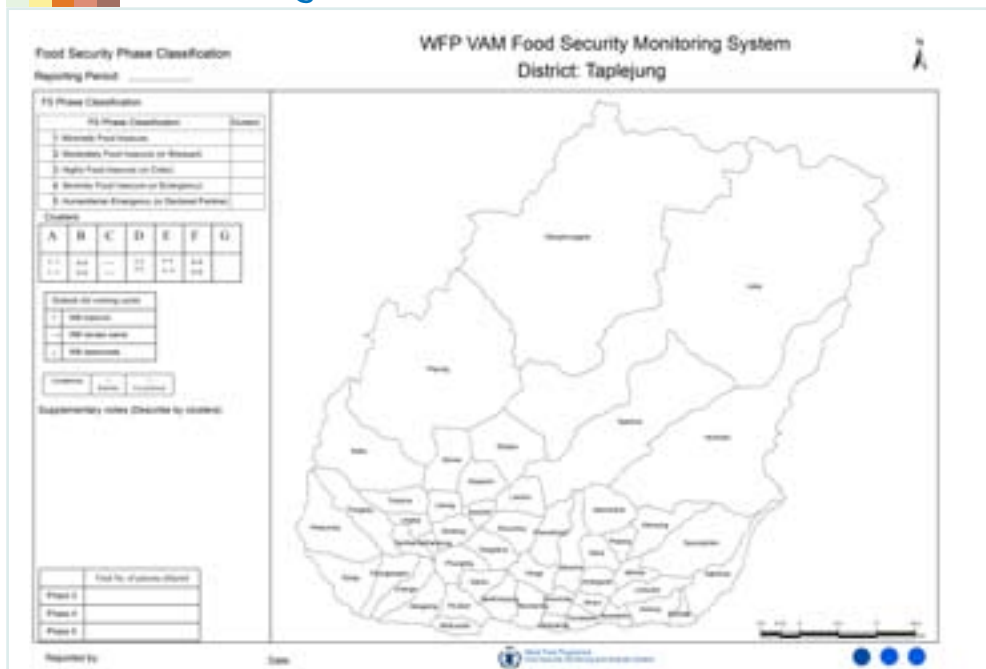
खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा विभिन्न उपभोगकर्ताहरूलाई खाद्य सुरक्षाको अवस्था सरल र पारदर्शी तवरमा प्रस्तुत गर्ने एक महत्वपूर्ण औजार हो । यो नक्सा विभिन्न चरणको भौगोलिक वितरणको अवस्था र आगामी अनुगमन चक्रको पूर्वानुमान देखाउन प्रभावकारी छ । खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा दुई किसिमका छन् :

१. जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालद्वारा तयार पारिने जिल्ला खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा ।
२. काठमाडौंको केन्द्रीय विश्लेषण इकाइद्वारा तयार पारिने राष्ट्रिय खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा ।

नक्साले खाद्य असुरक्षाको जोखिममा पर्ने जनसमुदायको अनुमानित संख्या र खाद्य असुरक्षाको प्रत्यक्ष र आधारभूत कारणहरू पनि देखाउँछ । तालिकाहरूलाई कसरी प्रयोग गर्ने भन्नेबारेमा विस्तृत जानकारीको लागि यस पुस्तिकाको व्यवहारिक भागमा हेर्नुहोला ।

चित्र ९

जिल्ला खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा

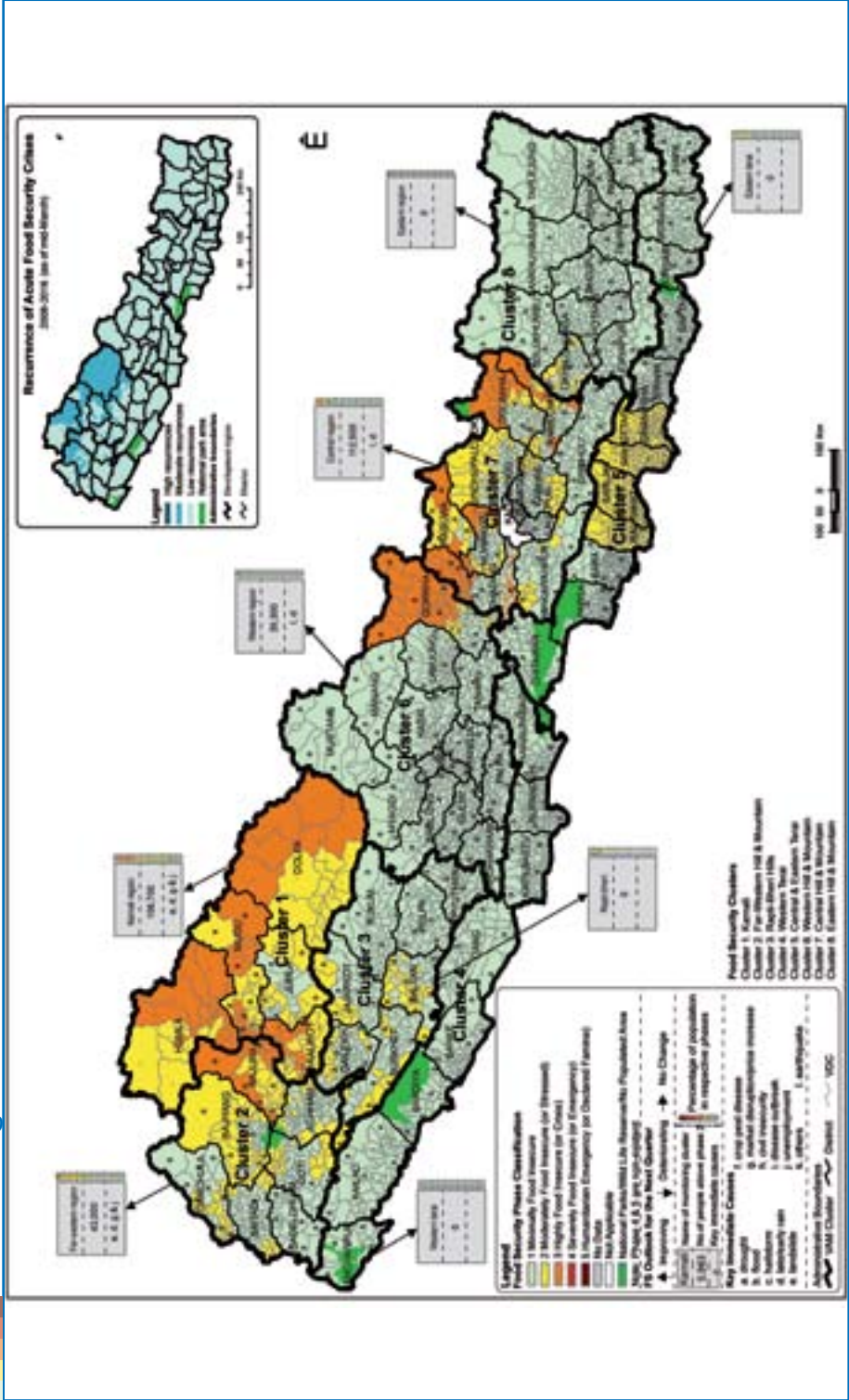

तालिका ४

खाद्य सुरक्षा संश्लेषण तालिका

जिल्ला :		पूर्वानुमान अवधि :		पूर्वानुमान अवधि :		
जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको बैठक मिति :		प्रतिवेदन अवधि :		प्रतिवेदन अवधि :		
खाद्य सुरक्षा चरण (१, २, ३, ४, ५)	समूह (क, ख, ग, -)	अवस्था विश्लेषण (कृपया मुख्य सूचकहरूबारे उल्लेख गर्नुहोस् । बाढी उत्पादन र स्थिति, घर मा अनाजको सञ्चिति, मुख्य खाद्य पदार्थको बजारमा सञ्चय, ज्याला र अन्य रोजगारीका अवसरहरू आदि)	कारणहरू (कृपया साप्ताहिक कारणहरू उल्लेख गर्नुहोस् जस्तै बाढी बिग्रनु, प्राकृतिक प्रकोप, बेरोजगारी, मुल्य वृद्धि आदि)	पूर्वानुमान (↑→↓)	कारणहरू (बाढी उत्पादनले गरेको अनाज सञ्चयमा असर, बजारको मुल्य, मानवीय सहयोग आदि)	गत चौमासिकको सन्दर्भमा के परिवर्तन भएको छ ।
१						
२						
३						
४						
५						

समान खाद्य सुरक्षाको चरणमा रहेका गाविसको समूह:

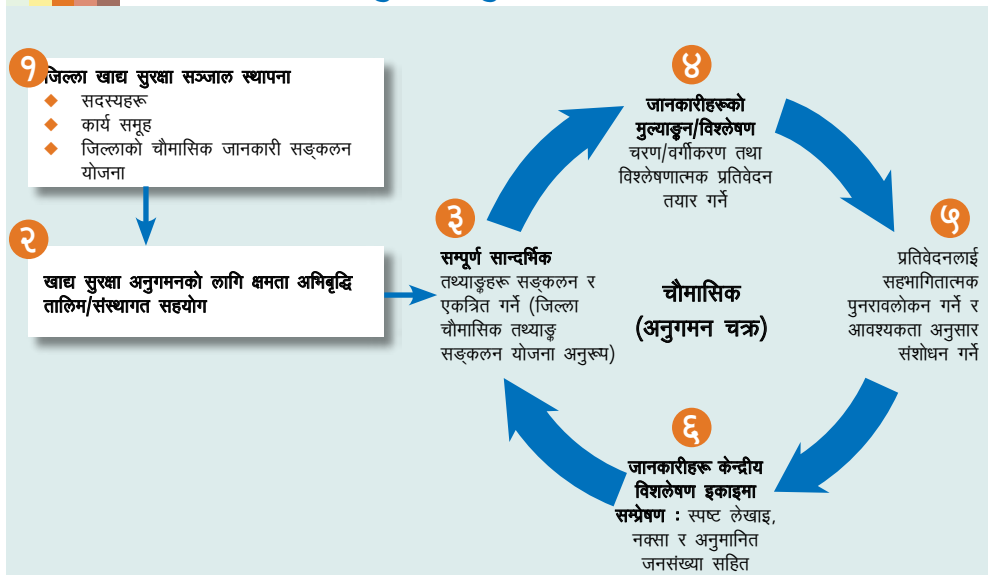
जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रक्रिया (एक समीक्षा)

यस चित्रले जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा र अनुगमनको विभिन्न चरणहरू प्रस्तुत गर्दछ ।

- १) जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा सञ्जाल स्थापना ।
यसबारे प्रशिक्षकको निर्देशिकामा समावेश गरिएको छ ।
- २) खाद्य सुरक्षा अनुगमनको सन्दर्भमा क्षमता वृद्धि ।
यसबारे प्रशिक्षकको निर्देशिकामा समावेश गरिएको छ ।
- ३) सम्पूर्ण सान्दर्भिक तथ्याङ्कहरू सङ्कलन र समायोजन गर्ने ।
यसबारे व्यावहारिक खण्डको अध्याय १ मा समावेश गरिएको छ ।
- ४) प्रमाणहरूको मुल्याङ्कन/ विश्लेषण ।
यसबारे व्यावहारिक खण्डको अध्याय २ मा समावेश गरिएको छ ।
- ५) चरण वर्गीकरणको सहभागितात्मक पुनरावलोकन ।
यसबारे व्यावहारिक खण्डको अध्याय ३ मा समावेश गरिएको छ ।
- ६) केन्द्रीय विश्लेषण इकाइमा जानकारीको सम्प्रेषण
यसबारे व्यावहारिक खण्डको अध्याय ४ मा समावेश गरिएको छ ।

चित्र ३

जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन कार्यान्वयनका चरणहरू

चौमासिक खाद्य सुरक्षा अनुगमनको समय तालिका

कार्यान्वयन चरण	उद्देश्य	अपेक्षित नतिजा	समयावधि
सम्पूर्ण सान्दर्भिक तथ्याङ्कहरू सङ्कलन र एकत्रित गर्ने	जिल्ला चौमासिक तथ्याङ्क सङ्कलन योजना अनुरूप तथ्याङ्कहरू सङ्कलन गर्नु ।	जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सदस्यहरूले खाद्य सुरक्षा जानकारी आदान प्रदान फारम भर्ने र कार्य समूहबाट समीक्षा ।	हरेक चौमासिक चक्रको चौधौँ हप्ता भित्र
जानकारीहरूको मुल्याङ्कन/विश्लेषण	विश्लेषणका औजारहरू प्रयोग गरी तथ्यमा आधारित खाद्य सुरक्षा विश्लेषण प्रक्रिया सञ्चालन गर्नु ।	खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिका, संश्लेषण तालिका, खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्साहरूको मस्यौदा रूप तयार ।	हरेक चौमासिक चक्रको पन्ध्रौँ हप्ता
प्रतिवेदनलाई सहभागितात्मक पुनरावलोकन गर्ने	खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण सम्बन्धी जिल्लाका सरोकारवालाहरू बीच प्राविधिक सहमति निर्माण गर्नु ।	जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको चौमासिक भेला सञ्चालन र खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिका, संश्लेषण तालिका, खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्साहरू अनुमोदन ।	हरेक चौमासिक चक्रको सो-हौँ हप्ता
जानकारीहरू केन्द्रीय विश्लेषण इकाइमा सम्प्रेषण गर्ने	केन्द्रीय विश्लेषण इकाइसँग प्रभावकारी ढङ्गमा जानकारीहरू आदान प्रदान गर्नु ।	सञ्जालको बैठकबाट अनुमोदित खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिका, संश्लेषण तालिका, खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्साहरू केन्द्रीय विश्लेषण इकाइमा सम्प्रेषण ।	हरेक चौमासिक चक्र सकिएपछिको अर्को चौमासिकको पहिलो हप्ता

पुनरावलोकन अभ्यास : आफूलाई जाँच गर्नुहोस्

तपाईंले जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमनको व्यवहारिक तालिम पुस्तिका शुरू गर्नु अघि कृपया तल दिइएको प्रश्नहरूको उत्तर दिने प्रयास गर्नुहोस् ।

१) खाद्य सुरक्षाका चार आयामहरू के के हुन् ?

-
-
-
-

२) के तपाईं खाद्य सुरक्षा अनुगमन आवश्यक हुनुको कुनै तीन कारणहरू बताउन सक्नुहुन्छ ?

-
-
-

३) खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरणका लागि प्रयोग गरिने चार मुख्य औजारहरू के के हुन् ?

-
-
-
-

४) खाद्य सुरक्षा सन्दर्भ तालिकामा समावेश गरिएका १७ वटा सूचकहरू के के हुन् ?

-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-

नतिजाको लागि कृपया अर्को पेजमा हेर्नुहोस् ।

उत्तरहरू

१) खाद्य सुरक्षाका चार आयामहरू के के हुन् ?

- उपलब्धता
- पहुँच
- उपयोगिता
- स्थिरता

न्यूनतम प्राप्ताङ्क : ४ सही उत्तर

२) खाद्य सुरक्षा अनुगमन आवश्यक हुनुको तीन कारणहरू दिनुहोस् ?

- समाधान गरिनु पर्ने समस्याहरूको स्पष्ट चित्रण गर्न ।
- प्रभावकारी लक्षित कार्यक्रमहरूको योजना निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउन ।
- मुख्य सरोकारवालाहरूको बीचमा खाद्य सुरक्षासँग सम्बन्धित समस्याहरू लगायत त्यसको कारण र समाधानहरू समेतको स्थानीय सहमति निर्माण गर्न ।
- प्रयासहरू नदोहोरीओस् भनेर जिल्लाका सरोकारवालाहरूको बीचमा समन्वयमा सुधार गर्न ।
- नेपाल सरकारलाई आपत्कालीन स्थिति वा सम्भावित स्थानीय अवस्था जानकारी गराउन ।
- तथ्याङ्क तयारी अवस्थामा हुने हुनाले आपत्कालीन स्थितिमा उपयुक्त कदमको योजना बनाउन तथा छिटो पहलकदमीको लागि सहयोग पुऱ्याउन ।
- अनुदानित वा आपत्कालीन खाद्य भण्डारको व्यवस्थापन प्रभावकारी पार्न ।
- दातृ समुदाय, मानवीय सहयोग तथा विकास निकायलाई सङ्कलित सूचनाद्वारा जिल्लाको अवस्थाको बारेमा ध्यानाकर्षण गराउन ।
- अनुगमन, विश्लेषण र कार्यक्रम निर्माणको परिप्रेक्षमा स्थानीय क्षमता बलियो बनाउन ।
- तथ्याङ्क सङ्कलनको तालमेलले जानकारी सङ्कलन दरिलो बनाई प्रभावकारी रूपमा समय र श्रोत समेत बचाउन ।

न्यूनतम प्राप्ताङ्क : ३ सही उत्तर

३) खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरणको लागि प्रयोग गरिने चार मुख्य औजारहरू के के हुन् ?

- खाद्य सुरक्षा सन्दर्भ तालिका ।
- खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिका
- खाद्य सुरक्षा संश्लेषण तालिका
- खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा

न्यूनतम प्राप्ताङ्क : ४ सही उत्तर

- ४) खाद्य सुरक्षा सन्दर्भ तालिकामा समावेश गरिएका १७ सूचकहरू के के हुन ?
- खाद्य उपभोग (खाद्य तथा आहारमा विविधता, खाद्य समूह)
 - जीविकोपार्जनमा परिवर्तन (निर्वाह पद्धति समेत)
 - शीघ्र (तीव्र) बाल कुपोषण (६-५९ महिनाका बालबच्चामा) (wasting)
 - बाली उत्पादन अवस्था
 - घरधुरीमा खाद्यवस्तुको सञ्चिति
 - प्रमुख बजारहरूमा मुख्य खाद्यवस्तुको सञ्चिति (बजारमा खाद्यवस्तुहरूको उपलब्धता)
 - जिल्ला भित्र र छिमेकी जिल्लाहरूमा रोजगारीका अवसरहरू
 - आम्दानी: गैह्र काष्ठ वन पैदावार, नगदे/उच्च मुल्य बाली र साना व्यवसायहरूबाट
 - पशुजन्य उत्पादनबाट आम्दानी: मासु, दुध, अण्डा, माछा
 - चामल, गहुँको पिठो र अन्य मुख्य खाद्य वस्तुहरूको बजार मुल्य
 - विप्रेषण
 - रोगव्याधि र माहामारीका घटनाहरू
 - खानेपानीको आपूर्ति र सरसफाई (खुला दिसामुक्त)
 - बाह्य बसाइ-सराइ (अभावबाट प्रेरित)
 - नागरिक सुरक्षा (सामाजिक हिंसा र बन्द/अवरोध)
 - जलवायुजन्य जोखिमका घटनाहरू : बाढी, पहिरो, सुख्खा, हिमपात, असिनापात र हुरीबतास
 - विपद्जन्य घटनाहरू : भूकम्प, आगजनी

न्यूनतम प्राप्ताङ्क : ७ सही उत्तर

यदि तपाईंले न्यूनतम प्राप्ताङ्क प्राप्त गर्नु भएन भने तपाईंले सैद्धान्तिक भागलाई फेरि एक पटक हेर्नु उचित हुनेछ ।

जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन व्यवहारिक ज्ञान तथा सीप

सिकाइका उद्देश्यहरू

यस भागको अध्ययन पश्चात् अध्ययनकर्ता निम्न कुरामा सक्षम हुनेछन् :

- १ खाद्य सुरक्षाका आधारभूत सैद्धान्तिक पक्षको समीक्षा गर्न ।
- २ जिल्लास्तरीय चौमासिक खाद्य सुरक्षा जानकारी सङ्कलन योजना निर्माण गर्न ।
- ३ जिल्ला खाद्य सुरक्षा अनुगमनका लागि विभिन्न विधिहरूको प्रयोग गरी जानकारी सङ्कलन गर्न ।
- ४ खाद्य सुरक्षा जानकारी आदान प्रदान फारामको प्रयोग गरी जानकारीहरू सङ्कलनका प्रयासको प्रतिफल कार्य समूहसँग आदान प्रदान गर्न ।
- ५ विभिन्न विश्लेषणात्मक तालिकाहरूको प्रयोग गरी खाद्य सुरक्षा विश्लेषण गर्न ।
- ६ खाद्य सुरक्षा विश्लेषणको सहभागीमूलक समीक्षा सञ्चालन गर्न ।
- ७ सान्दर्भिक तालिकाहरूको प्रयोग गरी खाद्य सुरक्षा विश्लेषणका जानकारी केन्द्रीय विश्लेषण इकाइमा सम्प्रेषण गर्न ।

खाद्य सुरक्षा अनुगमनको लागि तथ्याङ्क सङ्कलन, आदान प्रदान तथा रुजु

क. जिल्लामा सामुहिक तथ्याङ्क सङ्कलन

हरेक संस्थाको आफ्नै नियमित कार्यक्रम हुन्छ तसर्थ जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सदस्यहरूले उनीहरूको स्रोत र समयको समानुपातिक अंश जुन उनीहरूको नियमित कार्ययोजनासंग प्रत्यक्ष रूपले सम्बन्धित हुँदैन त्यसलाई तथ्याङ्क सङ्कलनको लागि छुट्टयाउँछन् भनेर आशा गर्नु निश्चय नै व्यवहारिक हुँदैन ।

यस भागले सहभागीहरूलाई यस कुरा प्रष्ट पार्न प्रयास गर्दछ कि उनीहरूको नियमित क्रियाकलापमा कुनै आमूल परिवर्तन नल्याइकन नै जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणालीको कार्यान्वयनको लागि आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलन सम्भव छ । तर सफलताको एक साँचो भनेको पर्याप्त मात्रामा सञ्जालभित्र समझदारी कायम गरी उच्चतम लक्षित प्रतिफलको लागि विभिन्न तथ्याङ्कहरूलाई उपयुक्त संयोजन गर्नु हो ।

ख. जिल्लास्तरीय चौमासिक खाद्य सुरक्षा तथ्याङ्क सङ्कलन योजनाको तयारी

जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सदस्यहरूलाई चौमासिक खाद्य सुरक्षा जानकारी सङ्कलन योजना निर्माण गर्न आमन्त्रण गरिन्छ । यस्तो सामुहिक योजनाको निर्माणले समय र स्रोतको प्रभावकारी उपयोग हुन्छ र कसले कस्तो तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने भन्ने बारेमा स्पष्ट हुन सहयोग पुऱ्याई कार्यमा दोहोरोपना हुने सम्भावना हटाउँछ । तलका बुँदाहरूले खाद्य सुरक्षा जानकारी सङ्कलन योजना निर्माणको चरणहरूको सीक्षित विवरण दिनेछ ।

- १) जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सदस्यहरूद्वारा हाल सङ्कलित तथ्याङ्कहरू सूचीकृत गर्ने : जुन तथ्याङ्क उहाँहरूले आफ्नो नियमित क्रियाकलापको क्रममा सङ्कलन गरिरहनु भएको छ (तालिका ६) ।

जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सदस्यहरूसँग हाल के कस्ता जानकारी सङ्कलन भइ रहेका छन् ? भन्ने कुराको जानकारी लिन एकल जानकारी सङ्कलन योजना प्रश्नावली एक महत्वपूर्ण औजार हो । सञ्जालका हरेक सदस्य संस्थाले आफ्नो संस्थाको स्रोत व्यक्ति (योजना अधिकृत, तथ्याङ्क शास्त्री, कार्यक्रम संयोजक, फिल्ड अफिसर) को प्रत्यक्ष संलग्नतामा यो तालिका भर्नु उपर्युक्त हुन्छ । हरेक खाद्य सुरक्षाका सन्दर्भ सूचक (पहिलो महल तालिका ६) लाई मध्यनजर गर्दै, खाद्य सुरक्षा सञ्जाल सदस्यले,

- कुन कुन जानकारीहरू हाल नियमित कार्यक्रम अन्तर्गत सङ्कलन भइरहेका छन् ? जुन त्यस सूचकसँग सम्बन्धित छन् र ती जानकारी खाद्य सुरक्षा अनुगमनका लागि उपयोगी छन् (दोस्रो महल)

- कस्ता खालका सामान्य परिवर्तन, नियमित कार्यक्रममा खास प्रभाव नगरीकन खाद्य सुरक्षा अनुगमनका लागि सान्दर्भिक जानकारी सङ्कलन गर्न सकिन्छ (तेस्रो महल)

तालिका ६

एकल जानकारी सङ्कलन योजना प्रश्नावली

सन्दर्भ सूचकहरू	नियमित कार्यक्रम अन्तर्गत हाल सङ्कलित जानकारीहरू	भविष्यमा सङ्कलन गर्न सकिने अन्य जानकारीहरू र तिनका उपायहरू
१. खाद्य उपभोग (खाद्य तथा आहारमा विविधता, खाद्य समूह)		
२. जीविकोपार्जनमा परिवर्तन (निर्वाह पद्धति समेत)		
३. शीघ्र (तीव्र) बाल कुपोषण (६-५९ महिनाका बालबच्चा) (wasting)		
४. बाली उत्पादन अवस्था		
५. घरघुरीमा खाद्यवस्तुको सञ्चिति		
६. प्रमुख बजारहरूमा मुख्य खाद्यवस्तुको सञ्चिति (बजारमा खाद्यवस्तुहरूको उपलब्धता)		
७. जिल्ला भित्र र छिमेकी जिल्लाहरूमा रोजगारीका अवसरहरू		
८. आम्दानी: गैह्र काष्ठ वन पैदावार, नगदे/उच्च मुल्य बाली र साना व्यवसायहरूबाट		
९. पशुजन्य उत्पादनबाट आम्दानी: मासु, दुध, अण्डा, माछा		
१०. चामल, गहुँको पिठो र अन्य मुख्य खाद्य बस्तुहरूको बजार मुल्य		
११. विप्रेषण		
१२. रोगव्याधि र माहामारीका घटनाहरू		
१३. खानेपानीको आपूर्ति र सरसफाई (खुला दिसामुक्त)		
१४. बाह्य बसाइ-सराइ (अभावबाट प्रेरित)		
१५. नागरिक सुरक्षा (सामाजिक हिंसा र बन्द/अवरोध)		
१६. जलवायुजन्य जोखिमका घटनाहरू: बाढी, पहिरो, सुख्खा, हिमपात, असिनापात र हुरीबतास		
१७. विपद्जन्य घटनाहरू: भूकम्प, आगजनी		

- खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सदस्यले भरेका एकल जानकारी सङ्कलन योजना प्रश्नावली खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिकाको सहयोग लिई प्राप्त जानकारीको सन्दर्भमा के के कमी छ पत्ता लगाउनुहोस् । खाद्य सुरक्षा अनुगमन गर्नको लागि थप कुन तथ्याङ्कको कमी छ ?
- सम्बन्धित खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सदस्यसंग हरेक संस्थाद्वारा जानकारीको कमीलाई कसरी पुरा गर्न सकिन्छ छलफल विश्लेषण गर्ने ?
- तथ्याङ्क सङ्कलन योजनाको लागि व्यवहारिक योजना निर्माण र सहमति गर्ने ।
- उपर्युक्त सहमतिको आधारमा जिल्लाको चौमासिक खाद्य सुरक्षा तथ्याङ्क सङ्कलन योजना (तालिका ७ को तालिका प्रयोग गरी) तयार पार्ने । यो तालिकाले भविष्यमा कुन संस्थाले के जानकारी सङ्कलन गर्दछ भन्ने समग्र विवरण प्रस्तुत गर्दछ । जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सम्पूर्ण सदस्यहरूलाई यो योजनामा सहमति गराउने ।

जिल्लाको चौमासिक खाद्य सुरक्षा तथ्याङ्क सङ्कलन योजना

सन्दर्भ सूचकहरू	संस्थाको नाम र सङ्कलित तथ्याङ्क	संस्थाको नाम र सङ्कलित तथ्याङ्क	संस्थाको नाम र सङ्कलित तथ्याङ्क	संस्थाको नाम र सङ्कलित तथ्याङ्क
१. खाद्य उपभोग (खाद्य तथा आहारमा विविधता, खाद्य समूह)				
२. जीविकोपार्जनमा परिवर्तन (निर्वाह पद्धति समेत)				
३. शीघ्र (तीव्र) बाल कुपोषण (६-५९ महिनाका बालबच्चामा) (wasting)				
४. बाली उत्पादन अवस्था				
५. घरघुरीमा खाद्यवस्तुको सञ्चिति				
६. प्रमुख बजारहरूमा मुख्य खाद्यवस्तुको सञ्चिति (बजारमा खाद्यवस्तुहरूको उपलब्धता)				
७. जिल्ला भित्र र छिमेकी जिल्लाहरूमा रोजगारीका अवसरहरू				
८. आम्दानी: गैह्र काष्ठ वन पैदावार, नगदे/उच्च मुल्य बाली र साना व्यवसायहरूबाट				
९. पशुजन्य उत्पादनबाट आम्दानी : मासु, दुध, अण्डा, माछा				
१०. चामल, गहुँको पिठो र अन्य मुख्य खाद्य बस्तुहरूको बजार मुल्य				
११. विप्रेषण				
१२. रोगव्याधि र माहामारीका घटनाहरू				
१३. खानेपानीको आपूर्ति र सरसफाई (खुला दिसामुक्त)				
१४. बाह्य बसाइ-सराइ (अभावबाट प्रेरित)				
१५. नागरिक सुरक्षा (सामाजिक हिंसा र बन्द/अवरोध)				
१६. जलवायुजन्य जोखिमका घटनाहरू : बाढी, पहिरो, सुख्खा, हिमपात, असिनापात र हुरीबतास				
१७. विपदजन्य घटनाहरू: भूकम्प, आगजनी				

■ संस्थागत स्तरमा जानकारी सङ्कलन

हरेक संस्थाको संस्थागत स्तरमा जानकारी सङ्कलन योजना निर्माण

हरेक नयाँ अनुगमन चक्रको शुरुवातमा सञ्जालका प्रत्येक सदस्यले जिल्लास्तरीय चौमासिक खाद्य सुरक्षा तथ्याङ्क सङ्कलन योजना अनुसार आफ्नो तथ्याङ्क सङ्कलनको योजना बनाउनु पर्दछ ।

निम्नलिखित चरणहरू अपनाउन सकिन्छ :

- आफ्नो संस्थामा कुन तथ्याङ्क उपलब्ध छ र कुन तथ्याङ्कको खाँचो छ पत्ता लगाउने ।
- कुन तथ्याङ्क विशेषतः महत्वपूर्ण छ ? त्यस आधारमा प्राथमिकता तोक्ने ।
- उपलब्ध नभएका तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न सम्भावित (पहिला नै पहिचान गरिएको अति महत्वपूर्णबाट शुरुवात गर्दै) स्रोतको पहिचान गर्ने ।
- जानकारी सङ्कलनको लागि तपाईंको नियमित कार्यक्रम योजना अनुरूप विभिन्न क्रियाकलापहरूको सम्भाव्यतालाई मध्यनजर गर्दै योजना तर्जुमा गर्ने ।
- तथ्याङ्क सङ्कलनको कार्य अगाडि बढाउने ।

खाद्य सुरक्षाका सूचनाहरू सङ्कलन गर्न प्रयोग गर्न सकिने मुख्य विधिहरू

तथ्याङ्क सङ्कलन भनेको विशेष उद्देश्यको लागि विभिन्न स्रोतहरू जस्तै प्रश्नावली, अन्तरवार्ता, अवलोकन, विद्यमान तथ्याङ्क र विद्युतीय उपकरणहरूबाट व्यवस्थित रूपमा जानकारी सङ्कलन गर्ने प्रक्रिया हो ।

तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने धेरै विधिहरू छन् । तिनीहरू मध्ये खाद्य सुरक्षा अनुगमनसँग सान्दर्भिक पाँच वटा विधिबारे यहाँ छलफल गरिनेछ :

- १) द्वितीय स्रोतको उपयोग
- २) जानिफकारसँग अन्तरवार्ता
- ३) लक्षित समूह छलफल
- ४) प्रत्यक्ष अवलोकन
- ५) निश्चित प्रश्नावलीको प्रयोग गरी घरधुरी सर्वेक्षण

सुझाव ३

तथ्याङ्क सङ्कलन

- ◆ यसलाई सरल राख्नुहोस् र व्यावहारिक अपेक्षा राख्नुहोस् ।
- ◆ आवश्यक परेमा कार्य समूहसँग प्राविधिक सहयोग लिनुहोस् ।
- ◆ तथ्याङ्क विभिन्न स्रोतबाट लिनुहोस् जसले गर्दा सूचनाको विश्वसनीयता जाँच (रूजु गर्न) सकियोस् ।
- ◆ तथ्याङ्क व्यवस्थित गर्न समय निर्धारण गरी खाद्य सुरक्षा जानकारी आदान प्रदान फाराम अनुरूप जानकारी सङ्कलन गर्नुहोस् ।
- ◆ संख्यात्मक र गुणात्मक तथ्याङ्क दुवैमा ध्यान दिनुहोस् ।

अब हामी हरेक विधिको विस्तृत रूपमा अध्ययन गर्नेछौ ।

१. द्वितीय स्रोतको उपयोग

अन्य अनुसन्धान तथा सर्वेक्षणको क्रममा पहिला नै सङ्कलन गरी राखिएका जानकारीको प्रयोग नै द्वितीय स्रोतको उपयोग हो । द्वितीय स्रोतको उपयोगले समय र खर्चको बचत हुने हुनाले, कुनै जानकारी सङ्कलन गर्नु पूर्व द्वितीय स्रोतमा के के जानकारी उपलब्ध छन् ? भनी निक्कै गर्दा समय र लगानीको बचत गर्न सकिन्छ । तर पनि कतिपय अवस्थामा उपलब्ध जानकारी पर्याप्त नहुन सक्छन्, जानकारी निश्चित सूचक अनुरूपका नहुन सक्छन् । सूचक अनुरूपका जानकारी प्राप्त भएमा पनि कहिले काहीँ जानकारी पुराना वा अध्ययन गर्न खोजिएको भौगोलिक अवस्थाबारे नहुन सक्छन् ।

द्वितीय स्रोतबाट जानकारी उपलब्ध हुने भएमा, यसको उपयुक्तता, सान्दर्भिकता र विश्वसनीयताबारे पनि विचार गर्नु पर्दछ । नमूना (sampling) प्रक्रियाबारे उल्लेख नभएका जानकारी प्रयोग गर्दा सावधानी अपनाउनु पर्दछ ।

द्वितीय स्रोतको उपयोग निम्न लगायतका विभिन्न स्रोतहरूबाट सङ्कलन गरिन्छ :

- प्रशासनिक अभिलेख र सर्वेक्षण, सरकारी अङ्गहरू, बहुपक्षीय संस्थाहरू, अनुसन्धानात्मक संस्थाहरू वा अन्य सहयोगी संस्थाहरू ।
- परियोजनाका दस्तावेजहरू र अभिलेखहरू परियोजनाको शुरुवातमा, कार्यान्वयन कालमा वा अनुगमनमा पहिले नै सङ्कलन गरिएको ।
- अनुसन्धान कर्ताहरू र सहयोगी संस्थाहरूको समीक्षकहरूले अनुगमन र मुल्याङ्कन प्रक्रियामा सङ्कलित/सम्पादित जानकारी ।

२. जानिफकारसँग अन्तरवार्ता

जानिफकारसँग अन्तरवार्ता भनेको के हो ?

पहिचान गरिएको विषयवस्तुको बारेमा प्रत्यक्ष ज्ञान भएको व्यक्तिहरूसँगको गहन र गुणस्तरीय अन्तरवार्ता हो । छलफल गरिनुपर्ने विषयवस्तुको सूचीलाई आधार बनाएर अन्तरवार्तालाई लक्षितो ढङ्गले तयार गरिएको हुन्छ । जानिफकारहरूको अन्तरवार्ता, चिनेजानेका मनिसहरूको बीचमा वार्तालाप भए जस्तो विचार र सूचनाहरूको प्रवाहलाई खुल्ला हुन दिनुपर्छ । अन्तरवार्ता लिने व्यक्तिले स्वतस्फुर्त रूपमा प्रश्नहरू तयार पार्नु पर्दछ । सूचनाको जाँचपडताल गर्नुपर्दछ, टिपोट लिनु पर्दछ (जसलाई पछि व्याख्या गरिन्छ) ।^{१०}

३. लक्षित समूह छलफल

लक्षित समूह छलफल सहजकर्ताद्वारा निर्देशित सामान्यतया ६ देखि १२ जनाको सामूहिक छलफल हो जसमा समूहका सदस्यहरूले कुनै विषयमा स्वतन्त्र र स्वतस्फुर्त रूपमा कुरा गर्दछन् ।

लक्षित समूहको छलफल एउटा गुणात्मक विधि हो । यसको उद्देश्य गहिराइमा गई समूहको धारणाहरू, विचार र उनीहरूले ग्रहण गरेका कुराहरूको जानकारी प्राप्त गर्नु हो । लक्षित समूह छलफलले प्रश्नोत्तरभन्दा अन्तरक्रियामा बढी जोड दिन्छ । अर्थात् समूहका सदस्यहरूले सहजकर्ताको निगरानीमा रही विषयवस्तुमाथि एक आपसमा छलफल गर्दछन् ।

लक्षित समूह छलफल कसरी सञ्चालन गर्ने ?

उद्देश्यको निर्धारण गर्ने : लक्षित समूह छलफललाई सुक्ष्म अध्ययनको रूपमा लिन सकिन्छ । त्यसैले यसमा एउटा वा दुईवटा स्पष्ट उद्देश्यहरूको आवश्यकता पर्दछ । यी उद्देश्यहरूले छलफल गरिने प्रश्नहरूको निर्माण प्रक्रियामा अनुसन्धानकर्तालाई निर्देशित गर्दछ ।

अवस्थाको विश्लेषण : कुनै पनि लक्षित समूह छलफलको लागि स्थानीय परिस्थितिको राम्रो ज्ञान हुनु जरूरी छ । समुदायका सदस्यहरूबीच जहिले पनि शिक्षा, राजनैतिक शक्ति, लिङ्ग, आर्थिक अवस्था र जातित्वको आधारमा भिन्नता हुन्छ । उनीहरूको भिन्नता उनीहरूले भोगेका समस्याहरू प्रतिको उनीहरूको धारणा र त्यसको समाधानमा प्रतिबिम्बित हुन्छ ।

^{१०} Performance Monitoring and Evaluation, USAID, Centre for Development Information and Evaluation.

लक्षित समूह छलफल तयार गर्दा ध्यान दिनुपर्ने बुँदाहरू :

१. सहभागीहरूको छनौट
२. भौतिक बन्दोबस्ती (छलफल गर्ने स्थान, बस्ने ठाउँ आदि)
३. छलफल निर्देशिकाको (guidelines) तयारी

बैठकको योजना : टोलीको एकजना सदस्यले 'सहजकर्ता' र अर्को एक जनाले टिपोटकर्ताको रूपमा काम गर्नु पर्दछ । सहजकर्ताले सकेसम्म सहभागीहरूको विविधता (समान उमेर, शिक्षा, लिङ्ग आदि) वारे राम्रो ख्याल राख्नु पर्दछ ।

सहजकर्ताको काम : सहजकर्ताले त्यस विषयमा विज्ञको रूपमा क्रियाकलाप गर्नु हुँदैन र उनको भूमिका भनेको सहभागीहरूलाई छलफलको लागि प्रोत्साहित गर्नु र सहयोग गर्नु मात्र हो ।

४. प्रत्यक्ष अवलोकन

सूचना प्राप्त गर्नका लागि कुनै पनि वस्तु, व्यक्ति वा प्रक्रियालाई होशियारीपूर्वक अवलोकन गर्ने कार्य वा प्रक्रिया नै प्रत्यक्ष अवलोकन हो । प्रत्यक्ष अवलोकन पद्धतिमा खोजकर्ताले सूचना प्राप्त गर्न अन्य व्यक्तिसँग वार्तालाप गर्नुभन्दा आफ्नो अवलोकन क्षमतामाथि भर पर्दछ ।

- विशेषतः बजारमा मुख्य सङ्कलन वा खाद्यान्न भण्डार (घरधुरी र बजारहरू) को मुल्याङ्कनका लागि उपयोगी हुन्छ ।
- बसाइ-सराइ प्रवृत्तिको सूचना प्राप्त गर्न भन्सारको मुख्य मार्ग र बस पार्कहरू (यदि भन्सार अधिकृतसँगको अन्तरवार्ता साथ भएमा) को अवलोकनमा पनि यो उपयोगी हुन्छ ।
- सरल र छरितो तर अति व्यक्तिगत विश्लेषणमा भर पर्ने खालको विधि भएकोले यसलाई मात्र आधार नबनाई अन्य जानकारीको जाँचकको रूपमा वा अन्य विधिबाट जाँच गर्ने गरी प्रयोग गर्दा राम्रो हुने ।
- मौसमी अवस्था, प्राकृतिक प्रकोप, अन्न उत्पादन अवलोकनको लागि उपयोगी हुनसक्छ ।

५. घरधुरी सर्वेक्षण

कुनै विषयवस्तुको विश्लेषण गर्ने उद्देश्यले निश्चित नमुना सङ्कलन प्रक्रिया अपनाई छानिएका घरधुरीबाट विशेष प्रश्नावलीको प्रयोग गरी जानकारी सङ्कलन गर्नु नै घरधुरी सर्वेक्षण हो ।

घरधुरी सर्वेक्षण खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणालीमा खाद्य सुरक्षा चरण निर्धारणको प्रमाणीकरण गर्न र उपयुक्त कार्यक्रम पहिचान गर्नका लागि प्रयोग गरिन्छ । यी जानकारीले विभिन्न चरणमा रहेका घरधुरीहरूको विशेषता र अन्य विस्तृत जानकारी उपलब्ध गराउँछ ।

- पहिलो चरण भनेको घरधुरी सर्वेक्षण प्रश्नावली तयार पार्नु हो । यो काम केन्द्रीय विश्लेषण इकाइका प्राविधिक विज्ञहरूले गर्दछन् । नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणालीको लागि साधारण तालिकाहरू उपलब्ध भएता पनि त्यसलाई फिल्डको बढ्दो परिस्थिति सापेक्ष बनाउन चौमासिक रूपमा त्यसलाई अद्यावधिक गर्न आवश्यक छ । प्रश्नावली निर्माण एक जटिल प्राविधिक प्रक्रिया हो । तसर्थ पाठकहरूलाई सन्दर्भको लागि थप प्रकाशनहरू हेर्न अनुरोध गरिन्छ ।

- **दोस्रो चरणमा** नमूना रणनीति (sampling strategy) परिभाषित गरिन्छ । यसको एउटा विधि जिल्ला स्तरमा हरेक खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरणमा अनियमित/दैव (random) ढङ्गमा समुदायहरूलाई सूचीकृत गर्ने । जस्तै: चरण ४ वा ५ मा दुई समुदायहरू, चरण ३ मा २ समुदाय, चरण २ मा १ र चरण १ मा १ परिस्थिति अनुरूप लिने । यदि चरण ३, ४ वा ५ मा एक पनि गा.वि.स. नपरेको खण्डमा चरण २ र १ मा थप समुदायहरू नमूनाकृत गर्ने । हरेक समुदायमा १० घरधुरीहरू अनियमित/दैव (random) रूपमा सर्वेक्षणका लागि छान्नु पर्दछ ।
- **तेस्रो चरण** भनेको फिल्डमा सर्वेक्षण सञ्चालन गर्नु हो । फिल्ड खोजकर्ताहरूले नमूनाकृत घरधुरीहरू भ्रमण गर्छन् र प्रश्नावलीमा सूचीबद्ध प्रश्नहरू सोध्छन् । यस कार्यको लागि खास केही सीपहरूको आवश्यकता पर्दछ । एक पटक प्रश्नावलीहरू भएर पछि तथ्याङ्कको गुणस्तर निश्चित गर्न आवश्यक हुन्छ ।
- **चौथो चरण** भनेको तथ्याङ्क संयोजन हो । फिल्ड खोजकर्ता वा कुनै तोकिएको व्यक्तिले हाने कम्प्युटर (PDA) द्वारा कम्प्युटर वा ल्यापटपमा तथ्याङ्क संयोजन गर्दछन् । तत्पश्चात्, कुनै तोकिएको आधिकारिक व्यक्तिले तथ्याङ्क संयोजन ठिक भए नभएको जाँच गर्दछ र केन्द्रीय विश्लेषण इकाइमा सम्प्रेषण गरिन्छ ।
- **पाँचौं चरणमा** केन्द्रीय विश्लेषण इकाइले तथ्याङ्क व्यवस्थित गर्न प्रतिशत, अनुपात, मध्यस्तर हिसाव गर्ने र विभिन्न उप समूहको लागि भिन्दा भिन्दै तथ्याङ्क निकाल्ने गर्दछ । लगत जाँच साथै क्रस टेबुलेशन तालिका प्रक्रियाद्वारा प्रमाणीकरण विश्लेषण (multi-variate analysis) गरिन्छ ।

तालिका ७

विभिन्न विधिका सबल र सीमितताहरू

विधि	फाइदा	सीमितता
द्वितीय स्रोतको उपयोग	<ul style="list-style-type: none"> • सस्तो तथा खर्चको बचत गर्न सकिने । • छिटो-छरितो तथा दोहोरपन हट्ने । • बचेको रकम अन्य कार्यमा खर्च गर्न मिल्ने । • ठूलो समूहमा हुने हुनाले नमुनाको रूपमा प्रयोग गर्न सकिने । 	<ul style="list-style-type: none"> • जानकारी पुरानो हुन सक्ने । • आफूले खोजे जस्तो मिल्दो नहुने सम्भावना । • गोपनीयताको प्रश्न आउने सम्भावना । • गुणस्तरीयता बारे भन्न नसकिने ।
जानिफकारसँग अन्तरवार्ता	<ul style="list-style-type: none"> • नमूना र अन्य दृश्य सामाग्री प्रयोग गर्न सकिने । • लामो र जटिल जानकारी सङ्कलन गर्न सकिने । • एक जनासँगै छलफल हुने हुँदा छलफलमा अन्य व्यक्तिको हस्तक्षेप नहुने । 	<ul style="list-style-type: none"> • महङ्गो हुने । • एक पक्षीय हुने डर ।
लक्षित समूह छलफल (Focus Groups Discussion)	<ul style="list-style-type: none"> • विषयवस्तुबारे जानकारी गहिराइमा प्राप्त हुने । • धारणाहरूबारे जानकारी लिन सकिने । • छलफल अवलोकन गर्न सकिने । • दृश्य सामाग्री प्रयोग गर्न सकिने । 	<ul style="list-style-type: none"> • सानो समूहको मात्र धारणा आउने । • सहजकर्ता सिपालु हुनु पर्ने । • जानकारी सङ्कलन प्रक्रिया कम प्रभावकारी हुन सक्ने ।
प्रत्यक्ष अवलोकन	<ul style="list-style-type: none"> • प्रत्यक्ष रूपमा व्यवहार हेर्न सकिने । • जानकारी भर पर्दो र सही । • सस्तो हुने । 	<ul style="list-style-type: none"> • आफ्नै मनोगत व्याख्या हुन सक्ने । • निश्चित व्यवहारको कारण पहिचान गर्न कठीन ।
घरधुरी सर्वेक्षण	<ul style="list-style-type: none"> • गहिरो जानकारीका साथमा पर्याप्त तथ्याङ्क प्राप्त गर्न सकिने । • तथ्याङ्क विश्लेषण (statistical analysis) गर्न सकिने । • तथ्याङ्कले अध्ययन गरिने जनसंख्याको प्रतिनिधित्व गर्छ । • नियमित आधार । 	<ul style="list-style-type: none"> • खर्चिलो हुन सक्ने । • नमूना (sampling) मा गल्ती हुन सक्ने । • प्रश्नावलीमा गल्ती हुन सक्ने ।

ग. कार्य समूहका सदस्यहरूसँग एकल तथ्याङ्क सङ्कलनको प्रयासको नतिजा आदान-प्रदान

जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सदस्यले तथ्याङ्क सङ्कलन गरे पश्चात त्यसलाई कार्य समूहसँग आदान-प्रदान गर्दछन् । समयको सीमितता अति नै महत्वपूर्ण हुने हुनाले तथ्याङ्कहरू अनुगमन चक्रको अन्तिममा भन्दा कमिमा २ हप्ता अगाडि आदान प्रदान गर्नु पर्दछ जसले गर्दा विश्लेषण कार्य समयमा गर्न सकियोस् ।

हरेक संस्थाले तथ्याङ्क सङ्कलनको नतिजा प्रस्तुत गर्न आ-आफ्ना खाद्य सुरक्षा सूचना आदान-प्रदान फारम भर्नु पर्दछ (तालिका ९)।

यो फारममा जानकारी भर्नालाई सजिलो होस् भन्ने उद्देश्यले फारम अत्यधिक लचकताका साथ तयार पारिएको छ । त्यहाँ हरेक सूचना लेखनको लागि खाकाहरूमा पर्याप्त खाती ठाँउ छ जहाँ जुनै किसिमको सूचना उल्लेख गर्न सकिन्छ र त्यसलाई अङ्क/चित्रमा व्याख्या गरी पुनः व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ ।

सम्भन्नु पर्ने मुख्य कुरा के हो भने जुनै किसिमको जानकारीमा पनि निम्न सूचना आवश्यक हुने हुनाले उल्लेख गर्न भुल्नु हुँदैन ।

- सम्बन्धित गा.वि.स.हरू को नाम
- सूचकसँग सम्बन्धित परिमाणात्मक सीमा (threshold level)

घ. सूचना/तथ्याङ्क रुजु गर्ने प्रक्रिया

जिल्लास्तरीय चौमासिक खाद्य सुरक्षा तथ्याङ्क सङ्कलन योजना अनुसार आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलित भएको छ, छैन भनी सुनिश्चित गर्ने जिम्मेवारी कार्य समूहको हो । कार्य समूहले जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको सदस्यहरूले भरेका जानकारी आदान प्रदान गर्ने फारामहरू र तिनको समीक्षा गर्दछ । केही अस्पष्टताहरू भए स्पष्ट पार्न सम्बन्धित संस्थालाई सोधेर स्पष्ट पार्ने काम गर्दछ ।

- १) कार्य समूहका सदस्यहरूले खाद्य सुरक्षा जानकारी आदान प्रदान फारामलाई सङ्कलन गर्ने ।
- २) उनीहरूले त्यस फारमलाई निम्न कुरा निश्चित गर्नको लागि समीक्षा गर्दछ :
 - सबै सदस्यहरूले जिल्लास्तरीय चौमासिक खाद्य सुरक्षा तथ्याङ्क सङ्कलन योजना अनुसार खाद्य सुरक्षाको जानकारी सङ्कलन गरेका छन् वा छैनन् ।
 - खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण विश्लेषण कार्यान्वयनको लागि अवरोध पुऱ्याउने गरी त्यहाँ कुनै महत्वपूर्ण तथ्याङ्क छुट भएको त छैन ।
 - तथ्याङ्क सङ्कलनमा गुणस्तरको सम्बन्धमा त्यहाँ कुनै पनि महत्वपूर्ण कमजोरी त छैनन् ।
 - पछि खाद्य सुरक्षा सञ्जालमा सूचना आदान प्रदान गर्नको लागि उचित र स्पष्ट छ वा छैन ।
- ३) कार्य समूहले जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सदस्यहरूसँग सम्पर्क गरेर आवश्यकता अनुसार थप प्रष्टताका लागि अनुरोध गर्दछ ।

एकचोटी स्पष्टता प्रमाणित भएपछि विश्लेषणको कार्य अघि बढाउन सकिन्छ ।

खाद्य सुरक्षा जानकारी आदान प्रदान फाराम

खाद्य सुरक्षा जानकारी उपलब्ध गराउने कार्यालय/संस्थाको नाम:		मिति:
		अनुपमको बेला हरेक सूचकको सन्दर्भमा के अवस्था छ ? जानकारीहरू उल्लेख गर्नुहोला (क्षुध्रा स्केल र्ख्यामा गलिसको नाम, परिणामालक सीमा (Threshold level), तथ्यको स्रोत र विश्वसनीयता, सूचकको उल्लेखित अवस्थामा हुनुका कारण र पूर्वनिम्न (आगामी) दिनमा अवस्था सुझने, आफु बिभिन्न वा स्थिर रहने) के कुल्ल? उल्लेख गर्नुहोला ।
खाद्य सुरक्षा (खाद्य सुरक्षा) (खाद्य सुरक्षा) (खाद्य सुरक्षा)	सो क्षेत्रका ८०% भन्दा बढी घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	
	सो क्षेत्रका ६०-८०% घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	
खाद्य सुरक्षा (खाद्य सुरक्षा) (खाद्य सुरक्षा)	४०-६०% घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	
	सो क्षेत्रका ४०-६०% घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	
खाद्य सुरक्षा (खाद्य सुरक्षा) (खाद्य सुरक्षा)	सो क्षेत्रका २०% भन्दा कम घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम; तीव्र खाद्य तथा पोषण असुरक्षाको अवस्था - तत्काल मानवीय सहयोगको आवश्यकता ।	
	दिनो/परम्परागत जीविकोपार्जनका पद्धतिहरू र साधनहरू जस्तै बसाइ-सपाइ, ज्यालादारी काम, रौह काष्ठ वन पैदावार र स्थानीय उत्पादनको बेचबिखन र कन्दमूलको उपभोग ।	
खाद्य सुरक्षा (खाद्य सुरक्षा) (खाद्य सुरक्षा)	जीविकोपार्जन: पद्धति र साधनहरूको अभावको अवस्था; जीविकोपार्जनको क्षमतामा ह्रास आएको/नियमित खानपिनमा परिवर्तन ।	
	निर्वाह: "निश्चित वा बीमापद्धति" जस्तै: खानाको परिमाण घटाउने, कम रूचीकर खाना खाने, खाद्यान्न/ पैसा र्चोपैचो गर्ने र अनुत्पादनशील साधनहरूको बेचबिखन गर्ने ।	
खाद्य सुरक्षा (खाद्य सुरक्षा) (खाद्य सुरक्षा)	जीविकोपार्जन: पद्धति र साधनहरू द्रुत गतिमा सकिदै गएको जसले उच्चतम खाद्य उपभोगको अभावको अवस्था तर्फ लैजाने ।	
	निर्वाह: "अभावको पद्धति" जस्तै: उत्पादनशील साधनहरू- पशुहरू, जग्गा जमीन, वीउ-विजन आदि बेचबिखन गर्ने र छाप बिराउने ।	
खाद्य सुरक्षा (खाद्य सुरक्षा) (खाद्य सुरक्षा)	जीविकोपार्जन: पद्धति र साधनहरू अति द्रुत गतिमा सकिदै गएको अवस्था जसले अति उच्च खाद्य उपभोग अभाव तर्फ लैजाने ।	
	निर्वाह: "कठिन तथा कष्टकर पद्धति" जस्तै: उत्पादनशील साधनहरूको बेचबिखनमा वृद्धि, लुटपाट र जंगली कन्दमूलमा उच्च निर्भरता ।	
खाद्य सुरक्षा (खाद्य सुरक्षा) (खाद्य सुरक्षा)	जीविकोपार्जन: पद्धति र साधनहरू पूर्ण रूपमा ह्रास हुन लागेको ।	
	निर्वाह: निर्वाहका लागि कुनै पनि प्रभावकारी पद्धति नभएको । उच्च संख्यामा भोकमरी, मृत्यु, लुटपाट र हिंसाका घटनाहरू ।	

सन्दर्भ सूचकहरू		अनुगमनको बेला हेरेक सूचकको सन्दर्भमा के अवस्था छ ? जानकारीहरू उल्लेख गर्नुहोला (कृपया स्पष्ट रूपमा ग्राहिसको नाम, परिमाणालक सीमा (Threshold level), तथ्यको स्रोत र विश्वसनीयता, सूचकको उल्लेखित अवस्थामा हुनुका कारण र पूर्वनिर्माण (आगामी दिनमा अवस्था सुधारे, अफ विनाने वा स्थिर रहने) के हुन्छ? उल्लेख गर्नुहोला ।
खाँच (तीव्र) बाल कृषि (६-१२ महिनाका बाल बच्चा) (wasting)	५% भन्दा कम;	
	५-१०%	
	१०-१५%	
	१५-३०%	
	३०% भन्दा बढी र निम्नलिखित कुनै एक गम्भिर कारण सहित, जस्तै: सामान्य खाद्य रासन औसत आवश्यक शक्ति भन्दा कम भएको; उच्च मात्रामा भाण्डापखालको सङ्क्रमण; ज्वररुग्को माइमारी; मानव वा खद्यान वा पशुहरूको क्षति हुने खालका प्राकृतिक प्रकोपहरू; सशस्त्र द्वन्द्व, घरेलुको खाद्य असुश्रुता, उच्च मृत्युदर जस्ता जटिल मानवीय अवस्था ।	
	तः आधार वर्षको भन्दा १० - २०% कम;	
	हि + प: आधार वर्षको भन्दा १०% सम्म कम;	
	तः आधार वर्षको भन्दा २०-४०% कम;	
	हि + प: आधार वर्षको भन्दा १०-३०% कम;	
	तः आधार वर्षको भन्दा ४०-६०% कम;	
हि + प: आधार वर्षको भन्दा ३०-५०% कम;		
तः आधार वर्षको भन्दा ६०-८०% कम;		
हि + प: आधार वर्षको भन्दा ५०-७०% कम;		
तः आधार वर्षको भन्दा ८०% भन्दा बढी कम;		
हि + प: आधार वर्षको भन्दा ७०% भन्दा बढी कम;		
तः आधार वर्षको भन्दा १०-२०% कम;		
हि + प: आधार वर्षको भन्दा १०% सम्म कम;		
तः आधार वर्षको भन्दा २०-४०% कम;		
हि + प: आधार वर्षको भन्दा १०-३०% कम;		
तः आधार वर्षको भन्दा ४०-६०% कम;		
हि + प: आधार वर्षको भन्दा ३०-५०% कम;		
तः आधार वर्षको भन्दा ६०-८०% कम;		
हि + प: आधार वर्षको भन्दा ५०-७०% कम;		
तः आधार वर्षको भन्दा ८०% भन्दा बढी कम;		
हि + प: आधार वर्षको भन्दा ७०% भन्दा बढी कम;		
तः आधार वर्षको भन्दा १०-२०% कम;		
हि + प: आधार वर्षको भन्दा १०% सम्म कम;		
तः आधार वर्षको भन्दा २०-४०% कम;		
हि + प: आधार वर्षको भन्दा १०-३०% कम;		
तः आधार वर्षको भन्दा ४०-६०% कम;		
हि + प: आधार वर्षको भन्दा ३०-५०% कम;		
तः आधार वर्षको भन्दा ६०-८०% कम;		
हि + प: आधार वर्षको भन्दा ५०-७०% कम;		
तः आधार वर्षको भन्दा ८०% भन्दा बढी कम;		
हि + प: आधार वर्षको भन्दा ७०% भन्दा बढी कम;		
तः आधार वर्षको भन्दा १०-२०% कम;		
हि + प: आधार वर्षको भन्दा १०% सम्म कम;		
तः आधार वर्षको भन्दा २०-४०% कम;		
हि + प: आधार वर्षको भन्दा १०-३०% कम;		
तः आधार वर्षको भन्दा ४०-६०% कम;		
हि + प: आधार वर्षको भन्दा ३०-५०% कम;		
तः आधार वर्षको भन्दा ६०-८०% कम;		
हि + प: आधार वर्षको भन्दा ५०-७०% कम;		
तः आधार वर्षको भन्दा ८०% भन्दा बढी कम;		
हि + प: आधार वर्षको भन्दा ७०% भन्दा बढी कम;		

बाली २ उत्पादन अवस्था

बाली १ उत्पादन अवस्था

	सन्दर्भ सूचकहरू	अनुगमनको बेला हेरेक सूचकको सन्दर्भमा के अवस्था छ ? जानकारीहरू चल्नेछ गर्नुहोला (कृपया स्पष्ट रूपमा गाहिसको नाम, परिमाणमात्र सीमा (Threshold level), तथ्यको स्रोत र विश्वसनीयता, सूचकको चल्नेछित अवस्थामा हुनुका कारण र पूर्वनिर्माण (आगामी दिनमा अवस्था सुझने, अफ विगतने वा विश्व घटने) के हुन्छ? चल्नेछ गर्नुहोला ।
	<p>तः आधार वर्षको भन्दा १०-२०% कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा १०% साम कम;</p> <p>तः आधार वर्षको भन्दा २०-४०% कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा १०-३०% कम;</p> <p>तः आधार वर्षको भन्दा ४०-६०% कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा ३०-५०% कम;</p> <p>तः आधार वर्षको भन्दा ६०-८०% कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा ५०-७०% कम;</p> <p>तः आधार वर्षको भन्दा ८०% भन्दा बढी कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा ७०% भन्दा बढी कम;</p> <p>५०% भन्दा बढी घरधुरीहरूसँग ४ महिना भन्दा बढीका लागि खाद्य सञ्चिति;</p>	
<p>सञ्चिति</p> <p>घरधुरीहरूको खाद्यसञ्चिति</p>	<p>तः ५०% भन्दा बढी घरधुरीहरूसँग २-४ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति; हि + पः ५०% भन्दा बढी घरधुरीहरूसँग ३-४ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति;</p> <p>तः ३०-५०% घरधुरीहरूसँग १-२ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति; हि + पः ३०-५०% घरधुरीहरू सँग २-३ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति;</p> <p>तः ३०-५०% घरधुरीहरूसँग १ महिना भन्दा कमका लागि खाद्य सञ्चिति; हि + पः ३०-५०% घरधुरीहरूसँग १-२ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति;</p> <p>५०% भन्दा बढी घरधुरीहरूमा खाद्य सञ्चिति रितिएको अवस्था;</p>	
<p>मूल बजारहरूमा खाद्यसञ्चिति</p> <p>खाद्यसञ्चिति</p> <p>सञ्चिति</p> <p>सञ्चिति</p> <p>सञ्चिति</p> <p>सञ्चिति</p> <p>सञ्चिति</p> <p>सञ्चिति</p> <p>सञ्चिति</p>	<p>सञ्चिति सामान्य स्तरमा रहेको (भण्डारण स्तर राम्रो रहेको र माग पुरा गर्नका लागि पर्याप्त आपूर्ति भएको);</p> <p>सञ्चिति घटेको तर अझै पनि माग पुरा गर्नका लागि पर्याप्त रहेको;</p> <p>सञ्चिति स्तर धेरै कम, माग पुरा गर्न आर्थिक रूपमा मात्र पर्याप्त;</p> <p>सञ्चिति रितिएको;</p> <p>सञ्चिति रितिएको/बजार सञ्चालनमा नरहेको;</p>	

सन्दर्भ सूचकहरू		अनुगमनको बेला हेरेक सूचकको सन्दर्भमा के अवस्था छ ? जानकारीहरू उल्लेख गर्नुहोला (कृपया स्पष्ट रूपमा ग्राहिसको नाम, परिमाणमात्रक सीमा (Threshold level), तथ्यको स्रोत र विश्वसनीयता, सूचकको उल्लेखित अवस्थामा हुनुका कारण र पूर्वनिर्माण (आगामी दिनमा अवस्था सुधारे, अफ विजने वा स्थिर रहने) के हुन्छ? उल्लेख गर्नुहोला ।
विच्छा स्थान र स्थिति विच्छा स्थानको अवस्थाहरू	रोजगारीकोस्तर सामान्य (आधाररेखा स्तरमा) वा १०% सम्म कमी आएको;	
	आधाररेखाको तुलनामा रोजगारीका अवसरहरूमा १०-३०% ले कमी आएको;	
	आधाररेखाको तुलनामा रोजगारीका अवसरहरूमा ३०-५०% ले कमी आएको	
	आधाररेखाको तुलनामा रोजगारीका अवसरहरूमा ५०% भन्दा बढीका दरले कमी आएको;	
	रोजगारीका अवसरहरू उपलब्ध नभएको;	
	आम्दानीको स्तर सामान्य स्तरमा वा आधाररेखामा रहेको;	
	आधाररेखाको तुलनामा आम्दानीमा ३०% सम्म कमी आएको;	
	आधाररेखाको तुलनामा आम्दानीमा ३०-६०% कमी आएको;	
	आधाररेखाको तुलनामा आम्दानीमा ६०% भन्दा बढीका दरले कमी आएको;	
	बेचबिखन नभएको/आम्दानी नभएको;	
आम्दानी: गैह्र कृषि नाद/व्यापार, नाना/व्यापार, बाली र साना व्यवसायहरूबाट	आम्दानीको स्तर सामान्य स्तरमा वा आधाररेखामा रहेको;	
	आधाररेखाको तुलनामा आम्दानीमा ३०% सम्म कमी आएको;	
	आधाररेखाको तुलनामा आम्दानीमा ३०-६०% कमी आएको;	
	आधाररेखाको तुलनामा आम्दानीमा ६०% भन्दा बढीका दरले कमी आएको;	
	बेचबिखन नभएको/आम्दानी नभएको;	
	सामान्य अवस्थामा वा आधाररेखाको तुलनामा मूल्यमा सरदर १०% उतार चढाव;	
	आधाररेखाको तुलनामा मूल्यमा १०- ०% बृद्धि	
	आधाररेखाको तुलनामा मूल्यमा २०-४०% बृद्धि;	
	आधाररेखाको तुलनामा मूल्यमा ४०-८०% बृद्धि;	
	आधाररेखाको तुलनामा मूल्यमा ८०% भन्दा बढिले बृद्धि;	
वामन, नुनिलो र अन्य सुख खाएर बस्नुपर्ने स्थिति	सामान्य अवस्थामा वा आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा सरदर १०% उतार चढाव;	
	आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा ३०% ले कमी;	
	आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा ३०-६०% ले कमी;	
	आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा ६०% भन्दा बढिले कमी;	
	विप्रेषण प्रवाहमा उल्लेख्य कमी वा विप्रेषण प्रवाह नभएको;	

	<p style="text-align: center;">सन्दर्भ सूचकहरू</p>	<p>अनुपमको बेला हेरेक सूचकको सन्दर्भमा के अवस्था छ ? जातकारीहरू उल्लेख गर्नुहोला (वृष्या स्पष्ट रूपमा गहिरको नाम, परिमाणालेक सीमा (Threshold level), तब्यको च्रोत र विस्वस्तीयता, सूचकको उल्लेखित अवस्थामा हुनुका कारण र पूर्वगुमान (आगामी दिनमा अवस्था सुधने, अफ विगने वा विश्व शर्त) के हुन्छ? उल्लेख गर्नुहोला ।</p>
	<p>रोगव्याधिका घटनाहरू उल्लेख्य संख्यामा देखा नपरेको;</p>	
	<p>रोगव्याधिका केही घटनाहरू देखा परेको तर स्थानीय स्तरमा नियन्त्रण गर्न सकिने अवस्था;</p>	
	<p>केही रोगव्याधिहरू माहामारीका रूपमा फैलिएका जसको निदानका लागि विशेष स्वास्थ्य सेवा/वाह्य सहयोगको आवश्यकता;</p>	
	<p>केही आम रोगव्याधिहरूले सर्वव्यापी माहामारीको रूप लिएको, जसको निदानका लागि विशेष स्वास्थ्य सेवा/वाह्य सहयोगको आवश्यकता;</p>	
	<p>रूपणता वा मृत्युदर वृद्धत संख्यामा देखा परेको, विशेषज्ञहरूको टोली संलग्न विशेष स्वास्थ्य सेवाको आवश्यकता;</p>	
	<p>पानीको आपूर्ति र सरसफाई प्रणाली सुचारू रहेको वा चरम जलवायु उत्पन्न प्रकोपबाट प्रभावित नभएको; १५ लिटर भन्दा बढी पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;</p>	
	<p>पानीको आपूर्ति र सरसफाई प्रणालीमा अवरोध रहेको यद्यपि स्थानीय स्तरमा मर्मत गर्न सकिने; न्यूनरूपमा १५ लिटर वा सो भन्दा बढी पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;</p>	
	<p>पानीको आपूर्ति र सरसफाई प्रणालीमा अवरोध र मर्मतका लागि थप सहयोग वा अतिरिक्त उपायको आवश्यकता भएको; ७५ - १५ लिटर पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;</p>	
	<p>पानीको आपूर्ति र सरसफाईको प्रणालीमा बारम्बार अवरोध र विशेष आर्थिक र प्राविधिक सहयोगका साथै आकस्मिक योजना वा उपायहरूको आवश्यकता भएको; ४ - ७५ लिटर पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;</p>	
	<p>पानीको आपूर्ति र सरसफाईको प्रणाली लगभग क्षतिग्रस्त भएको र पूनर्स्थापना वा पूनर्निर्माणका लागि बाह्य सहयोगको आवश्यकता भएको; ४ लिटर भन्दा कम पानी / व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;</p>	
	<p>मौसमी बसाइ-सराइमा सरदर १०% भिन्ता;</p>	
	<p>मौसमी बसाइ-सराइमा १०-२०% बृद्धि;</p>	
	<p>मौसमी बसाइ-सराइमा २०-४०% बृद्धि;</p>	
	<p>मौसमी बसाइ-सराइमा ४०% भन्दा बढिले बृद्धि;</p>	
	<p>ठूलो संख्यामा बाह्य बसाइ-सराइ भएको;</p>	

सन्दर्भ सूचकहरू	
नानात्मिक (सामाजिक) सुरक्षा र बन्द/अवस्था	<p>सामान्यतया शान्तिपूर्ण अवस्था । खाद्य सुरक्षाका आवश्यकताहरू परिपूर्तिका लागि बजार र सेवाहरू स्थिर अवस्थामा रहेको; सुरक्षा अवस्था बिग्रिएको । बजार र सेवाहरू प्रभावित भएका; ४ महिना भित्र १०-२० दिन बन्द र सडक अवरुद्ध भएको; हिंडुलमा रोक । ४ महिना भित्र २०-४० दिन बन्द र सडक अवरुद्ध भएको; हिंडुलमा रोक । ४ महिना भित्र ४० दिन भन्दा बढी बन्द र सडक अवरुद्ध भएको;</p> <p>चरम द्वन्द्वको स्थिति, मानव विस्थापनको अवस्था;</p> <p>जलवायुको जोखिमका घटनाहरू नभएका वा सो घटनाबाट २०% भन्दा कम खाद्य सञ्चिति र सम्पत्ति नोक्सानी;</p> <p>जलवायुको जोखिमका घटनाहरू भएका र सो घटनाबाट २०-३०% खाद्य सञ्चिति र सम्पत्ति नोक्सानी;</p> <p>जलवायुको जोखिमका घटनाहरूबाट ३०-५०% खाद्य सञ्चिति/सम्पत्ति नोक्सानी हुनाका साथै मानव हताहतका घटनाहरू भएको;</p> <p>जलवायुको जोखिमका घटनाहरूबाट ५०% भन्दा बढी खाद्य सञ्चिति/सम्पत्ति नोक्सानी हुनाका साथै मानवीय हताहती भएको;</p> <p>जलवायुको जोखिमका घटनाहरूबाट सम्पत्तिहरू पूर्ण रूपमा नोक्सानी भएको, मानवीय हताहती र उल्लेख्य रूपमा विस्थापित भएको;</p> <p>भूकम्प वा आगजनी जस्ता विपद्हरू नभएका वा सो विपद्बाट १०% भन्दा कम घरधुरीहरू प्रभावित;</p> <p>विपद्बाट १०-२०% घरधुरीहरू प्रभावित; (१०% भन्दा कम घरधुरीहरूले पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पत्ति गुमाएको);</p> <p>विपद्बाट २०-४०% घरधुरीहरू प्रभावित; (१०-२०% घरधुरीहरूले पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पत्ति गुमाएको);</p> <p>विपद्बाट ४० - ६०% घरधुरीहरू प्रभावित; (२०-४०% घरधुरीहरूले पूर्णरूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पत्ति गुमाएको);</p> <p>विपद्बाट ६०% भन्दा बढी घरधुरीहरू प्रभावित; (४०% भन्दा बढी घरधुरीहरूले पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पत्ति गुमाएको);</p>
जलवायुमय जोखिमका घटनाहरू, हिमपात, सुखा, हिमपात, अक्षिणपात र वर्षाबलास	
भूकम्प, आगजनी, विपद्बन्ध घटनाहरू	

अनुगमनको बेला हेरेक सूचकको सन्दर्भमा के अवस्था छ ? जानकारीहरू उल्लेख गर्नुहोला (कृपया स्पष्ट रूपमा ग्राहिसको नाम, परिमाणमात्मक सीमा (Threshold level), तथ्यको स्रोत र विश्वसनीयता, सूचकको उल्लेखित अवस्थामा हुनुका कारण र पूर्वनिर्माण (आगामी दिनमा अवस्था सुधारे, अफ विजने वा स्थिर रहने) के हुन्छ? उल्लेख गर्नुहोला ।

विश्लेषणात्मक औजारहरू प्रयोग गरी तथ्यमा आधारित खाद्य सुरक्षा विश्लेषण

क. विश्लेषण गर्ने पद्धति: कार्य समूहमा आधारित

जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको कार्य समूहद्वारा पहिलो चरणमा सञ्जालका सदस्यहरूबाट प्राप्त जानकारीको आधारमा समग्र खाद्य सुरक्षा विश्लेषण गरी तयार भएको मस्यौदा खाद्य सुरक्षा प्रतिवेदन जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सदस्यहरू सामू सहमति र स्वीकृतिको लागि प्रस्तुत गर्ने र प्राप्त सुझाव तथा सञ्जालको अनुमोदन पश्चात् प्रतिवेदनलाई अन्तिम रूप दिने प्रक्रिया अपनाइन्छ । यस प्रक्रियाको चरणबद्ध रूपमा तल विवेचना गरिएको छ ।

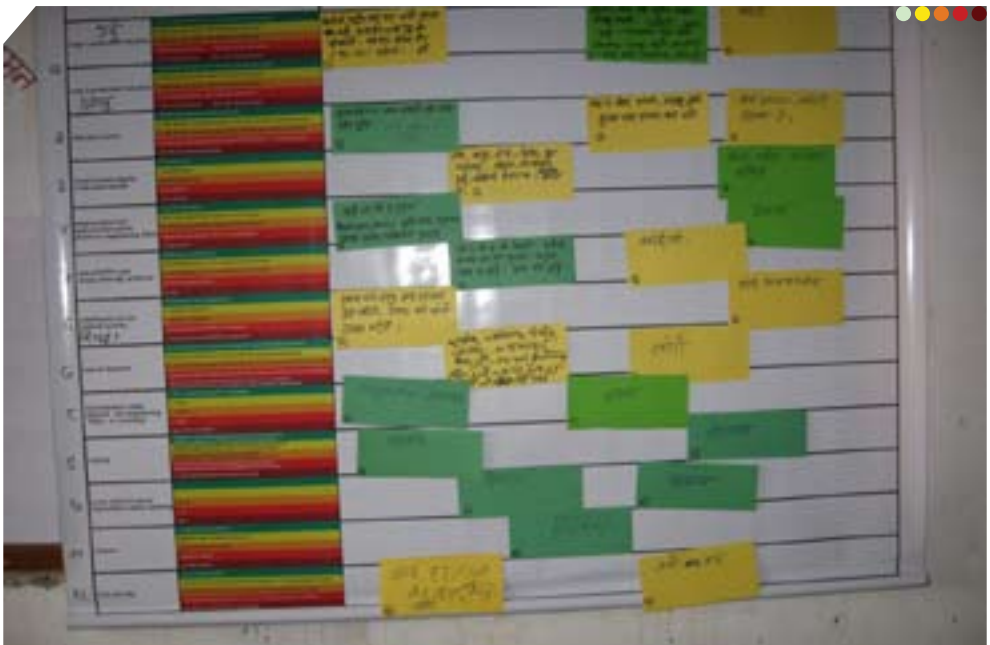
चरण १ तथ्याङ्क संयोजन

पहिलो चरण भनेको खाद्य सुरक्षा विश्लेषणको लागि खाद्य सुरक्षाको जानकारीहरूको संयोजन गर्नु हो । खाद्य सुरक्षाका जानकारी आदानप्रदान फारमहरू यो विश्लेषणको लागि आधारको रूपमा प्रयोग गर्नु पर्दछ । कार्य समूहको बैठकमा सहभागीको बसाइ एक गोलमेचको रूपमा गरिएको हुन्छ । कार्य समूहका एक जना सदस्य सहजकर्ताको रूपमा सहजीकरण गर्ने कार्यको जिम्मा तोकिएको हुन्छ भने अर्को एकजना बैठकको सचिव भई (छलफलको क्रममा प्रस्तुत भएका कुराहरूलाई छोटकरीमा टिप्पै) टिपोट लिने काम गर्नेछन् ।

- १) खाद्य सुरक्षा विश्लेषणको शुरुवात कार्य समूहका सदस्यहरूको सहमतिमा कुनै एक गाविसलाई लिई शुरु गरिन्छ । सहजकर्ताले निर्धारित गाविसलाई सन्दर्भ लिँदै उक्तगाविसमाविभिन्न १७ वटा सूचकहरूको अवस्था कस्तो छ भनी क्रमसँग सोध्दै जाने छन् र समूहको छलफल र निश्कर्ष टिपोट गर्ने कार्य हुन्छ ।
- २) सहजकर्ताबाट सोधिएका प्रश्नहरूको उत्तर कार्य समूहका हरेक सदस्यले आफूले पहिले पुरा गरेको र सञ्जालका अन्य सदस्यहरूबाट प्राप्त खाद्य सुरक्षा जानकारी आदान-प्रदान फारममा आधारित तथ्याङ्क सङ्कलन कार्यको नतिजाहरूलाई मौखिक रूपमा प्रस्तुत गर्दछन् । उदाहरणका लागि - अमुक गाविसमा गहुँ बालीको उत्पादन कस्तो छ ? भनी प्रश्न गर्दा जिल्ला कृषि विकास कार्यालयका अधिकृतले आफूसँग भएको जानकारीलाई आधार गरी भन्नुहुन्छ कि अमुक गाविसमा गहुँ बालीको उत्पादन करिब २५% कम भएको छ ।
- ३) सहजकर्ताले हरेक यस्ता जानकारीको लागि गाविस लेखी, तथ्याङ्कको परिमाण र कुनै अरु सम्बद्ध (विश्वासनीयताको स्तर, व्याख्यात्मक भनाइहरू, पूर्वानुमान समेत) को लागि मेटा कार्डमा उल्लेख गर्दछन् । मेटा कार्डको रङ्ग (हरियो, पहेँलो, सुन्तला, रातो, खैरो) सूचकले अङ्कित गरेको परिमाणात्मक सीमाका आधारमा निर्धारण गरिन्छ । उदाहरणको लागि, हाम्रो अवस्थामा (गहुँ बालीको उत्पादन करिब २५% कम भएको छ ।) पहेँलो मेटा कार्ड । त्यसपछि सहजकर्ताले मेटा कार्डलाई एउटा टुलो फ्लेक्स बोर्डमा टाँस्दछन् जुन चाहिँ (४' X ५') यसै (खाद्य सुरक्षा जानकारी आदानप्रदान बोर्ड)

चित्र ४

जिल्ला खाद्य सुरक्षा जानकारी आदान प्रदान बोर्डमा जानकारी संयोजन

उद्देश्यको लागि बनाईएको हुन्छ । सहजकर्ताले मेटा कार्डलाई सान्दर्भिक सूचकको लाइनमा टाँस्नु पर्दछ । यो बोर्ड खाद्य सुरक्षा जानकारी आदानप्रदान फाराम जस्तै भएकोले जानकारी सङ्कलनको काम गर्न सजिलो बनाउँदछ ।

- ४) जब सदस्यहरू प्राप्त सबै जानकारीहरू तथा तथ्याङ्क प्रस्तुत गरी सकदछन्, र १७ वटै सूचकहरूमा जानकारी लेखिन्छ तब बोर्ड पूर्ण हुन्छ र सबैले अवलोकन गर्ने अवसर पाउँछन् । त्यसपछि गाविसको खाद्य सुरक्षा चरण निर्धारणको प्रक्रिया शुरू गरिन्छ ।

■ चरण २ गाविसको खाद्य सुरक्षा चरण निर्धारण र गाविसको समूहीकरण

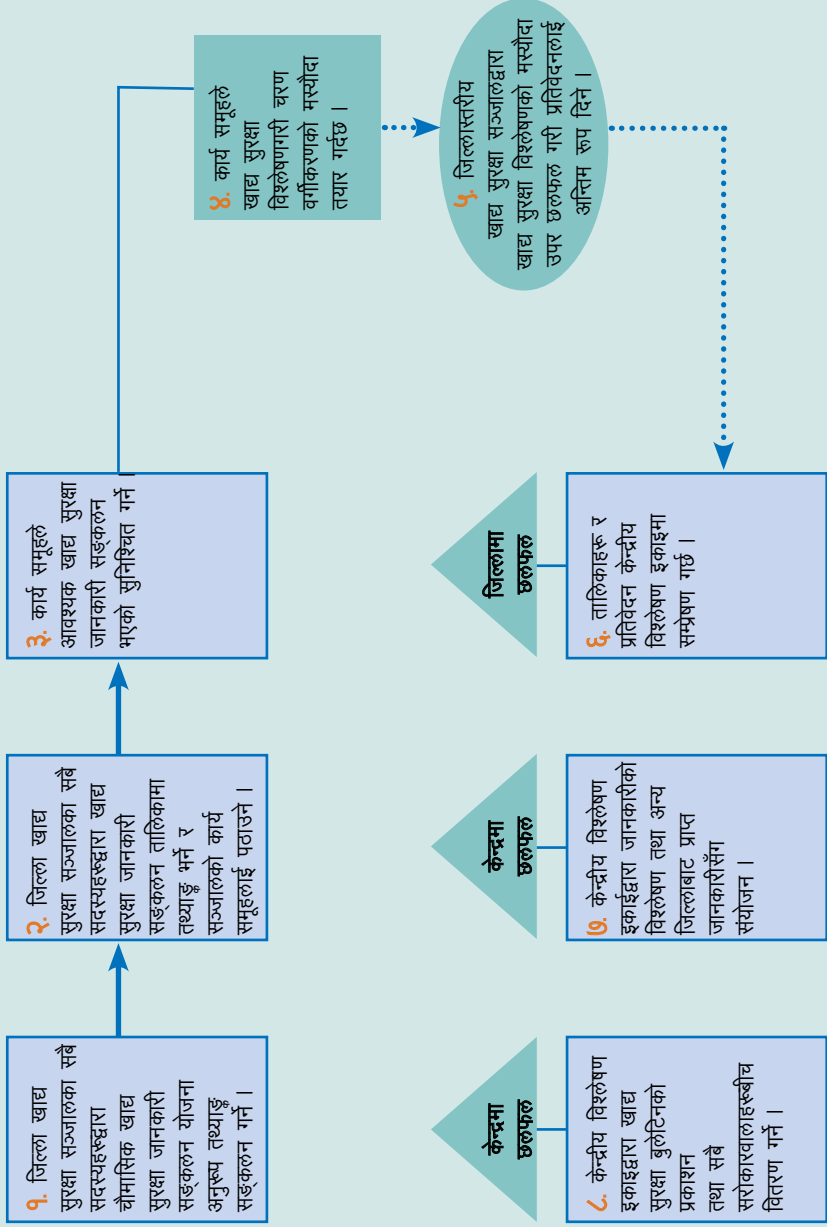
दोस्रो छलफल खाद्य सुरक्षाको चरण वर्गीकरणको बारेमा हुन्छ । सम्पूर्ण सहभागीहरूले खाद्य सुरक्षा जानकारी आदानप्रदान बोर्डलाई देख्न सक्ने ठाउँमा राख्नु आवश्यक छ ।

- १) समग्रमा १७ वटै सूचकहरूको अवस्थालाई आधार मान्दा उल्लेखित गाविस १ देखि ५ चरण मध्ये कुन चरणमा पर्छ त भनी छलफल चलाईन्छ ।
- २) सहभागीहरूले सङ्कलित सूचकको तथ्याङ्कको आधारमा उनीहरूलाई प्रत्यक्ष निर्णय गर्न लगाई गाविसको समग्र खाद्य सुरक्षा चरण निर्धारण गर्दछन् र सहजकर्ताले दोस्रो फ्लेक्स बोर्ड (४' × ५') प्रयोग गर्ने जूनचाहिं जिल्लाको एउटा ठूलो आकारको खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा हो । बोर्ड मार्करको प्रयोग गरी गाविसलाई प्रदान गरिएको खाद्य सुरक्षा चरण (१, २, ३, ४ वा ५) लेख्दछन् ।
- ३) चरण निर्धारणबारे सबै सहभागी छलफल गर्छन् । सहभागीहरूले तथ्यपरक सूचनामा आधारित भई अन्तिम सहमति समान रूपले स्वीकार गरेपछि चरण निर्धारण प्रक्रिया सम्पन्न हुन्छ ।
- ४) गाविसहरूको चरण निर्धारण गर्ने क्रममा निश्चित चरणमा हुनुका समग्र कारणहरू र गाविसको पूर्वानुमान बारेमा छलफल गरिन्छ । सहजकर्ताले छलफलबाट प्राप्त नतिजाहरूलाई न्यूज प्रिन्ट वा बोर्डमा लेख्दछन् ।
- ५) जब गाविसको चरण वर्गीकरण, कारणहरू र पूर्वानुमानको बारेमा एउटै किसिमको साभा सहमति हुन्छ तब समान कारण र पूर्वानुमान भएका गाविसहरूलाई एउटै समूहमा सामेल गर्नु पर्दछ ।
- ६) कूनाँ एक गाविसको चरण निर्धारण भैसकेपछि सो गाविसको खाद्य सुरक्षाको अवस्थसँग मेलखाने अरु कुनकुन गाविस छन् भनी छलफल चलाउने । उस्तै खालको खाद्य सुरक्षा अवस्था भएका (पूर्वानुमान समेत) गाविसहरूलाई समूहीकृत गर्ने ।
- ७) तत्पश्चात बाँकी रहेका गाविस मध्येबाट पुनःअर्को एक गाविस लिई माथि उल्लेखित चरण १ र २ पुरा गरी खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण र उस्तै खालको खाद्य सुरक्षाको अवस्था भएका गाविसहरूलाई समूहीकृत गर्ने । यस प्रक्रिया अनुरूप सबै गाविसको चरण वर्गीकरण र समूहीकरण सम्पन्न गर्ने ।
- ८) सहजकर्ताले जिल्लाको खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सामा गाविसको समूहहरूलाई बोर्ड मार्करको सहायताले निश्चित सङ्केत प्रयोग गरी उल्लेख गर्दछन् ।

■ चरण ३ प्रमाण निर्माणको लागि विश्लेषणात्मक औजारहरूको प्रयोग

कार्य समूहले खाद्य सुरक्षाको विश्लेषण बारे तथ्य र प्रमाण संयोजन गर्न जानकारी भरिएको बोर्ड, विभिन्न छलफलहरूमा लिइएको टिपोट र खाद्य सुरक्षा सूचना आदानप्रदान फारमको साथसाथै यसै पुस्तिकाको आगामी पाठमा व्याख्या गरिएको विश्लेषणात्मक औजारहरू (Analytical Tools) प्रयोग गर्दछन् ।

जिल्ला खाद्य सुरक्षा अनुगमन सहकार्यको बाँचा

ख. खाद्य सुरक्षा अनुगमनमा प्रमाण र तथ्य सम्पादन गर्न विश्लेषणात्मक औजारहरूको प्रयोग

जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमनमा मुख्य ४ औजारहरू प्रयोग गरिन्छ ।

यहाँ :

- १) खाद्य सुरक्षा सन्दर्भ तालिका
- २) खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिका
- ३) खाद्य सुरक्षा संश्लेषण तालिका
- ४) खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा

खाद्य सुरक्षा सन्दर्भ तालिका यस्तो औजार हो जुन सबै विश्लेषण प्रक्रियाको हरेक तहहरूमा प्रयोग गर्नु पर्दछ । यसले प्रयोगकर्ताहरूलाई सूचकहरू, परिमाणात्मक सीमा र खाद्य सुरक्षा चरणहरूको बारेमा र यी एक आपसमा कसरी सम्बन्धित छन् भन्ने बारेमा संश्लेषण सहितको जानकारी उपलब्ध गराउँछ । यी परिमाणात्मक सीमाहरूलाई आधार मान्दै प्रयोगकर्ताले विश्लेषणका प्रमाणहरू बनाउँदछ जसले न्यूनतम वैज्ञानिक स्तरीयतालाई पुरा गर्दछ ।

खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिका यस्तो मुख्य औजार हो जसले खाद्य सुरक्षा विश्लेषणलाई युक्तिसङ्गत बनाउँदछ । प्रयोगकर्ताले चरणबद्ध रूपमा तालिकाका विभिन्न पक्षमा वैज्ञानिक र तथ्यमा आधारित कारणहरूमा उल्लेख गर्दै जानेछ । अन्तमा प्रमाणहरूको संयोजनले प्रयोगकर्तालाई प्रत्येक गा.वि.स.को खाद्य सुरक्षाको चरण वर्गीकरण कार्य गर्न मद्दत गर्दछ । गा.वि.स.हरूको निश्चित अवस्था हुनुको कारणहरूको पहिचान गरेपछि समान पूर्वानुमान र समान कारण भएका गा.वि.स.हरूको समूहहरूको निर्माण गर्नेछ ।

खाद्य सुरक्षा संश्लेषण तालिका त्यस्तो औजार हो जसले निश्चित गा.वि.स.हरूको समूहको खाद्य सुरक्षाको अवस्थालाई संक्षिप्त रूपमा प्रस्तुत गर्दछ । यसले विश्लेषण पद्धतिलाई पनि अभिलेख गरी चरण वर्गीकरणको पारदर्शिताबारे थप सुनिश्चितता प्रदान गर्दछ ।

खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरणको नक्साले सर्वसुलभ तरिकाले खाद्य सुरक्षा स्थितिबारेका सूचनालाई दृश्य सामग्रीको रूपमा अन्य सरोकारवाला समक्ष प्रस्तुत गर्दछ ।

ग. खाद्य सुरक्षा सन्दर्भ तालिकालाई निर्देशिकाको रूपमा प्रयोग गर्ने

सन्दर्भ तालिकाले खाद्य सुरक्षा विश्लेषणको लागि एक खाका प्रस्तुत गर्दछ । यसको नामले बताए भैं यो शुद्ध रूपमा सन्दर्भको लागि हो भन्ने बुझिन्छ । यसले प्रयोगकर्ताहरूलाई खाद्य असुरक्षाका विभिन्न चरणहरू तथा यिनीहरूको मुख्य सूचकहरू र परिमाणात्मक सीमासंगको सम्बन्धलाई प्रष्ट रूपमा जानकारी प्रदान गर्दछ ।

सन्दर्भ तालिकामा मुख्य ३ भागमा रहेको हुन्छ :

- **खाद्य सुरक्षा चरण** : ठाडो महलमा, ५ वटा खाद्य सुरक्षा चरणहरूलाई खास रङ्गको सङ्केतबाट महलको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।
- **सन्दर्भ सूचकहरू** : तेर्सो पङ्क्तिमा १७ वटा सन्दर्भ सूचकहरूलाई पङ्क्तिबद्ध रूपमा सूचिगत गराइएको हुन्छ (प्रत्येकको विस्तृत व्याख्या आगामी पृष्ठमा दिइएको छ) ।
- **परिमाणात्मक सीमा** : तालिकाको प्रत्येक कोठामा परिमाणात्मक सीमा दिइएको छ जसले दिइएको सूचकलाई (तेर्सो) परिमाणात्मक सीमाद्वारा खाद्य सुरक्षा निश्चित चरण बुभाउँछ ।

यो खाद्य सुरक्षा विश्लेषण प्रक्रियाको सबै चरणमा प्रयोग गरिएको हुनुपर्दछ जसले गर्दा चरण वर्गीकरण वैज्ञानिक आधार (के यो खास सूचकको लागि परिमाणात्मक सीमा मेल खाएको छ वा छैन ?) बाट पुरा गरिएको होस् न कि सामान्य अङ्कलवाजी र राजनैतिक चाहना वा स्थानीय दबाव समूहको बलबाट होइन ।

१७ सूचकहरू र परिमाणात्मक सीमाको प्रस्तुति

हरेक खाद्य सुरक्षा चरणहरू सन्दर्भ सूचकहरू र पूर्व निर्धारित परिमाणात्मक सीमाहरूसँग सम्बन्धित हुन्छ जसले चरणहरू छुट्टयाउन र चरण वर्गीकरणलाई प्राविधिक तथा वस्तुगत प्रमाणमा आधारित भई चरणहरू छुट्टयाउने माध्यम प्रदान गर्दछ ।

१७ वटा सन्दर्भ सूचक मध्ये केही सूचकहरूले खाद्य असुरक्षा तर्फ लैजाने कारक तत्वको गतिशिलताबारे व्याख्या गर्दछन (प्रक्रियागत सूचक जस्तै बाली उत्पादन, बजार भाउ आदि) भने केहिले खाद्य असुरक्षाको सम्भाव्य प्रभावहरूबारे व्याख्या गर्दछन (जस्तै चर्को बाल कुपोषण, खाद्य उपयोग, जीविकोपार्जन परिवर्तन आदि) ।

प्रभाव परिणाम सूचक (प्रत्यक्ष मापनबाट प्राप्त अथवा कारक सूचकहरूमा आधारित निष्कर्ष)

१. खाद्य उपभोग (खाद्य तथा आहारमा विविधता, खाद्य समूह)

परिचय/महत्व

यो व्यक्ति, घरधुरी, समुदाय र समग्र राष्ट्रमा उपभोग भएको खाद्यको परिमाण हो । प्रायजसो खाद्य उपलब्धताका अप्रत्यक्ष सूचकहरूको प्रयोग गरी यसको आकलन गरिन्छ । प्रति व्यक्ति खाद्य उपभोग भनेको व्यक्तिले उपभोग गरेको खाद्य परिमाण हो । यो सूचकले प्रति व्यक्ति आहार उर्जा उपभोग (Dietary energy consumption) कूल जनसंख्यामा किलो क्यालोरी प्रति दिन प्रति व्यक्तिको आधारमा मापन गर्नुका साथै खाद्यमा भएको विविधतालाई समेत विचार गरिन्छ । यो आधारभूत खाद्य आवश्यकता पुरा गर्न सक्ने घरधुरीको प्रतिशतको रूपमा लिइन्छ । न्यूनतम खाद्य समूहको औषत उपभोग: आधाररेखाको केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको प्रतिवेदनको आधारमा निर्धारण गरिने ।

सन्दर्भ सूचकहरू		पहिलो चरण	दोस्रो चरण	तेस्रो चरण	चौथो चरण	पाँचौ चरण
		न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अभावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन/भोकमरी (अनिकाल वा भोकमरीको अवस्था)
प्रभाव परिणाम सूचक	खाद्य उपयोग (खाद्य तथा आहारमा विविधता, खाद्य समृद्ध)	सो क्षेत्रका ८०% भन्दा बढी घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	सो क्षेत्रका ६०-८०% घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	सो क्षेत्रका ४०-६०% घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	सो क्षेत्रका २०-४०% घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	सो क्षेत्रका २०% भन्दा कम घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम, तीव्र खाद्य तथा पोषण असुरक्षाको अवस्था-तत्काल मानवीय सहयोगको आवश्यकता ।

मापन गर्ने विधि र सूचनाको सम्भाव्य स्रोतहरू

न्यूनतम खाद्य समृद्धको औषत उपभोग: आधाररेखाको केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको प्रतिवेदनको आधारमा निर्धारण गरिन्छ । यो सूचकसँग सम्बन्धित जानकारी खाद्य तथा कृषि संगठन, खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग तथा जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वे, द्रुत सर्वे, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको वार्षिक घरधुरी सर्वेक्षणबाट प्राप्त गर्न सकिन्छ । अप्रत्यक्ष रूपमा कारक सूचकहरूको अवस्थाको विश्लेषणको आधारमा यस सूचकको बारेमा निष्कर्ष निकालिन्छ ।

२. जीविकोपार्जनमा परिवर्तन (निर्वाह पद्धति समेत)

परिचय/महत्व

यो घरधुरीहरूले राम्रो वा नराम्रो दुवै समयमा जीवन निर्वाहका लागि आवश्यक साधनहरू जुटाउने माध्यमहरूको समग्र स्वरूप हो । निर्वाह पद्धति मानिसहरूले जीविका सञ्चालनमा सडकट आएको बेलामालागू गर्ने वैकल्पिक क्रियाकलापहरू हुन् । निर्वाह पद्धति एक जिल्लादेखि अर्को जिल्ला र एकदेखि अर्को घरधुरीको बिचमा फरक फरक हुनसक्छ । खाद्य असुरक्षाको गम्भीरताको स्तर बढ्दै जाँदा जीविकोपार्जनका पद्धतिहरू पनि जिविकोपार्जनका सम्पत्ति माथि थप नकारात्मक प्रभाव पर्ने गरी परिवर्तन भइरहेका हुन्छन् । मानिसहरूको जीविका र सम्पत्ति माथि पर्ने यसको प्रभावको आधारमा सामान्यतया यसलाई तीन किसिममा विभाजन गर्न सकिन्छ । क) “निश्चित वा बीमा पद्धति” (क्षतिपूर्ति गर्न सकिने निर्वाह पद्धति, उत्पादनशील सम्पत्तिको बचाउ जस्तै: खाना घटाउने आदि ।), ख) “अभावको पद्धति”(क्षतिपूर्ति गर्न नसकिने निर्वाह पद्धति जसले भविष्यमा जनजीविकामा नकारात्मक प्रभाव पार्दछ, जस्तै: उत्पादनशील सम्पत्तिहरूको बेचबिखन) र ग) “कठिन तथा कष्टकर पद्धति”(भोकमरी र मृत्यु कुनै अरू निर्वाह पद्धति नै बाँकी नरहेका अवस्था) । यो सूचकले घरधुरीको खाद्यमा पहुँच सम्बन्धी महत्वपूर्ण सूचना प्रदान गर्ने हुनाले निर्वाह पद्धतिको आकलन खाद्य सुरक्षा अनुगमनको अति महत्वपूर्ण पक्ष हो ।

सन्दर्भ सूचकहरू	पहिलो चरण	दोस्रो चरण	तेस्रो चरण	चौथो चरण	पाँचौ चरण
	न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अभावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन/भोकमरी (अनिकाल वा भोकमरीको अवस्था)
प्रभाव परिणाम सूचक जीविकोपार्जनमा परिवर्तन (निर्वाह पद्धति समेत)	दिगो/परम्परागत जीविकोपार्जनका पद्धतिहरू र साधनहरू जस्तै बसाइ-सराइ, ज्यालादारी काम, गैह्र काष्ठ वन पैदावार र स्थानीय उत्पादनको बेचबिखन र जङ्गली कन्दमूलको उपभोग ।	जीविकोपार्जन: पद्धति र साधनहरूको अभावको अवस्था; जीविकोपार्जनको क्षमतामा ह्रास आएको/नियमित खानपिनमा परिवर्तन निर्वाह: "निश्चित वा बीमापद्धति" जस्तै: खानाको परिमाण घटाउने, कम रूचीकर खाना खाने, खाद्यान्न/पैसा ँँचोपैचो गर्ने र अनुत्पादनशील साधनहरूको बेचबिखन गर्ने ।	जीविकोपार्जन: पद्धति र साधनहरू द्रूत गतिमा सकिदै गएको जसले उच्चतम खाद्य उपभोगको अभावको अवस्था तर्फ लैजाने । निर्वाह: "अभावको पद्धति" जस्तै: उत्पादनशील साधनहरू पशुहरू, जग्गा जमीन, वीउ-विजन आदि बेचबिखन गर्ने र छाक बिराउने ।	जीविकोपार्जन: पद्धति र साधनहरू अति द्रूत गतिमा सकिदै गएको अवस्था जसले अति उच्च खाद्य उपभोग अभाव तर्फ लैजाने । निर्वाह: "कठिन तथा कष्टकर पद्धति" जस्तै: उत्पादनशील साधनहरूको बेचबिखनमा बृद्धि, लुटपाट र जङ्गली कन्दमूलमा उच्च निर्भरता ।	जीविकोपार्जन: पद्धति र साधनहरू पूर्ण रूपमा ह्रास हुन लागेको । निर्वाह: निर्वाहका लागि कुनै पनि प्रभावकारी पद्धति नभएको । उच्च संख्यामा भोकमरी, मृत्यु, लुटपाट र हिसाका घटनाहरू ।

मापन गर्ने विधि र सूचनाको सम्भाव्य स्रोतहरू

सामान्यतया निर्वाह पद्धतिको प्रत्यक्ष प्रमाणहरू निर्वाह पद्धतिको गम्भीरता मुल्याङ्कन गर्ने विशेष प्रश्नहरू सोधिने विभिन्न सर्वेक्षण प्रणाली तथा मुल्याङ्कनहरूद्वारा प्राप्त गर्न सकिन्छ । गाउँघरमा प्रत्यक्ष अवलोकन, घरधुरीहरूको अन्तरवार्ता वा लक्षित समूह छलफल वा गैर सरकारी संस्था/स्थानीय संस्थाहरू (Community Based Organization-CBO) को तथ्याङ्कहरूबाट पनि निर्वाह पद्धतिका जानकारीहरू प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

३. शीघ्र (तिब्र) बाल कुपोषण (६ देखि ५९ महिनाका बालबालिका) (Wasting)

यो सूचकले ५ वर्ष मुनिका बालबालिकाहरूमा रहेको कुपोषणको स्थिति बारे सूचना प्रदान गर्दछ । यो कुल जनसंख्या भित्र देखिएको कुपोषण प्रतिशतद्वारा मापन गरिन्छ । शीघ्र कुपोषण (Wasting) भनेको खाद्यवस्तुको चर्को अभाव वा विरामीको फलस्वरूप गम्भीर रूपमा छोटो अवधिमा नै धेरै शारिरिक तौल गुमाउनु हो । यसलाई 'ख्याउटेपन' वा 'दुब्लोपन'द्वारा सङ्केत गरिन्छ । कुपोषणले प्रथमतः ५ वर्षमुनिका बालबालिकाहरूलाई प्रभावित पार्दछ विशेषतः जीवनको पहिलो दुई वर्ष । पुङ्कोपन छोटो समयको खाद्य असुरक्षा मापन गर्न प्रभावकारी हुँदैन किनकि यो दीर्घकालीन कुपोषणको सूचक हो । त्यसैले यस सूचकले ६ देखि ५९ महिनाका बालबच्चाहरूमा शीघ्र कुपोषणको मापन प्रतिशतमा गर्दछ ।

सन्दर्भ सूचकहरू		पहिलो चरण	दोस्रो चरण	तेस्रो चरण	चौथो चरण	पाँचौ चरण
		न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अभावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन/ भोकमरी (अनिकाल वा भोकमरीको अवस्था)
प्रभाव परिणाम सूचक	शीघ्र (तीव्र) बाल कुपोषण (वा) महिनाका बाल बच्चा (wasting) (६-५९)	५% भन्दा कम	५-१०%	१०-१५%	१५-३०%	३०% भन्दा बढी र निम्नलिखित कुनै एक गम्भीर कारक सहित, जस्तै: सामान्य खाद्य रासन औसत आवश्यक शक्ति भन्दा कम भएको; उच्च मात्रामा भाडापखालाको संक्रमण; HIV/AIDS को माहामारी; मानव वा खाद्यान्न वा पशुहरूको क्षति हुने खालका प्राकृतिक प्रकोपहरू; सशस्त्र द्वन्द्व, घरधुरीको खाद्य असुरक्षा, उच्च मृत्युदर जस्ता जटिल मानवीय अवस्था ।

मापन गर्ने विधि र सूचनाको सम्भाव्य स्रोतहरू

दुबलोपन मापन गर्ने एक विधि भनेको ५ वर्ष मुनिका बालबालिकाहरूलाई अभिभेद (Random) रूपमा छनोट गरी पाखुराको माथिल्लो मध्य भागको मोटाई (MUAC) को नाप लिनु हो । यसको मुख्य सवाल भनेको तथ्याङ्कीय रूपमा प्रतिनिधिमूलक नमूना प्रयोग गर्नु हो । तपाईंले जिल्ला शिक्षा कार्यालयमा पनि तथ्याङ्कको लागि अनुरोध गर्न सक्नुहुन्छ । UNICEF जस्ता स्वास्थ्य/पोषणको क्षेत्रमा काम गर्ने अन्य स्थानीय गैर सरकारी संस्थाहरूबाट पनि सहयोग लिन सकिन्छ । जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयद्वारा प्रत्येक ६ महिनामा सङ्कलित 'कमतौल' को अनुमानित तथ्याङ्कलाई पनि वैकल्पिक वा सहायक सूचकको रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ । तापनि यस्ता तथ्याङ्कहरू प्रयोग गर्दा सावधानी अपनाउनु पर्ने हुन्छ किनभने यी तथ्याङ्कहरूको तथ्याङ्कीय फरक उल्लेख्य (Statistically significant) हुन आवश्यक छ ।

कारक सूचकहरू

खाद्य उपलब्धता

कुनै व्यक्ति वा घरपरिवारको उनीहरूको आफ्नै उत्पादनबाट होस् वा बजारबाट होस् वा खाद्य अनुदानबाट होस् पर्याप्त मात्रामा आवश्यक मुख्य खाद्य उपलब्ध हुन्छ भने तब खाद्य उपलब्धता भएको मानिन्छ । यो अवस्था पुरा गर्नको लागि जिल्लामा पर्याप्त खाद्यको आपूर्ति हुन आवश्यक छ र जब स्थानीय उत्पादन अपर्याप्त हुन्छ तब निर्यातबाट भएको परिपूर्ति पनि समावेश हुन्छ । उपलब्धता तल उल्लेखित सूचकहरूको मापनबाट अनुगमन गर्न सकिन्छ ।

४. बाली उत्पादन अवस्था

परिचय/महत्व

यस सूचकले गएको ५ वर्षको औसत आधार रेखासँग तुलना गरी बाली उत्पादनको स्तरमा आएको परिवर्तन मापन गर्दछ । यो भिन्नता औसत आधार रेखासँग सकारात्मक वा नकारात्मक प्रतिशत रूपमा प्रस्तुत गरिन्छ । उदाहरणका लागि, औसत रेखा भन्दा XX प्रतिशत कम ।

सन्दर्भ सूचकहरू			पहिलो चरण	दोस्रो चरण	तेस्रो चरण	चौथो चरण	पाँचौ चरण
			न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अभावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपत्कालीन/भोकमरी (अनिकाल वा भोकमरीको अवस्था)
खाद्य उपलब्धता	बाली उत्पादन	४	तः आधार वर्षको भन्दा १०-२०% कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा १०% सम्म कम;	तः आधार वर्षको भन्दा २०-४०% कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा १०-३०% कम;	तः आधार वर्षको भन्दा ४०-६०% कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा ३०-५०% कम;	तः आधार वर्षको भन्दा ६०-८०% कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा ५०-७०% कम;	तः आधार वर्षको भन्दा ८०% भन्दा बढी कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा ७०% भन्दा बढी कम;

मापन गर्ने विधि र सूचनाको सम्भाव्य स्रोतहरू

यो तथ्याङ्कको अति प्रचलित स्रोत भनेको जिल्ला कृषि विकास कार्यालयको वाली कटानी अनुमान हो । अर्को सम्भावित स्रोत भनेको कृषकको अनुभव र अनुमानमा निर्भर हुनु हो । अन्ततः अन्य सूचनाको स्रोतहरूलाई जाँच गर्न प्रत्यक्ष अवलोकन पनि गर्न सकिन्छ ।

९. घरधुरीमा खाद्य सञ्चितिको अवस्था

परिचय/महत्व

यो सूचकले कति प्रतिशत घरधुरीमा खाद्य सञ्चय छ र सो सञ्चयले पुग्ने अनुमानित अवाधि कति हो भन्ने पनि सूचित गर्दछ । घरमा रहेको खाद्य सञ्चय अन्तर्गत खरिद गरिएको खाद्यका साथै आफैले उब्जाएको दुवै किसिमका खाद्य पर्दछन् । उदाहरणका लागि, xx प्रतिशत घरधुरीहरूमा चार महिना भन्दा बढीका लागि खाद्य सञ्चित भएको ।

सन्दर्भ सूचकहरू			पहिलो चरण	दोस्रो चरण	तेस्रो चरण	चौथो चरण	पाँचौ चरण
			न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अभावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपत्कालीन/भोकमरी (अनिकाल वा भोकमरीको अवस्था)
खाद्य उपलब्धता	घरधुरीमा खाद्यवस्तुको सञ्चिति	५	५०% भन्दा बढी घरधुरीहरूसँग ४ महिना भन्दा बढीका लागि खाद्य सञ्चिति;	तः ५०% भन्दा बढी घरधुरीहरूसँग २-४ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति; हि + पः ५०% भन्दा बढी घरधुरीहरूसँग ३-४ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति;	तः ३०-५०% घरधुरीहरूसँग १-२ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति; हि + पः ३०-५०% घरधुरीहरूसँग २-३ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति;	तः ३०-५०% घरधुरीहरूसँग १ महिना भन्दा कमका लागि खाद्य सञ्चिति; हि + पः ३०-५०% घरधुरीहरूसँग १-२ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिति;	५०% भन्दा बढी घरधुरीहरूमा खाद्य सञ्चिति रित्तिएको अवस्था;

मापन गर्ने विधि र सूचनाको सम्भाव्य स्रोतहरू

जानीफकारहरूसँगको अन्तरवार्ता मार्फत, घरधुरीहरूसँगको प्रत्यक्ष वार्तालापद्वारा वा लक्षित समूह छलफलबाट यसलाई मापन गर्न सकिन्छ । अनुगमनकर्ताले घरधुरीका सदस्यहरूलाई उनीहरूको हालको

खाद्य सञ्चयले कति महिनासम्म धान्न सक्दछ भनि प्रश्न गरी यो जानकारी लिन सकिन्छ । नतिजा भरपर्दो बनाउनको लागि पर्याप्त संख्यामा घरधुरीहरूलाई समावेश गर्नु पर्दछ । गैर सरकारी संस्थाहरू/समुदायमा काम गर्ने संस्थाहरू यस्ता सूचनाहरू सङ्कलन गर्ने सम्भाव्य संस्थाहरू हुन् ।

६. प्रमुख बजारहरूमा मुख्य खाद्यवस्तुको सञ्चिति (बजारमा खाद्यवस्तुहरूको सञ्चिति)

परिचय/महत्व

जिल्लाको प्रमुख बजारहरूको मुख्य खाद्यान्नको सञ्चिति कस्तो छ र सो बाट निश्चित गा.वि.स. को माग अनुरूप आपूर्ति कुन हदसम्म पुरा गर्न सक्दछ सोबारे जानकारी प्रदान गर्दछ । उदाहरणका लागि, माग पुरा गर्नका लागि XX स्तरमा (सामान्य सञ्चिति/घट्टै गएको/धेरै कम/रित्तिएको) खाद्य सञ्चिति रहेको ।

सन्दर्भ सूचकहरू	पहिलो चरण	दोश्रो चरण	तेश्रो चरण	चौथो चरण	पाँचौ चरण
	न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अभावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भिर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन अवस्था/भोकमरी (अनिकाल वा भोकमरीको अवस्था)
खाद्य उपलब्धता प्रमुख बजारहरूमा मुख्य खाद्यवस्तुको सञ्चिति (बजारमा खाद्यवस्तुहरूको उपलब्धता)	सञ्चिति सामान्य स्तरमा रहेको (भण्डारणस्तर राम्रो रहेको र माग पूरा गर्नका लागि पर्याप्त आपूर्ति भएको);	सञ्चिति घटेको तर अझै पनि माग पूरा गर्नका लागि पर्याप्त रहेको;	सञ्चितिस्तर धेरै कम, माग पूरा गर्न आंशिक रूपमा मात्र पर्याप्त;	सञ्चिति रित्तिएको;	सञ्चिति रित्तिएको/बजार सञ्चालनमा नरहेको;

मापन गर्ने विधि र सूचनाको सम्भाव्य स्रोतहरू

यसको मापन केही प्रमुख बजारहरूको भ्रमण गरी प्रत्यक्ष अवलोकन गरि गर्न सकिन्छ । खुद्रा विक्रेता र नेपाल खाद्य संस्थानसँग पनि अन्तरवार्ता लिन सकिन्छ ।

खाद्यमा पहुँच

खाद्यमा पहुँचले मानिसको आफ्नो उत्पादन सञ्चय, खरिद, साटासाट, कोसेली वा खाद्य अनुदानद्वारा नियमित रूपमा उपयुक्त पोषणको लागि नियमित रूपमा खाद्य प्राप्त गर्न सक्ने क्षमतालाई दर्शाउँछ । निम्न लिखित विभिन्न सूचकहरूको प्रयोगद्वारा खाद्यमा पहुँचको अनुगमन गर्न सकिन्छ ।

७. जिल्ला भित्र र छिमेकी जिल्लाहरूमा रोजगारीको अवसरहरू

परिचय/महत्व

यो सूचकले जिल्ला भित्र र छिमेकी जिल्लाहरूमा उपलब्ध रोजगारीको अवसरहरूको बारेमा सूचना दिन्छ । यसले “सामान्य” अवस्थाको तुलनामा रोजगारीका अवसरको कमी भए नभएको प्रतिशतमा मापन गर्दछ । “सामान्य” अवस्था स्थानीय मानिसहरूको धारणा अनुरूप कायम गरिन्छ । अन्य जिल्लाको छिमेकी गा.वि.स.हरूलाई पनि यस सूचक अन्तर्गत राख्न सकिन्छ । रोजगारीका अवसर जति राम्रो भयो घरधुरीको पर्याप्त खाद्य माथिको पहुँच पनि त्यति नै बढी हुन्छ । उदाहरणका लागि, सामान्य भन्दा XX % प्रतिशत रोजगारीका अवसरहरू कमी ।

सन्दर्भ सूचकहरू		पहिलो चरण	दोस्रो चरण	तेस्रो चरण	चौथो चरण	पाँचौ चरण	
		न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अभावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपत्कालीन/भोकमरी (अनिकाल वा भोकमरीको अवस्था)	
पशुब	जिल्ला भित्र र लिम्की जिल्लाहरूमा रोजगारीका अवसरहरू	७	रोजगारीको स्तर सामान्य (आधाररेखा स्तरमा) वा १०% सम्म कमी आएको;	आधाररेखाको तुलनामा रोजगारीका अवसरहरूमा १०-३०% ले कमी आएको;	आधाररेखाको तुलनामा रोजगारीका अवसरहरूमा ३०-५०% ले कमी आएको	आधाररेखाको तुलनामा रोजगारीका अवसरहरूमा ५०% भन्दा बढीका दरले कमी आएको;	रोजगारीका अवसरहरू उपलब्ध नभएको;

मापन गर्ने विधि र सूचनाको सम्भाव्य स्रोतहरू

यसलाई मानिसहरूसँगको प्रत्यक्ष वार्तालाप (जानीफकारहरूसँगको अन्तरवार्ता, लक्षित समूह छलफल) वा पूर्वाधार निर्माण कार्यको अवसर (सडक, सार्वजनिक भवन जस्ता पूर्वाधार निर्माण कार्य), कृषि ज्यालादारी काम, कलकारखानामा मजदूरीबाट अनुमान गर्न सकिन्छ । गैर सरकारी संस्थाका परियोजनामार्फत प्राप्त सहयोग तथ्याङ्कको समीक्षा (गैर सरकारी संस्था प्रतिवेदन, पत्रपत्रिका लेख आदि) ।

८. आम्दानी: गैह्र काष्ठ वन पैदावार, नगदे/उच्च मुल्य बाली र साना व्यवसायहरूबाट

परिचय/महत्व

यो सूचकले गैर काष्ठ वन पैदावार, नगदेबाली र अन्य कृषिजन्य उत्पादनहरूको बिक्रीबाट हुने आम्दानीको बारेमा जानकारी दिन्छ । स्थानीय मानिसहरूको धारणा या जिल्ला पशु सेवा कार्यालय, जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, जिल्ला वन कार्यालय र जिल्ला विकास समितिबाट प्राप्त अभिलेखलाई तीन वर्ष (वा मौसम) को अवधिको प्राप्त तथ्याङ्कको आधार बनाइ तुलनात्मक रूपमा “सामान्य” भन्दा उल्लेख्य फरक आएको प्रतिशत मापन गरिन्छ । धेरै घरधुरीहरूको आम्दानीको मुख्य अंश यसबाट आउने हुनाले खाद्य पहुँचको लागि यो एक महत्वपूर्ण सूचक हो । यसमा तरकारी, स्याउ, सुन्तला, चिया, अलैंची, गैह्र काष्ठ वन पैदावार जस्तै : यासागुम्बा, अमला, अतिश, चिराइँतो, तेजपात, गुच्छी च्याउ, जटामसी, भ्याउ, कुट्टी, पिप्ला, रिठ्ठा, सुगन्धबाला, सुगन्धकोकीला र टिमुर आदि पर्दछन् । उदाहरणका लागि, सामान्य भन्दा xx प्रतिशत कम वा सामान्य आम्दानी ।

सन्दर्भ सूचकहरू		पहिलो चरण	दोस्रो चरण	तेस्रो चरण	चौथो चरण	पाँचौ चरण	
		न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अभावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपत्कालीन/भोकमरी (अनिकाल वा भोकमरीको अवस्था)	
पशुब	आम्दानी: गैह्र काष्ठ वन पैदावार, नगदे/उच्च मुल्य बाली र साना व्यवसायहरूबाट	८	आम्दानीको स्तर सामान्य स्तरमा वा आधाररेखामा रहेको;	आधाररेखाको तुलनामा आम्दानीमा ३०% सम्म कमी आएको;	आधाररेखाको तुलनामा आम्दानीमा ३०-६०% कमी आएको	आधाररेखाको तुलनामा आम्दानीमा ६०% भन्दा बढीका दर ले कमी आएको;	बेचबिखन नभएको/आम्दानी नभएको;

मापन गर्ने विधि र सूचनाको सम्भाव्य स्रोतहरू

यस सूचकका लागि मानिसहरूसँग प्रत्यक्ष वार्तालाप (अन्तरवार्ता, लक्षित समूह छलफल) साथै जिल्ला वन कार्यालय र भू-संरक्षण कार्यालय, व्यापारीहरू वा कृषि/वन सम्बन्धित गैर सरकारी संस्थाहरूसँगको अन्तरवार्ताले पनि तथ्य उपलब्ध गराउँछ ।

९. पशुजन्य आम्दानी: मासु, दुध, अण्डा, माछा

परिचय/महत्व

यस सूचकले मासु, दुध, अण्डा, माछा आदिबाट भएको आम्दानी बारेको सूचना प्रदान गर्दछ । स्थानीय मानिसहरूको धारणा, वा जिल्ला पशुसेवा कार्यालय, जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, जिल्ला वन कार्यालय र जिल्ला विकास समितिमा तीन वर्ष (वा मौसम) को अवधिको प्राप्त तथ्याङ्कको आधारमा तुलनात्मक रूपमा “सामान्य” भन्दा उल्लेख्य फरक आएको प्रतिशत मापन गरिन्छ । उदाहरणका लागि, सामान्य भन्दा XX प्रतिशत कम वा सामान्य आम्दानी ।

सन्दर्भ सूचकहरू		पहिलो चरण	दोस्रो चरण	तेस्रो चरण	चौथो चरण	पाँचौ चरण
		न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अभावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन/भोकमरी (अनिकाल वा भोकमरीको अवस्था)
पशु	पशुजन्य उत्पादनबाट आम्दानी: मासु, दुध, अण्डा, माछा	आम्दानीको स्तर सामान्य स्तरमा वा आधाररेखामा रहेको;	आधाररेखाको तुलनामा आम्दानीमा ३०% सम्म कमी आएको;	आधाररेखाको तुलनामा आम्दानीमा ३०-६०% कमी आएको	आधाररेखाको तुलनामा आम्दानीमा ६०% भन्दा बढीका दरले कमी आएको;	बेचबिखन नभएको/आम्दानी नभएको;

मापन गर्ने विधि र सूचनाको सम्भाव्य स्रोतहरू

यस सूचकका लागि मानिसहरूसँग प्रत्यक्ष वार्तालाप (अन्तरवार्ता, लक्षित समूह छलफल) साथै जिल्ला पशु सेवा कार्यालय, कृषि विकास कार्यालय, व्यापारीहरू वा कृषि/पशुजन्य आयआर्जनका कार्यक्रम सहजीकरण तथा सञ्चालन गरिरहेका सम्बन्धित गैर सरकारी संस्थाहरूसँगको अन्तरवार्ताले पनि तथ्य उपलब्ध गराउँछ ।

१०. चामल, गहुँको पिठो र अन्य मुख्य खाद्य बस्तुहरूको बजार मुल्य

परिचय/महत्व

यस सूचकले मुख्य खाद्य बस्तुहरूको बजारभाउमा आएको फेरबदलको बारेमा सूचना दिन्छ । मुख्य खाद्य बस्तुहरूको तीन वर्ष (वा मौसम) को औसत मुल्यको आधारमा तुलनात्मक रूपमा सामान्य भन्दा उल्लेख्य फरक आएको प्रतिशतमा मापन गरिन्छ । उदाहरणका लागि, सामान्य भन्दा \pm XX प्रतिशत ।

सन्दर्भ सूचकहरू			पहिलो चरण	दोस्रो चरण	तेस्रो चरण	चौथो चरण	पाँचौ चरण
			न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अभावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन/भोकमरी (अनिकाल वा भोकमरीको अवस्था)
पहुँच	चामल, गुहुँको फिटो र अन्य मुख्य खाद्य बस्तुहरूको बजार मुल्य	१०	सामान्य अवस्थामा वा आधाररेखाको तुलनामा मुल्यमा सरदर १०% उतार चढाव;	आधाररेखाको तुलनामा मुल्यमा १०-२०% बृद्धि	आधाररेखाको तुलनामा मुल्यमा २०-४०% बृद्धि;	आधाररेखाको तुलनामा मुल्यमा ४०-८०% बृद्धि;	आधाररेखाको तुलनामा मुल्यमा ८०% भन्दा बढिले बृद्धि;

मापन गर्ने विधि र सूचनाको सम्भाव्य स्रोतहरू

खुद्रा विक्रेता र ढुवानी कर्ताहरूको अन्तरवार्ताबाट सान्दर्भिक सूचना प्राप्त गर्न सकिन्छ । मुख्य बजारहरूमा प्रत्यक्ष अवलोकनद्वारा पनि मुख्य सूची सङ्कलन गर्न सकिन्छ । नेपाल खाद्य संस्थानले पनि महत्वपूर्ण सूचना प्रदान गर्न सक्छ ।

११. विप्रेषण

परिचय/महत्व

घरधुरीको खाद्य सुरक्षा प्राप्तिमा योगदान पुऱ्याउने महत्वपूर्ण सूचकहरू मध्ये यो एक हो । यो सूचकले सामान्य (आधाररेखा) को तुलनामा विप्रेषणको प्रवाहमा आएको उतारचढावलाई मापन गर्दछ । यो स्थानीय मानिसहरूको धारणा वा जिल्ला स्तरमा प्रवाह हुने विप्रेषणको औसतलाई आधार मानेर आकलन गरिन्छ ।

सन्दर्भ सूचकहरू			पहिलो चरण	दोस्रो चरण	तेस्रो चरण	चौथो चरण	पाँचौ चरण
			न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अभावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन/भोकमरी (अनिकाल वा भोकमरीको अवस्था)
पहुँच	विप्रेषण	११	सामान्य अवस्थामा वा आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा सरदर १०% उतारचढाव;	आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा ३०% ले कमी;	आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा ३०-६०% ले कमी;	आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा ६०% भन्दा बढिले कमी;	विप्रेषण प्रवाहमा उल्लेख्य कमी वा विप्रेषण प्रवाह नभएको ।

मापन गर्ने विधि र सूचनाको सम्भाव्य स्रोतहरू

यो वित्तीय संस्था सञ्चालन कर्ताहरूको अन्तरवार्ता तथा संस्थाका प्रतिवेदनबाट सान्दर्भिक सूचना प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

खाद्य उपयोगिता

खाद्य उपयोगिता भन्नाले मानिसहरूले पर्याप्त खाद्यको उपभोग, सफा पानी, सरसफाई र स्वास्थ्य सेवाको माध्यमबाट उपयुक्त पोषणको स्थिति प्राप्त गर्न सक्ने क्षमता बुझिन्छ जसले सम्पूर्ण शारीरिक आवश्यकताहरू परिपूर्ति हुन्छन् । यसले खाद्य सुरक्षामा गैरखाद्य पक्षको महत्व देखाउँछ ।

१२. रोगव्याधि र माहामारीका घटनाहरू

परिचय/महत्व

यस सूचकले कुनै क्षेत्रको रोगव्याधिको स्थितिको बारेमा सूचना दिन्छ । रोगव्याधिको अवस्थाको मुल्याङ्कन रोगको प्रकारमा निर्भर हुने हुनाले यो सूचकको परिमाणात्मक सीमा निर्धारण गरिएको छैन । हाम्रो सन्दर्भमा यसलाई उल्लेख्य, सङ्क्रमण र माहामारी गरी तीन किसिममा छुट्टयाएका छौं । उल्लेख्य भन्नाले कुनै विशेष रोगको केहि छिटफूट संख्या भन्ने बुझिन्छ । सङ्क्रमण भन्नाले मानिसहरू बीच सरुवा रोगहरूको व्यापकता भन्ने बुझिन्छ । माहामारीले सङ्क्रमणभन्दा बढी संख्यामा मानिसहरू प्रभावित भएको सुचित गर्नुका साथै ठूलो क्षेत्रफल प्रभावित भएको जनाउँदछ । रोगले गरेको असरको बारेमा विचार गर्दा अन्य सूचकहरू विशेष गरी खाद्यमा पहुँच र उपलब्धता पनि विचार गर्नु पर्दछ जसमा अपर्याप्त खाद्य पहुँच वा उपलब्धता भन्दा पनि असुरक्षित पानी वा उपयुक्त शिशुस्याहार बारेमा अनभिज्ञताका कारण पनि हुन सक्दछ । यो सूचक गत ५ वर्षको अवधिमा धेरै पटक देखा परेको रोगव्याधिको तथ्याङ्कलाई आधाररेखा मानी तुलना गरिन्छ र सो सूचना जिल्लामा रहेका जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय र अस्पतालहरूबाट लिन सकिन्छ ।

सन्दर्भ सूचकहरू			पहिलो चरण	दोस्रो चरण	तेस्रो चरण	चौथो चरण	पाँचौ चरण
			न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अभावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन/भोकमरी (अनिकाल वा भोकमरीको अवस्था)
उपयोगिता	रोगव्याधि र माहामारीका घटनाहरू	१२	रोगव्याधिका केही घटनाहरू देखा परेको तर स्थानीय स्तरमा नियन्त्रण गर्न सकिने अवस्था;	केही रोगव्याधिहरू माहामारीका रूपमा फैलिएका,जसको निदानका लागि विशेष स्वास्थ्य सेवा/वाह्य सहयोगको आवश्यकता;	केही आम रोगव्याधिहरूले सर्वव्यापी माहामारीको रूप लिएको, जसको निदानका लागि विशेष स्वास्थ्य सेवा/वाह्य सहयोगको आवश्यकता;	रुग्णता वा मृत्युदर वृहत संख्यामा देखा परेको, विशेषज्ञहरूको टोली संलग्न विशेष स्वास्थ्य सेवाको आवश्यकता;	

मापन गर्ने विधि र सूचनाको सम्भाव्य स्रोतहरू

यो जानकारी जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयसँग उपलब्ध भएको तथ्याङ्क लिन सकिन्छ । रोगको लगत तथ्याङ्क जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयद्वारा नियमित रूपमा सङ्कलन नगरिएको पनि हुन सक्दछ तर जिल्ला स्वास्थ्य अधिकृतहरूलाई सङ्क्रमण र माहामारीको प्रकोपको बारेमा जानकारी हुन्छ । विश्व स्वास्थ्य सङ्गठन, UNICEF जस्ता स्वास्थ्य/पोषणको क्षेत्रमा काम गर्ने अन्य स्थानीय गैर सरकारी संस्थाहरू पनि सहयोगी हुन सक्दछन् ।

१३. खानेपानीको आपूर्ति र सरसफाई (खुला दिसा मुक्त)

परिचय/महत्व

सुरक्षित खानेपानी र सरसफाईको उपलब्धता खाद्य सुरक्षाको उपयोगिताको पक्षसंग सम्बन्धित हुन्छ । यो सूचकले पानीको उपलब्धता (१५ लिटर भन्दा बढी पानी/व्यक्ति/दिन) र सरसफाईका प्रणालीहरू (चर्पी) को व्यवस्था भए नभएको अध्ययन गर्दछ । चरम (Extreme) जलवायुको कारणले खानेपानी र सरसफाई व्यवस्था मा पर्न गएको प्रभावको स्थितिलाई विचार गरी आधाररेखाको स्थितिसंग तुलना गरी यसको मापन गरिन्छ ।

सन्दर्भ सूचकहरू		पहिलो चरण	दोस्रो चरण	तेस्रो चरण	चौथो चरण	पाँचौ चरण
		न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अभावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन/भोकमरी (अनिकाल वा भोकमरीको अवस्था)
उपयोगिता	खानेपानीको आपूर्ति र सरसफाई (खुला दिसा मुक्त)	१३				
		पानीको आपूर्ति र सरसफाई प्रणाली सुचारु रहेको वा चरम जलवायु उत्पन्न प्रकोपबाट प्रभावित नभएको;	पानीको आपूर्ति र सरसफाई प्रणालीमा अवरोध रहेको यद्यपि स्थानीय स्तरमा मर्मत गर्न सकिने;	पानीको आपूर्ति र सरसफाई प्रणालीमा अवरोध र मर्मतका लागि थप सहयोग वा अतिरिक्त उपायको आवश्यकता भएको;	पानीको आपूर्ति र सरसफाईको प्रणालीमा बारम्बार अवरोध र विशेष आर्थिक र प्राविधिक सहयोगका साथै आकस्मिक योजना वा उपायहरूको आवश्यकता भएको;	पानीको आपूर्ति र सरसफाईको प्रणाली लगभग क्षतिग्रस्त भएको र पूनर्स्थापना वा पूनर्निर्माणका लागि बाह्य सहयोगको आवश्यकता भएको;
		१५ लिटर भन्दा बढी पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;	न्यूनरूपमा १५ लिटर वा सो भन्दा बढी पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;	७५-१५ लिटर पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;	४-७.५ लिटर पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;	४ लिटर भन्दा कम पानी / व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;

मापन गर्ने विधि र सूचनाको सम्भाव्य स्रोतहरू

यो सूचकबारेका जानकारी जिल्ला खानेपानी डिभिजनल कार्यालय, जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय तथा जिल्ला विकास समितिसंग उपलब्ध भएको तथ्याङ्कबाट लिन सकिन्छ । जिल्लामा खुल्ला दिसामुक्त गा.वि.स. तथा न.पा. घोषणा सम्बन्धी प्रतिवेदन सूचनाका मुख्य स्रोत हुन् ।

स्थिरता

१४. बाह्य बसाइसराइ (अभावबाट प्रेरित)

परिचय/महत्व

यस सूचकले ती मानिसहरू जो आफ्नो जिल्ला बाहिर वा विदेश गई बसोबास गर्छन् तिनीहरूको संख्यामा आउने परिवर्तनको प्रतिशत मापन गर्दछ । बहुसंख्यक मानिसहरू लामो दूरी तय गरी बसाइ-सराइ गर्दछन् भने त्यसलाई अक्सर कठिन आर्थिक तथा सामाजिक अवस्था र खाद्य असुरक्षा वा जोखिमनाको भरपर्दो सङ्केतको रूपमा लिन सकिन्छ । कुनै पनि व्यक्तिको नजिकैको जिल्लाको छिमेकी गा.वि.स.हरूमा गरिने

स्थानान्तरणलाई बसाइ-सराइको रूपमा लिन मिल्दैन । मौसमी बसाइसराइको उत्तर चढाव मानिसहरूको बुझाइ र वा जिल्ला विकास समितिको अभिलेखसंग आधार मानेर तुलना गरिन्छ ।

सन्दर्भ सूचकहरू			पहिलो चरण	दोस्रो चरण	तेस्रो चरण	चौथो चरण	पाँचौ चरण
			न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अभावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन/भोकमरी (अनिकाल वा भोकमरीको अवस्था)
स्थिरता	बाह्य बसाइ-सराइ (अभावबाट प्रेरित)	१४	मौसमी बसाइ-सराइमा सरदर १०% भिन्नता;	मौसमी बसाइ-सराइमा १०-२०% बृद्धि;	मौसमी बसाइ-सराइमा २०-४०% बृद्धि;	मौसमी बसाइ-सराइमा ४०% भन्दा बढिले बृद्धि;	ठूलो संख्यामा बाह्य बसाइ-सराई भएको;

मापन गर्ने विधि र सूचनाको सम्भाव्य स्रोतहरू

बसाइ-सराइको लगत घरधुरीहरूको लक्षित समूह छलफल, गैर सरकारी संस्था, स्थानीय संस्थाहरूबाट लिन सकिन्छ । अन्तर्राष्ट्रिय बसाइ-सराइ मापन गर्ने एक विधि भनेको जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा राहदानीको तथ्याङ्क पनि हो ।

१५. नागरिक सुरक्षा (सामाजिक हिंसा र बन्द /अवरोध)

परिचय/महत्व

यस सूचकले नागरिक सुरक्षाको सन्दर्भमा स्थानीय अवस्थाको जानकारी दिन्छ । गएको चार महिनाभित्र लगातार बन्द/चक्राजाम भएको दिनको संख्याद्वारा यसलाई मापन गरिन्छ तर उल्लेख्य हिंसाको घटनाहरू पनि समावेश गर्न सकिन्छ । नागरिक असुरक्षाको खाद्य असुरक्षसँग गहिरो सम्बन्ध छ र यो खाद्य असुरक्षाको कारक र प्रभाव दुवै हुन सक्छ । यो सन्दर्भको नतिजा विचार गर्दा प्रत्यक्ष द्वन्द्वका पक्षमा बढी केन्द्रीत र आकर्षित हुन सक्छ तर अप्रत्यक्ष र अहिंसक द्वन्द्वहरू पनि समावेश गरिनु उतिकै महत्वपूर्ण छ जसले गर्दा मुख्य जीविकोपार्जन र सम्पत्तिबाट कतिपय समुदाय र व्यक्ति बञ्चित भएका हुन सक्छन् ।

सन्दर्भ सूचकहरू			पहिलो चरण	दोस्रो चरण	तेस्रो चरण	चौथो चरण	पाँचौ चरण
			न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अभावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन/भोकमरी (अनिकाल वा भोकमरीको अवस्था)
स्थिरता	नागरिक सुरक्षा (सामाजिक हिंसा र बन्द/अवरोध)	१५	सामान्यतया शान्तिपूर्ण अवस्था । खाद्य सुरक्षाका आवश्यकताहरू परिपूर्तिका लागि बजार र सेवाहरू स्थिर अवस्थामा रहेको;	सुरक्षा अवस्था बिग्रिएको । बजार र सेवाहरू प्रभावित भएका; ४ महिना भित्र १०-२० दिन बन्द र सडक अवरुद्ध भएको;	हिँड्डुलमा रोक । ४ महिना भित्र २०-४० दिन बन्द र सडक अवरुद्ध भएको;	हिँड्डुलमा रोक । ४ महिना भित्र ४० दिन भन्दा बढी बन्द र सडक अवरुद्ध भएको;	चरम द्वन्द्वको स्थिति, मानव विस्थापनको अवस्था;

मापन गर्ने विधि र सूचनाको सम्भाव्य स्रोतहरू

प्रत्यक्ष अवलोकनद्वारा लगातार बन्द/चक्रकाजामहरू भएका दिनको संख्या गन्न सकिन्छ । सहयोगी तथ्याङ्कहरू जस्तै: पत्रपत्रिका वा विभिन्न रिपोर्टहरूले पनि महत्वपूर्ण सूचना दिन सक्दछन् । जिल्ला प्रशासन कार्यालय नागरिक सुरक्षा माथिको दफ्तरको कुनै पनि घटना प्रति सदा सचेत हुन्छ तसर्थ त्यस कार्यालयमा संकलित जानकारीले पनि यस सूचकको विद्यमान अवस्थाबारे जानकारी लिन सकिन्छ ।

खतराजन्य अवस्था तथा जोखिमता

१६. जलवायुजन्य जोखिमका घटनाहरू: बाढी, पहिरो, सुख्खा, हिमपात, असिनापात र हुरीबतास

परिचय/महत्व

यो सूचकले प्राकृतिक प्रकोपका कारण खाद्य सञ्चिति र उत्पादनशील सम्पत्ति माथि परेको प्रभावको सूचना दिन्छ । यसले नाश भएको कुल खाद्य सञ्चिति र सम्पत्तिको प्रतिशत मापन गर्दछ ।

सन्दर्भ सूचकहरू		पहिलो चरण	दोस्रो चरण	तेस्रो चरण	चौथो चरण	पाँचौ चरण
		न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अभावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन/भोकमरी (अनिकाल वा भोकमरीको अवस्था)
खतराजन्य अवस्था तथा जोखिमता	जलवायुजन्य जोखिमका घटनाहरू: बाढी, पहिरो, सुख्खा, हिमपात, असिनापात र हुरीबतास	जलवायुको जोखिमका घटनाहरू नभएका वा सो घटनाबाट २०% भन्दा कम खाद्य सञ्चिति र सम्पत्ति नोक्सानी;	जलवायुको जोखिमका घटनाहरू भएका र सो घटनाबाट २०-३०% खाद्य सञ्चिति र सम्पत्ति नोक्सानी;	जलवायुको जोखिमका घटनाहरूबाट ३०-५०% खाद्य सञ्चिति/सम्पत्ति नोक्सानी हुनाका साथै मानव हताहतका घटनाहरू भएको;	जलवायुको जोखिमका घटनाहरूबाट ५०% भन्दा बढी खाद्य सञ्चिति/सम्पत्ति नोक्सानी हुनाका साथै मानवीय हताहती भएको;	जलवायुको जोखिमका घटनाहरूबाट सम्पत्तिहरू पूर्ण रूपमा नोक्सानी भएको, मानवीय हताहती र उल्लेख्य रूपमा विस्थापित भएको;

मापन गर्ने विधि र सूचनाको सम्भाव्य स्रोतहरू

जिल्ला प्रशासन कार्यालय, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी तथा विपतका क्षेत्रमा कार्यरत गैर सरकारी संस्थाहरू र पत्रपत्रिकाबाट महत्वपूर्ण तथ्याङ्कहरू प्राप्त गर्न सकिन्छ । नेपाल रेडक्रस सोसाइटी साथै जिल्लाको कृषि विकास कार्यालयका कृषि सेवा केन्द्रहरू जहाँ मानिसहरूले सहयोगका लागि निवेदन दर्ता गर्ने भएकाले यी तथ्याङ्कहरू सूचनाका लागि भरपर्दो स्रोत हुन सक्छन् ।

१७. विपदजन्य घटनाहरू: भुकम्प, आगजनी

परिचय/महत्व

यो सूचकले भुकम्प र आगजनी जस्ता विपद्का कारण कति प्रतिशत घरधुरी र खाद्य सञ्चितिमा क्षति पुग्यो सो बारे सूचना दिन्छ ।

सन्दर्भ सूचकहरू		पहिलो चरण	दोस्रो चरण	तेस्रो चरण	चौथो चरण	पाँचौ चरण	
		न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अभावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भीर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन/भोकमरी (अनिकाल वा भोकमरीको अवस्था)	
खतराजन्य अवस्था तथा जोखिमता	विपद्जन्य घटनाहरू: भूकम्प, आगजनी	१७	भूकम्प वा आगजनी जस्ता विपद्हरू नभएका वा सो विपद्बाट १०% भन्दा कम घरधुरीहरू प्रभावित;	विपद्बाट १०-२०% घरधुरीहरू प्रभावित; (१०% भन्दा कम घरधुरीहरूले पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पत्ति गुमाएको);	विपद्बाट २०-४०% घरधुरीहरू प्रभावित; (१०-२०% घरधुरीहरूले पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पत्ति गुमाएको);	विपद्बाट ४०-६०% घरधुरीहरू प्रभावित; (२०-४०% घरधुरीहरूले पूर्णरूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पत्ति गुमाएको);	विपद्बाट ६०% भन्दा बढी घरधुरीहरू प्रभावित; (४०% भन्दा बढी घरधुरीहरूले पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पत्ति गुमाएको);

मापन गर्ने विधि र सूचनाको सम्भाव्य स्रोतहरू

जिल्ला प्रशासन कार्यालय, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी तथा विपतका क्षेत्रमा कार्यरत गैर सरकारी संस्थाहरू र पत्रपत्रिकाबाट महत्वपूर्ण तथ्याङ्कहरू प्राप्त गर्न सकिन्छ । नेपाल रेडक्रस सोसाइटी साथै जिल्लाको कृषि विकास कार्यालयका कृषि सेवा केन्द्रहरू जहाँ मानिसहरूले सहयोगका लागि निवेदन दर्ता गर्ने भएकाले यी तथ्याङ्कहरू सूचनाका लागि भरपर्दो स्रोत हुन सक्छन् ।

घ. खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिकाको प्रयोग

खाद्य सुरक्षा र मानवीय सहयोगको पहलले धेरै व्यक्तिहरूको जीवनमा प्रभाव पार्ने तथा यस पहलमा धेरै सरोकारवालाहरूको संलग्नता भएकाले, विश्लेषण प्रक्रिया जति जटिल भए पनि अन्तिम नतिजा सबैले बुझ्नसक्ने र टिप्पणी गर्न सहज हुनु पर्दछ । जवाफदेहीता र पारदर्शिताको मूल लक्ष प्राप्त गर्ने मुख्य उपाय भनेको सबै जानकारीहरूलाई सरल रूपमा वस्तुगत तथ्यमा आधारित भई विश्लेषणको सारलाई प्रमाणित गर्ने गरी सरल रूपमा प्रस्तुत गर्नु र प्रभावकारी पहलका लागि थप जानकारी उपलब्ध गराउनु हो ।

विश्लेषण तालिका एक औजार हो जसमा खाद्य सुरक्षाका जानकारीलाई व्यवस्थित रूपमा अभिलेखीकरण गरी खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण गर्न मद्दत गर्दछ ।

विश्लेषण तालिका जानकारीको पारदर्शिता बढाउन तथा जानकारीहरूलाई सजिलो गरी प्रयोग गर्न र प्रतिवेदन तयार गर्नका लागि तयार गरिएको हो । यसले मुख्य ३ उद्देश्य पुरा गर्दछ :

- १) तथ्यपरक गहिरो विश्लेषण गर्न मार्ग निर्देशन दिन्छ ।
- २) मुख्य जानकारीको व्यवस्थित अभिलेख गरी जानकारी उपर पहुँचको सुगमताका साथै पारदर्शिता बढाउँछ ।
- ३) मुख्य जानकारीहरूलाई एकरूपताका साथै तर्कसङ्गत रूपमा प्रस्तुत गरी प्रतिवेदन लेख्न सरल बनाउँछ ।

विश्लेषण तालिकाका ४ भाग हुन्छन् :

- १) सन्दर्भ सूचकहरू र परिमाणात्मक सीमा

- २) सूचनाहरूको स्रोत, विश्वसनीयता र सान्दर्भिक टिप्पणीहरू
- ३) हरेक सूचकको पूर्वानुमान सम्बन्धी सूचनाहरू
- ४) समग्र खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण, समग्र खाद्य सुरक्षा चरण, समग्र पूर्वानुमान र सोको टिप्पणी । यसका साथै खाद्य असुरक्षाको प्रत्यक्ष र आधारभूत कारणहरू ।

सुभाष ७

विश्लेषण तालिका तयार पारी प्रमाण निर्माण गर्ने

विश्लेषण औजारहरूसँग काम गर्नुलाई साधारण कागजी अभ्यासको रूपमा लिनु हुँदैन । यी औजारहरू विश्लेषणका आधारहरू हुन् तसर्थ तथ्यमा आधारित प्रमाणहरूलाई वस्तुगत रूप दिईनु पर्दछ जसले गर्दा केन्द्रीयस्तरका निर्णय कर्ताहरूलाई सम्बन्धित जिल्लाको हालैको अवस्थाबारे बुझाउन सजिलो होस् । सूचकहरूलाई जति यथार्थ रूपमा प्रयोग गरिन्छ मामिला त्यति नै पत्यारिलो हुन्छ ।

विश्लेषण तालिकामा कसरी चरणबद्ध रूपमा काम गर्ने ?

काम शुरू गर्नु भन्दा पहिले, तपाईंसँग निम्न कुराहरू भएको पक्का गर्नुहोस् ।

जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सदस्यहरूले अनुगमनको समयमा सङ्कलन गरेका तथ्याङ्कहरू । यो तथ्याङ्क सदस्यहरूले भरेका खाद्य सुरक्षा जानकारी आदान प्रदान फाराम र फ्लेक्स बोर्डमा हुनु पर्दछ ।

- खाद्य सुरक्षा सन्दर्भ तालिका
 - खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिकाहरूको कम्तिमा प्रत्येक गा.वि.स.हरूको समूहलाई पुग्ने गरी प्रतिहरू
- १) प्रत्येक गा.वि.स.का समूहका लागि एउटा विश्लेषण तालिका भर्ने । जिल्लाको सबभन्दा बढी खाद्य असुरक्षित गा.वि.स.हरूको समूहहरूबाट विश्लेषण तालिका भर्न शुरू गर्ने ।
 - २) तालिकाको माथिल्लो भागमा जानकारीहरू भर्ने । जिल्लाको नाम, गा.वि.स. हरूका समूहलाई बुझाउन तोकिएको अक्षर उल्लेख गर्ने र समूहमा पर्ने गा.वि.स.हरूको नाम राख्ने, प्रतिवेदनको समयवाधि (साउन-कार्तिक, मंसिर-फागुन, चैत-असार), पूर्वानुमान अर्वाधि (मंसिर-फागुन, चैत-असार, साउन-कार्तिक), र जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको बैठकको मिति ।
 - ३) अब तपाईंले तालिकाको भाग 'क' भर्न शुरू गर्न सक्नुहुन्छ :
 - जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सदस्यहरूले अनुगमन चक्रको दौरानमा सङ्कलित तथ्याङ्कको आधारमा विश्लेषण तालिकाको सन्दर्भ सूचकहरू एक एक गरी भर्दै जानुहोस् ।
 - तालिकाको पहिलो ३ वटा प्रभाव सूचक छोडी, त्यसपछिका सूचक बाली उत्पादन अवस्थाबाट शुरू गर्नुहोस् । १४ वटै सूचक बारे जानकारी भरेपछि प्रभाव सूचकमा जानकारी भर्नुहोस् ।
 - सन्दर्भ सूचक बाली १, बाली २, बाली ३ मा विश्लेषण गरिने अर्वाधिमा भएका अन्नबालीको नाम लेख्नुहोस् जस्तै: धान, मकै, आदि...
 - पहिलो स्तम्भमा (सन्दर्भ सूचकहरू र परिमाणात्मक सीमाहरू) कुन परिमाणात्मक सीमा लागू हुने हो मिल्दो रङ्गिन बक्समा काट्नुहोस् (X) ।
 - ४) अब तपाईंले तालिकाको भाग 'ख' भर्न शुरू गर्न सक्नुहुन्छ :
 - दोस्रो महल (तथ्याङ्कको स्रोत) मा ठीक स्रोत र मिति उल्लेख गर्नुहोस् । (जस्तै : बाली उत्पादन अवस्थाको लागि 'जिल्ला कृषि विकास कार्यालयको कर्मचारीको बैठक' स्रोत हुन सक्दछ भने बाल कुपोषणको लागि 'जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयको प्रतिवेदन' स्रोत हुन सक्दछ ।

- तेन्नो महलमा (विश्वसनीयताको स्तर) मा तथ्याङ्क विश्वसनीय भए (√) र अपुष्ट भएमा (×) चिन्ह लगाउनुहोस् ।
 - चौथो महलमा (टिप्पणी) । यस सूचकको सान्दर्भिक प्रमाणको सूचना उल्लेख गर्नुहोस् । यस महलमा खास गरी तपाईंले उल्लेख गरेको सूचकको परिमाणात्मक सीमावारे स्पष्ट गर्नु पर्दछ । जस्तै: यदि बाली उत्पादन/अवस्था १०-३० प्रतिशतले सामान्य भन्दा कम भएमा तपाईंले यसरी ब्रास हुनाका कारण उल्लेख गर्नु पर्ने हुन्छ ।
- ५) अब तपाईंले तालिकाको भाग 'ग' भर्न शुरू गर्न सक्नुहुन्छ :
- पाँचौं महलमा (हरेक सूचकको पूर्वानुमान) हरेक सूचकको आउँदो तीन महिनाको पूर्वानुमान उल्लेख गर्नुहोस् । यदि अवस्था सुधार हुने देखिएमा ↑ चिन्हले, यदि तपाईंलाई समसामयिक अवस्थामा कुनै पनि परिवर्तन नआउने देख्नुभएमा → चिन्हले र आगामी चार महिनामा अवस्था विग्रदै जानेछ भन्ने लागेमा ↓ चिन्हले सङ्केत गर्नुहोस् ।
 - छैठौं महलमा (टिप्पणी) मा तपाईंले दिनु भएको पूर्वानुमानको सान्दर्भिक जानकारी लेख्नुहोस् । (तपाईंलाई किन त्यस सूचकले त्यस दिशा तर्फ लक्षित गर्दछ भन्ने लाग्दछ ? त्यसको सम्भाव्य कारण दिनुहोस् । जस्तै : यदि तपाईंले घुरधुरीको खाद्य सञ्चितिमा ↑ चिन्ह दिनुभएको छ भने, तपाईंले खाद्य सञ्चितिको स्तर बढ्ने सम्भावना देख्नुहुन्छ किनभने आउँदो चक्रमा घुरधुरीहरूले वर्षे बाली कटानी गर्नेछन् र त्यसले उनीहरूको खाद्य सञ्चिति बढाउने छ ।)

सुभाव

कुनै गा.वि.स.लाई समग्र खाद्य सुरक्षा चरण निर्धारण गर्न निर्देशन

हरेक सूचक र परिमाणात्मक सीमाहरूको स्थितिलाई ध्यानमा राख्दै तपाईंले हरेक गा.वि.स.लाई सुहाउँदो खाद्य सुरक्षा चरण निर्धारण गर्नु पर्दछ ।

सबै सूचकहरूले एकै चरणलाई मात्र सङ्केत नगर्न सक्छन् (जस्तै : कुनै सूचक चरण २ मा पर्न सक्छन् भने कुनै ३ वा १ मा) । समग्र खाद्य सुरक्षा स्थिति कसरी वर्गीकरण गर्ने भन्ने अन्तिम निर्णय छलफलद्वारा प्राविधिक सहमतिमा पुगेपछि मात्र लिनु पर्दछ । निष्कर्षमा पुग्न प्रयोग गरिने सामान्य कडी भनेको खास गा.वि.स.का लागि बढी सान्दर्भिक हुने कुनै सूचकहरू माथि ध्यान दिनु हो । (जस्तै : केही समूहहरूमा मानिसहरूको खाद्य सुरक्षा बढी मात्रामा खाद्यान्न उत्पादन र नगदेबालीको बेचबिखनमा भर पर्दछ भने अन्यमा उपलब्ध ज्यालादारी रोजगारीको अवसर र बसाइ-सराइमा निर्भर गर्न सक्दछ ।

यसको मतलब वर्गीकरण निर्णयको लागि तपाईंले विश्लेषण गरिरहेको चौमासिकको खाद्य सुरक्षामा प्रभाव पार्ने सबैभन्दा बढी सान्दर्भिक सूचकलाई बढी महत्व दिनु पर्ने हुन्छ । उदाहरणको लागि, यदि बाली उत्पादन र नगदेबाली बेचबिखन चरण ३ मा पर्दछ र यि सूचक सम्बन्धित गा.वि.स. हरूका लागि मौजुदा चौमासिकको बढी प्रभाव पार्ने सूचकहरू हुन भने तपाईंले चरण ३ लाई त्यस गा.वि.स.को समग्र खाद्य सुरक्षा चरणमा पनि पर्न सक्छ । यस कार्यको लागि उपलब्ध जानकारीको निर्भरतालाई पनि ध्यान दिनु आवश्यक हुन्छ । सामान्यतया प्रमाणको संयोजन नै हो जसले कुनै पनि गा.वि.स.को समग्र चरण वर्गीकरण निर्धारण गर्दछ ।

- ६) १७ वटै सूचक बारे जानकारी भरेपछि अब तपाईंले तालिकाको भाग 'घ' भर्न शुरू गर्न सक्नुहुन्छ :
- गा.वि.स.को समूहलाई लागू गरिएका समग्र खाद्य सुरक्षा चरण निर्धारण गर्नुहोस् । यस गा.वि.स. समूहलाई तपाईंले कुन खाद्य सुरक्षा चरण तोक्नु भएको छ सान्दर्भिक रङ्गिन बक्समा काट्नुहोस् । तपाईंको छनौट एकरूप छ भन्ने सुनिश्चित गर्न यस चरणमा सम्पूर्ण पूर्व उल्लेखित सूचनाहरू पुनः समीक्षा गर्नुहोस् । (थप निर्देशनको लागि सुभाव ८ मा हेर्नुहोला ।)

- मानिसको संख्या (मानिसहरूको अनुमानित संख्या उल्लेख गर्नुहोस्, सम्भव भए सम्म कति जना चरण ३, ४ वा ५ को अवस्थामा छन् । (थप निर्देशनको लागि सुभाव :९ मा हेर्नुहोला ।)
 - तालिकाको समग्र खाद्य सुरक्षा चरणबारे टिप्पणी लेखी किन त्यस गा.वि.स. समूहको लागि खास त्यही खाद्य सुरक्षा चरण तोकिएको हो खुलस्त पार्नुहोस् ।
 - खाद्य सुरक्षा चरणको समग्र पूर्वानुमान । आउँदो चार महिनाको लागि पूर्वानुमान उल्लेख गर्नुहोस् । यदि अवस्था सुधार हुने देखिएमा ↑ चिन्हले, यदि तपाईंलाई समसामयिक अवस्थामा कुनै पनि परिवर्तन नआउने देखिनेभएमा → चिन्हले र आगामी तीन महिनामा अवस्था विग्रदै जानेछ भन्ने लागेमा ↓ चिन्हले सङ्केत गर्नुहोस् ।
 - समग्र पूर्वानुमानको कैफियत । तपाईंले तोकेको पूर्वानुमानको प्रासाङ्गिक जानकारी लेख्नुहोस् । (तपाईंलाई किन त्यस दिशा तर्फ लक्षित गर्दछ भन्ने लाग्दछ ?) हरेक सूचकको लागि तपाईंले निर्धारण गर्नु भएको पूर्वानुमानको एकरूपता जाँच गर्नुहोस् ।
 - खाद्य असुरक्षाको प्रत्यक्ष कारणहरू । तपाईंले देख्नुभएको खाद्य असुरक्षाको प्रत्यक्ष कारणहरूको लागि मिल्दो बक्समा काट्नुहोस् । आवश्यकता अनुसार टिप्पणी लेख्नुहोस् ।
 - आधारभूत कारणहरू । तपाईंले देख्नुभएको खाद्य असुरक्षाको आधारभूत कारणहरूको लागि मिल्दो बक्समा काट्नुहोस् । आवश्यकता अनुसार टिप्पणी लेख्नुहोस् ।
- ७) एक पटक विश्लेषण तालिका पुरा भएपछि एकरूपताको लागि जाँच गर्नुहोस् र कसैलाई तपाईंको तालिका पुनः जाँच गर्न आग्रह गर्नुहोस् । के तपाईंले उल्लेख गरेका सम्पूर्ण बुँदा र प्रमाणहरू स्पष्ट छन् ?
- ८) तपाईंले पहिचान गरेका गा.वि.स.हरूको अर्को समूहका लागि फेरि नयाँ विश्लेषण तालिका भर्न शुरू गर्नुहोस् । फेरि चरण दुईबाट शुरू गर्नुहोस् ।

सुभाव ९

चरण ३, ४ वा ५ भित्र परेका मानिसहरूको संख्या अनुमान

केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागद्वारा प्रकाशित राष्ट्रिय जनगणनाका साथै जिल्ला तथ्याङ्क विवरण (District Profile) ले हरेक गा.वि.स.को जनसंख्या तथ्याङ्क दिने हुनाले लैङ्गिक र घरधुरीको छुट्टाछुट्टै तथ्याङ्कको लागि जिल्लाको वार्षिक लगतलाई आधारको रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

गा.वि.स. हरूमा खाद्य असुरक्षाको चरण ३ वा त्यो भन्दा माथि रहेका मानिसहरूको संख्या अनुमान गर्ने एक विधि

- ◆ उपलब्ध स्थानीय सूचनाको आधारमा गा.वि.स.को वार्षिक लगत दुरुस्त पार्ने । जस्तै : २०६५ मा गा.वि.स.को वार्षिक लगतले पापुङ्ग गा.वि.स.मा ३१० घरधुरी भएको देखाउँछ भने स्थानीय सूचनाका आधारमा त्यस गा.वि.स.मा घरधुरीहरूको संख्या २५० छ ।
- ◆ सम्बन्धित घरधुरीहरूको प्रतिशत अनुमान गर्नुहोस् । जस्तै : पापुङ्ग गा.वि.स.का ३०% खाद्य सुरक्षा चरण ३ अर्थात् उच्चतम खाद्य असुरक्षित अवस्थामा छन् ।
- ◆ संशोधन गरिएको घरधुरी संख्यासँग सम्बन्धित घरधुरी प्रतिशत गुणन गर्नुहोस् ।
जस्तै : २५० घरधुरी × ३०% = ७५ प्रभावित घरधुरीहरू ।
- ◆ अनुमानित प्रभावित घरधुरी संख्यासँग घरधुरीको औसत घरधुरी सदस्य संख्या (गा.वि.स. लगत अनुरूप घरधुरी सदस्य संख्या) गुणन गर्नुहोस् । जस्तै : ७५ प्रभावित घरधुरीहरू × ५.६१ घरधुरी सदस्यहरू = ४२१ मानिसहरू
- ◆ अन्य उपलब्ध विधिहरू : क्षेत्रिय विधि, डेल्फि (Delphi) विधि, टि स्क्वायर (T-square) आदि ।

कृपया विश्व खाद्य कार्यक्रमको Emergency Needs Assessment Branch (ODAN) आपत्कालीन अवस्थामा जनसंख्या आकार अनुमान डिसेम्बर २००६ मा हेर्नुहोला ।

चरण वर्गीकरण: २० प्रतिशतको नियम

खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रक्रियाबाट प्राप्त जानकारीहरूलाई आधार मानी गाविसहरूको चरण निर्धारण गर्दा कुनै निश्चित चरणमा परेको जनसंख्याको प्रतिशतलाई आधार मानी निर्णय गरिन्छ । हाम्रो सन्दर्भमा २० प्रतिशत वा सो भन्दा बढी जनसंख्या कुनै निश्चित चरणमा भए सोहि अनुरूप निर्धारण गरिन्छ र २० प्रतिशतको गणना दाहिनेबाट देखेर तर्फ गरिन्छ । उदाहरणकालागि कुनै गाविसको कुनै चौमासिक अवधिको अनुगमनमा खाद्य सुरक्षा विश्लेषण गर्दा १० प्रतिशत जनसंख्या चरण २ मा, १० प्रतिशत चरण ३ मा, ८ प्रतिशत चरण ४ मा रहेको अवस्थामा पाइएमा यो गाविस २० प्रतिशतको नियम अनुसार चरण ३ मा वर्गीकरण हुन्छ किनकि चरण ४ मा ८ प्रतिशत मात्र छ, चरण ३ मा पुग्दा जम्मा १८ प्रतिशत भयो र चरण २ मा पुग्दा बल्ल २८ प्रतिशत हुनगयो जुन २० प्रतिशत भन्दा बढी हो । (जुन चाँहि २०% भन्दा कम हो) तलको उदाहरणबाट थप प्रष्ट हुन सकिन्छ ।

चित्र ६

२० प्रतिशतको नियम अनुरूप चरण निर्धारण - उदाहरण

चरण १	चरण २	चरण ३	चरण ४	चरण ५	निर्धारित चरण
न्यूनतम खाद्य असुरक्षित	मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (वा अभावको अवस्था)	उच्चतम खाद्य असुरक्षित (वा संकटको अवस्था)	गम्भिर खाद्य असुरक्षित (वा आपतकालीन अवस्था)	मानवीय आपतकालीन अवस्था/भोकमरी (अनिकाल वा भोकमरीको अवस्था)	

प्रतिशतको गणना दाहिनेबाट देखेर तर्फ गर्दै जाने जहाँ २०% बढी हुन जान्छ त्यही चरण निर्धारण हुन्छ ।

	१०%	१०%	८%		चरण २
	$(१०+८+१०=२८\%) \leftarrow (१०+८=१८\%) \leftarrow ८\%$				
		४५%			चरण ३
		४५%			
			१६%	५%	चरण ४
			$(१६+५=२१\%) \leftarrow ५\%$		
		५%	१३%	५%	चरण ३
		$(१३+५+५=२३\%) \leftarrow (१३+५=१८\%) \leftarrow ५\%$			

प्रतिशतको गणना दाहिनेबाट देखेर तर्फ गर्दै जाने जुन चरणमा २० प्रतिशत वा सो भन्दा बढी हुन्छ सोहि चरण निर्धारण हुन्छ ।

भरिपुनको खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिका

जिल्ला : जुम्ला

प्रतिवेदन अवधि : साउन-कार्तिक २०७० (mid-Jul. to mid-Nov. '13)

पूर्णुमान अवधि : मंसिर-फागुन २०७० (mid-Nov. '13 to mid-Mar. '13)

समान खाद्य सुरक्षा स्थित भएका गाविसहरू : (समह ग ६ वटा गाविस. हरू) हाकु, तातोपानी, लाम्प, तालिउम, कुडारी र रासालिह ।

जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको बैठक मिति : २८ मंसिर २०७० (13 Dev. '13)

सन्दर्भ सूचकहरू	सूचनाको स्रोत		विरकसनीयता (1=विरकसनीय x=अव्युत्प)	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकको पूर्णुमान → ↑ ↓ →	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा स्थितिको निर्धारित करण	जनसङ्ख्या
	स्रोत	मिति						
सो क्षेत्रका ८०% भन्दा बढी घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	कृषि विकास कार्यालय World Vision	४ भाद्र २०७० २८ मंसिर २०७०	✓	प्रायजसो घरधुरीहरूले सिमी र रोटी खाइरहेका परम्परागत पद्धति विद्यमान छ, खाद्य आहारमा बिबिधता छैन ।	→	आगामी चौमासिक अवधिको अवस्था हालको अवस्था जस्तै अवस्थामा रहने छ । यस अवधि कुनै पनि अन्न बाली कटानी नहुने साथै घरधुरीहरूमा खाद्यान्न सञ्चिति तिब्र रूपमा रिभिँदै जानेछ ।	१	
सो क्षेत्रका ६०-८०% घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम.।	पशु सेवा कार्यालय	३० भाद्र २०७०					२	२२,५९७
४०-६०% घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	४५ /नेपाल रेडक्रस सो.	२९ असोज २०७०					३	
सो क्षेत्रका ४०-६०% घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम ।	जिल्ला वन कार्यालय	३ कार्तिक २०७०					४	
सो क्षेत्रका २०% भन्दा कम घरधुरीहरू आधारभूत खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्षम; तीब्र खाद्य तथा पोषण असुरक्षाको अवस्था - तत्काल मानवीय सहयोगको आवश्यकता ।	जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाल	२८ मंसिर २०७०					५	

सन्दर्भ सूचकहरू	सूचनाको स्रोत		विश्वसनीयता (√=विश्वसनीय x=शुभ्र)	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकको पूर्णतामा → ↑ ↓ →	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा स्थितिको निर्धारित करण
	स्रोत	मिति					
<p>जैविकोपार्जनमा परिर्वान (निर्वाह पद्धति स्रोत)</p> <p>दिगो/परम्परागत जीविकोपार्जनका पद्धतिहरू र साधनहरू जस्तै बसाइँ-सराइ, ज्यालादारी काम, गैह्र काष्ठ वन, पैदावार र स्थानीय उत्पादनको बेचबिखन र कन्दमूलको उपभोग ।</p>	<p>कृषि विकास कार्यालय World Vision</p>	<p>४ भाद्र २०७० २८ मंसिर २०७०</p>	<p>√</p>	<p>घरधुरीहरूले खानाको परिमाण घटाउने, कम रूचीकर खाना खाने, नगद तथा खाद्यान्न रैचौपैचो गर्ने गरेका छन् । घरधुरीहरूको खाद्यान्न आवश्यकता माग बमोजिम परिपूर्ति नभएको अवस्था छ । किन कि मुख्य बाली धान असीनाको कारणले भण्डै ४५ प्रतिशतले नोकसानी भएको थियो ।</p>	<p>→</p>	<p>घरधुरीहरूको खाद्यान्न साञ्ज्वति रित्तैदे गरको अवस्था छ, यद्यपि केही आमदानीका स्रोतहरू नगद आर्जन जस्तै बिप्रेषण, गैरकाष्ठ बनपैदावार, कृषिजन्य बस्तुहरू, स्याउको बिक्रीबाट घरधुरीहरूको बजार को पहुँच छ जसबाट खाद्यान्न खरिद गर्न सक्छन जुन यथाअवस्था कायम रहनेछ ।</p>	<p>(३) समग्र खाद्य सुरक्षा स्थिति निर्धारण सम्बन्धी टिप्पणी</p> <p>यस समूहका छ गाविसहरू समुह "ग" मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित करण २ मा रहेका छन् । यस समूहका गाविसहरूका अधिकांश घरपरिवारहरूले परम्परागत खाना रोटी र दाल (अन्न र दलहन) उपभोग गरिरहेका छन् । र आहारमा विविधता छैन । जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय (DHO) रेकर्ड अनुसार शीघ्र कुपोषणको अवस्था १० देखि १८ प्रतिशत छ । हुनत, यो जानकारी स्वास्थ्य सेवा लिन आएका बिरामी बच्चाहरूको रिपोर्टमा आधारित छ, यो समग्र जनसंख्याको प्रतिनिधित्व गर्दैन । यो जिल्ला जनस्वास्थ्यको रिपोर्ट अनुसार शीघ्र कुपोषण उच्चस्तरको हुनको मुख्य कारण सरसफाई कमी रहेको देखाएको छ ।</p> <p>घरपरिवारहरूले रिण/सापत तथा बजारबाट उधारोमा खाद्यकस्तु खरीद गर्ने गरेका छन् । घरको खाद्य सञ्चितिले आफ्नो आवश्यकताहरू पूरा गर्न पर्याप्त छैन किन कि त्यस अवधिमा परेको असिनाले मुख्य बर्षे बाली धान ४५ प्रतिशत भन्दा बढीले नोकसानी भएको थियो । अधिकांश घरपरिवारहरूमा बढीमा ३ महिनासम्मको खाद्य सञ्चिति छ । मकै र कोदो (अधिल्लो अवधिमा) कटानी भएको अनाजले सञ्चितिमा केही योगदान पुऱ्याएको छ ।</p>

सन्दर्भ सूचकहरू	सूचनाको स्रोत		विवरणसमीक्षा (√=विरसन्धिय x=अशुद्ध)	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकको पूर्णगुणमान → ↑ ↓ →	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा स्थितिको निर्धारित करण
	स्रोत	मिति					
जीविकोपार्जन: पद्धति र साधनहरूको अभावको अवस्था; जीविकोपार्जनको क्षमतामा ह्रास आएको/नियमित खानापनिना परिवर्तन । निर्वाह: "निश्चित वा बीमापद्धति" जस्तै: खानाको परिमाण घटाउने, कम रूचीकर खाना खाने, खाद्यान/ रैसा रैचोपेचो गर्ने र अनुत्पादनशील साधनहरूको बेचबिखन गर्ने ।	पशु सेवा कार्यालय	३० भाद्र २०७०					यो भेडा बाखा पालनको लागि राम्रो सम्भावना भएको क्षेत्र हो, केही घरपरिवार हरूले यो अवधिमा मुख्य चाड (दसैँ र तिहार)को समय परेकाले भेडा बाखा विक्रीबाट अर्थोपार्जन गरेका छन् । यो क्षेत्रमा यस अवधिमा पशुधनमा ठूलो हानी भएको थियो, लगभग रु २४ करोड ४६ लाख बराबरको नोकसानी भएको थियो । सरकारी र अन्य विकास निकायहरूबाट विकास कार्यक्रमको कार्यान्वयन ढिलो शुरू भएकाले राजगारीका अवसर मध्यम छन् ।
जीविकोपार्जन: पद्धति र साधनहरू द्रुत गतिमा सकिँदै गएको जसले उच्चतम खाद्य उपभोगको अभावको अवस्था तर्फ लैजाने । निर्वाह: "अभावको पद्धति" जस्तै: उत्पादनशील साधनहरू- पशुहरू, जग्गा जमीन, वीउ-विजन आदि बेचबिखन गर्ने र छाक बिराउने ।	जि.वि.स.	२९ असोज २०७०					केही मौसमी रूपमा बाहिर गएकाहरूबाट बैंक र अन्य बित्तिय संस्थामार्फत आफ्नो परिवारहरूलाई नगद (बिप्रेषण) पठाएका छन् । बैंक तथा व्यावसायिक मनी ट्रान्सफर बित्तिय संस्थाहरूको रिपोर्ट अनुसार यो क्षेत्रमा यो अनुगमन अवधिमा रु ९० लाख प्राप्त भएको छ । यस अवधिमा केही घरपरिवारहरूले गैरकाष्ठ बनपैवारबाट जस्तै यासगुम्बा, जटमासी, कुडकी र अतिस सडकलन तथा बिक्रीबाट केही आम्दानी गरेका छन् ।
जीविकोपार्जन: पद्धति र साधनहरू अति द्रुत गतिमा सकिँदै गएको अवस्था जसले अति उच्च खाद्य उपभोग अभाव तर्फ लैजाने । निर्वाह: "कठिन तथा कष्टकर पद्धति" जस्तै: उत्पादनशील साधनहरूको बेचबिखनमा बुद्धि, लुटपाट र जंगली कन्दमूलमा उच्च निर्भरता ।	जिल्ला प्रशासन कार्यालय	३ कार्तिक २०७०					बजारमा खाद्यवस्तु उपलब्ध छ, मुल्य स्थिर छ जसले गर्दा खरीद गर्न सक्ने घरधुरीहरूलाई सहजता भएको र खाद्य सुरक्षा वर्तमान अवस्थामा यथावत रहन सहयोग पुगेको देखिन्छ ।
जीविकोपार्जन: पद्धति र साधनहरू पूर्ण रूपमा ह्रास हुन लागेको । निर्वाह: निर्वाहका लागि कुनै पनि प्रभावकारी पद्धति नभएको । उच्च संख्यामा भोकमरी, मृत्यु, लुटपाट र हिंसाका घटनाहरू ।	जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाल	२८ मंसिर २०७०					

जीविकोपार्जनमा परिवर्तन निम्ति पद्धति खोज्ने

सन्दर्भ सूचकहरू	सूचनाको स्रोत		विश्वसनीयता (√=विश्वसनीय x=अशुद्ध)	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकको पूर्णमान → ↑ ↓ →	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा स्थितिको निर्धारित करण
	स्रोत	मिति					
शोध (तीव्र) बाल कुपोषण (६-५९ महिनाका बाल बच्चा) ५% भन्दा कम ५-१०% १०-१५% १५-३०%	कृषि विकास कार्यालय	४ भाद्र २०७०	√	जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालयको तथ्याङ्क अनुसार शीघ्र कुपोषण १० देखि १८ प्रतिशत छ जुन स्वास्थ्य केन्द्रमा उपचारको लागि आएका बच्चाहरूको आधारमा हो । शीघ्र कुपोषण हुनाको कारण उचित सरसफाईको कमी र बच्चाहरूको हेर बिचारको कमी हो ।	→	जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालयले पोषणयुक्त मिश्रण पिठो छर्बो भन्दा मुनिका बच्चाहरूलाई वितरण गर्ने तय गरेको छ । पोषण जनचेतनाहरू, सरसफाई तथा तालिमहरू संचालन गर्ने तयारी भएको छ । नेपाल सरकारको सम्बद्ध निकायहरू बिच मिलेर बहुसंत्रीय पोषण कार्यक्रम संचालन गर्ने तयारी भएको छ ।	
	पशु सेवा कार्यालय	३० भाद्र २०७०					
	४९/नेपाल रेडक्रस सो.	२९ असोज २०७०					
	जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय	३ कार्तिक २०७०					
	INR जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाल	३ कार्तिक २०७० २८ मंसिर २०७०					
शोध (तीव्र) बाल कुपोषण (६-५९ महिनाका बाल बच्चा) ३०% भन्दा बढी र निम्नलिखित कुनै एक गम्भिर कारक सहित, जस्तै: सामान्य खाद्या रासन औसत आवश्यक शक्ति भन्दा कम भएको; उच्च मात्रामा फाउपखालको सङ्क्रमण; उच्चलेख्य को माहामारी; मानव वा खाद्यान्न वा पशुहरूको क्षति हुने खालको प्राकृतिक प्रकोपहरू; सशस्त्र द्वन्द्व, घरघुरीको खाद्य असुरक्षा, उच्च मृत्युदर जस्ता जटिल मानवीय अवस्था ।							

सन्दर्भ सूचकहरू	सूचकाको स्रोत		विवरणनीयता (√=विश्वसनीय x=अशुद्ध)	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकको पूर्णमान → ↑ ↓ →	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा स्थितिको निर्धारित चरण
	स्रोत	मिति					
बाली ३ उत्पादन अवस्था खला बाली नखुला	 तः आधार वर्षको भन्दा १०-२०% कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा १०% सम्म कम; 	कृषि विकास कार्यालय World Vision	√	बारी तथा खेतमा गहुँ बाली छर्ने काम भएको छ जुन सामान्य छ ।	→	यदि समयमा हिउँ तथा पानी परेको खण्डमा खेत तथा पाखेबारीको गहुँ बाली सामान्य रहने छ ।	
		तः आधार वर्षको भन्दा २०-४०% कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा १०-३०% कम;	पशु सेवा कार्यालय	३० भाद्र २०७०			
बाली ३ उत्पादन अवस्था खला बाली नखुला	तः आधार वर्षको भन्दा ४०-६०% कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा ३०-५०% कम;	४५ /नेपाल रेडक्रस सो.					
		तः आधार वर्षको भन्दा ६०-८०% कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा ५०-७०% कम;	जिल्ला वन कार्यालय	२९ असोज २०७०			
बाली ३ उत्पादन अवस्था खला बाली नखुला	तः आधार वर्षको भन्दा ८०% भन्दा हलौ कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा ७०% भन्दा बढी कम;	जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाल					
		तः आधार वर्षको भन्दा ९०-९५% कम; हि + पः आधार वर्षको भन्दा ८०% भन्दा बढी कम;	जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाल	२८ मंसिर २०७०			

सन्दर्भ सूचकहरू	सूचनाको स्रोत		विरससर्नायता (√=विरससर्नाय x=अशुद्ध)	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकको पूर्णानुमान → ↑ ↓ →	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा स्थितिको निर्धारित करण
	स्रोत	मिति					
घरधुरीहरूको खाद्य सुरक्षा स्थिति	कृषि विकास कार्यालय	४ भाद्र २०७०	√	घरधुरीहरूमा चार महिनाको लागि पुग्ने गरी पर्याप्त खाद्य सञ्चिती नभएको अवस्था, प्रायः ३ महिना अवधिको लागि मात्र खाद्य सञ्चित रहको अवस्था । मुख्य बाली धान असिनोले ४५ प्रतिशत नोकसानीले गर्दा यस्तो अवस्थामा पुगेको हो । मकै र कोदो सामान्य उत्पादन छ जसले गर्दा घरधुरीहरूमा खाद्य सुरक्षामा केहि योगदान पुऱ्याएको छ ।	↓	आगामी औमासिक अवधिमा घरधुरीहरूमा खाद्यान्न रिर्तिदै जानेछ । खाद्य सञ्चयको अवस्था घरधुरीहरूको क्रयशक्ति र तिनको आम्दानीमा भर पर्नेछ ।	
	पशु सेवा कार्यालय	३० भाद्र २०७०					
	४५ /नेपाल रेडक्रस सो.	२९ असाँज २०७०					
	जिल्ला वन कार्यालय	३ कार्तिक २०७०					
	जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाल	२८ मंसिर २०७०					
५०% भन्दा बढी घरधुरीहरूसँग २-४ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिती; हि + प: ५०% भन्दा बढी घरधुरीहरूसँग ३-४ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिती; त: ३०-५०% घरधुरीहरूसँग १-२ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिती; हि + प: ३०-५०% घरधुरीहरू सँग २-३ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिती; त: ३०-५०% घरधुरीहरूसँग १ महिना भन्दा कमका लागि खाद्य सञ्चिती; हि + प: ३०-५०% घरधुरीहरूसँग १-२ महिनाका लागि खाद्य सञ्चिती;							
५०% भन्दा बढी घरधुरीहरूमा खाद्य सञ्चिती रित्तिएको अवस्था;							

सन्दर्भ सूचकहरू	सूचनाको स्रोत		विवरणनीयता (√=विश्वसनीय x=अपुष्ट)	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकको पूर्वानुमान → ↑ ↓	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा स्थितिको निर्धारित चरण
	स्रोत	मिति					
<p>सञ्चित सामान्य स्तरमा रहेको (भण्डारण स्तर राम्रो रहेको र मीन पुरा गर्नका लागि पर्याप्त आपूर्ति भएको);</p> <p>सञ्चित घटेको तर अझै पनि माग पुरा गर्नका लागि पर्याप्त रहेको;</p> <p>सञ्चित स्तर धेरै कम, माग पुरा गर्न आंशिक रूपमा मात्र पर्याप्त;</p> <p>सञ्चित रितिएको;</p> <p>सञ्चित रितिएको/बजार सञ्चालनमा नरहेको;</p>	कृषि विकास कार्यालय	४ भाद्र २०७०	√	बजारमा खाद्य सञ्चित पर्याप्त छ १०० देखि १५० मे. टन सञ्चित रहेको छ । नेपाल खाद्य संस्थानले पनि मौज्जात कायम राखेको छ । कर्णाली राजमार्ग सामान्य सुचारु रहेको र स्थानीय बजार देखि गाँउसम्म घोडेढो बाटो सञ्चालन छ ।	→	आगामी चौमासिक अवधिमा उस्तै अवस्था रहने, कर्णाली राजमार्ग सुचारु रहनुका साथै राजमार्गको कोरिडोरका बजारमा खाद्य मौज्जात बढन सक्ने जसको कारण घरघुरीको माग सहज रूपमा पूर्ति हुन सक्ने ।	
	पशु सेवा कार्यालय	३० भाद्र २०७०					
	४५ /नेपाल रेडक्रस सो	२९ असौज २०७०					
	नेपाल खाद्य संस्थान	३ कार्तिक २०७०					
	उद्योग वाणीज्य संघ	२८ मंसिर २०७०					

सन्दर्भ सूचकहरू	सूचनाको स्रोत		विश्वसनीयता (√=विश्वसनीय x=अपुष्ट)	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकको पूर्वानुमान → ↑ →	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा स्थितिको निर्धारित चरण
	स्रोत	मिति					
<p>रोजगारीको स्तर- सामान्य (आधाररेखा स्तरमा) वा १०% सम्म कमी आएको;</p> <p>आधाररेखाको तुलनामा रोजगारीका अवसरहरूमा १०-३०% ले कमी आएको;</p> <p>आधाररेखाको तुलनामा रोजगारीका अवसरहरूमा ३०-५०% ले कमी आएको</p> <p>आधाररेखाको तुलनामा रोजगारीका अवसरहरूमा ५०% भन्दा बढीका दरले कमी आएको;</p>	<p>कृषि विकास कार्यालय</p> <p>पशु सेवा कार्यालय</p> <p>जिविस.</p> <p>जिल्ला वन कार्यालय</p> <p>जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाल</p>	<p>४ भाद्र २०७०</p> <p>३० भाद्र २०७०</p> <p>२९ असोज २०७०</p> <p>३ कार्तिक २०७०</p> <p>२८ मंसिर २०७०</p>	√	<p>रोजगारीको अवस्था मध्यम अवस्थाको नाजुक छ । किन कि सरकारी तथा गैरसरकारी निकायहरूबाट विकासका कामहरू ढिला गरी शुरू भएको । रद्यपि मौसमी कृषि रोजगारी तथा कर्णाली सडक राजमार्ग सडक सुधार निर्माण काम र केही घरधुरीका सदस्यहरूले निजी घर निर्माणका कामहरूमा अवसर पाएका छन् ।</p>	→	<p>यस चौमासिक अवधिमा तुलनात्मक रूपमा रोजगारीको अवसर प्राप्त हुने छन् किन कि सरकारी तथा गैर सरकारी निकायहरूबाट विकासका कामहरू पुवारू हुनेछन् । यसको साथै कर्णाली राजमार्गको स्तरोन्नति भएको हुनेछ र यस क्षेत्रमा ग्रामिण सामुदायिक पुर्वाधार कार्यक्रम लागु हुने निश्चित भएको छ । समग्रमा सुधारोन्मुख रहने छ ।</p>	
<p>रोजगारीका अवसरहरू उपलब्ध नभएको;</p>							

संयोजक, जिल्ला खाद्य सुरक्षा अनुगमन

सन्दर्भ सूचकहरू	सूचनाको स्रोत		विवरण (√=विश्वसनिय x=अपुष्ट)	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकको पूर्वानुमान → ↑ ↓	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा स्थितिको निर्धारित चरण	
	स्रोत	मिति						
<p>आम्दानी: नैऋत कृषि वन पैदावार, नारै/उच्च मूल्य बाली र साना जनावरहरूबाट</p> <p>आधाररेखाको तुलनामा आम्दानीमा ३०-६०% कमी आएको;</p> <p>आधाररेखाको तुलनामा आम्दानीमा ३०-६०% कमी आएको;</p> <p>आधाररेखाको तुलनामा आम्दानीमा ६०% भन्दा बढीका दरले कमी आएको;</p> <p>बेचबिखन नभएको/आम्दानी नभएको;</p>	कृषि विकास कार्यालय	४ भाद्र २०७०	√	यस अघिमा लगभग १४० घरपरिवारहरूले ५ केली यासगुम्बा संकलनबाट आम्दानी गरेका छन् त्यस्तै गरी प्रायः घरधुरीहरू नैऋतकृषि बनेपैदावार जस्तै जटामासी, कुडकी, पदमचाल र अतिस संकलन तथा विक्रीबाट केहि आयआर्जन गरेका छन् ।	→	यो अवधि नैऋतकृषि बनेपैदावारका लागि बेमौसमी समय हो । तर पनि केही गाबिसहरूका घरधुरीहरूले जटामासी, पदमचाल, अतिस र स्याजको बेर्ना विक्रीबाट आम्दानी गर्ने अवसर रहने छ ।		
	पशु सेवा कार्यालय	३० भाद्र २०७०						
	जिविस	२९ असोज २०७०						
	जिल्ला वन कार्यालय	३ कार्तिक २०७०						
	जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाल	२८ मंसिर २०७०						

सन्दर्भ सूचकहरू	सूचनाको स्रोत		विरसनीयता (√=विरसनीय x=अपुष्ट)	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकको पूर्णमान → ↑ ↓ →	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा स्थितिको निर्धारित चरण
	स्रोत	मिति					
आम्दानीको स्तर सामान्य स्तरमा वा आधार रेखामा रहेको; आधाररेखाको तुलनामा आम्दानीमा ३०% सम्म कमी आएको; आधाररेखाको तुलनामा आम्दानीमा ३०-६०% कमी आएको; आधाररेखाको तुलनामा आम्दानीमा ६०% भन्दा बढीका दरले कमी आएको;	कृषि विकास कार्यालय	४ भाद्र २०७०	√	यस क्षेत्रका समुदायले भेडा बाख्रा र खसी पालुका साथै सदरमुकाममा बिक्री गर्दछन । यो मुख्य चाडपर्वको बेला भएकाले केही घरधुरीहरू भेडा बाख्राको बिक्रीबाट आम्दानी गरेका छन् । यस क्षेत्रका घरधुरीले चैत्रदेखि ज्येष्ठ महिनाको अवधिका अघि-हुरीका कारण उल्ले संख्यामा पशुजन्य क्षति सहनु पर्‍यो । घोडा ३४२, भेडा ४५५, बाख्रा २१५ र गाईगोरु ११ नोकसानी भएको थियो जसको अनुमानित मूल्य रु २४ करोड ४६ लाख थियो ।	↓	यस अवधिमा तुलनात्मक रूपमा पशुजन्य (भेडा र बाख्रा) उत्पादनबाट हुने आय घट्दो अवस्था रहनेछ ।	(४) समग्र विरसनीयताको स्थिति √=विरसनीय x=अपुष्ट ✓
	पशु सेवा कार्यालय	३० भाद्र २०७०					
	जिविस	२९ असोज २०७०					
	उद्योग वाणिज्य संघ जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाल	३ कार्तिक २०७० २८ मंसिर २०७०					
बेचबिखन नभएको/आम्दानी नभएको;							

पशुजन्य उत्पादनबाट आम्दानी: मासु, दुध, अण्डा, माछा

सन्दर्भ सूचकहरू	सूचनाको स्रोत		विवरणनीयता (√=विश्वसनीय x=अपुष्ट)	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकको पूर्वानुमान → ↑ →	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा स्थितिको निर्धारित करण	
	स्रोत	मिति						
वामन, राईको पिठो र अन्य मुख्य बस्तुहरूको बजार मूल्य सामान्य अवस्थामा...वा आधाररेखा को तुलनामा मुख्यमा संरक्षक १०% खतार, चढाव; तुलनामा मुख्यमा संरक्षक १०% खतार, चढाव; आधाररेखाको तुलनामा मुख्यमा १०- ०% बृद्धि आधाररेखाको तुलनामा मुख्यमा २०-४०% बृद्धि; आधाररेखाको तुलनामा मुख्यमा ४०-८०% बृद्धि; आधाररेखाको तुलनामा मुख्यमा ८०% भन्दा बढिले बृद्धि;	कृषि विकास कार्यालय	४ भाद्र २०७०	√	अरुवा चामल र गहुँको पिठोको मूल्य ५ देखि १० प्रतिशले बृद्धि भएको छ । यो मूल्य बृद्धि डुवानी भाडा बृद्धिको कारणले भएको हो ।	→	बजार मूल्य यथावत रहने छ । सडक तथा घोडेढो बाटो सामान्य रहने छ ।	(५) समग्र खाद्य सुरक्षा स्थितिको पूर्वानुमान (→↑→)	
	पशु सेवा कार्यालय	३० भाद्र २०७०						
	जिविस.	२९ असोज २०७०						
	उद्योग वाणिज्य संघ	३ कार्तिक २०७०						
	जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाल	२८ मंसिर २०७०						

सन्दर्भ सूचकहरू	सूचनाको स्रोत		विवरणियता (√=विश्वसनीय x=अशुद्ध)	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकको पूर्णमान → ↑ ↓ →	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा स्थितिको निर्धारित करण
	स्रोत	मिति					
<p>सामान्य अक्स्यममा वा आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण-प्रवाहमा संस्तर १०% उतारचढाव, आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा ३०% ले कमी;</p> <p>आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा ३०-६०% ले कमी;</p> <p>आधाररेखाको तुलनामा विप्रेषण प्रवाहमा ६०% भन्दा बढिले कमी;</p>	कृषि विकास कार्यालय	४ भाद्र २०७०	√	बिप्रेषणको प्रवाह सामान्य छ । यो समय बिप्रेषण भित्रिने समय होईन यद्यपि मौसमी बसाई सराई गएका सदस्यहरूबाट घरफिर्तीका बेलामा केही रकम लिएर आउने गर्दछन् । आईएमई र बैङ्क अनुसार यो गाविसको समूहमा करिब रु ९ करोड विप्रेषण प्राप्त भएको छ ।	↑	यस अवधिमा बिप्रेषणको प्रवाह बढेने छ । यो अवधि हिउँदे बाली कटानी हुनुका साथै बर्षे बाली पनि लगाउने शुरूवाती समय भएकाले मौसमी बाध्य बसाई सराई गएका पनि घर फिर्ती हुनेछन् र आफ्नो आय लिएर आउने छन् ।	
	IME	३० भाद्र २०७०					
	NIB	२९ असोज २०७०					
	BoK	३ कार्तिक २०७०					
	गाविस सचिवहरू जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाल	२८ मंसिर २०७०					
विप्रेषण प्रवाहमा उल्लेख्य कमी वा विप्रेषण प्रवाह नभएको							

विप्रेषण

सन्दर्भ सूचकहरू	सूचनाको स्रोत		विवरणनीयता (√=विश्वसनीय x=शुभ्र)	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकको पूर्णानुमान → ↑ ↓ →	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा स्थितिको निर्धारित चरण	
	स्रोत	मिति						
रोगव्याधि र माहामारीका घटनाहरू	रोगव्याधिका घटनाहरू उल्लेख्य संख्यामा देखा नपरेको	कृषि विकास कार्यालय	√	यस अवधिमा कुनै उल्लेखनीय रोग व्याधिका घटनाहरू नभएका ।	→	यस समय अवधिमा यथावस्था रहने छ । सामान्यतया चिसोको कारण रुघाखोकी आदिका केहि घटनाहरू रहने छन् ।		
	रोगव्याधिका केही घटनाहरू देखा परेको तर स्थानीय स्तरमा नियन्त्रण गर्न सकिने अवस्था;	पशु सेवा कार्यालय	३० भाद्र २०७०					
	केही रोगव्याधिहरू माहामारीका रूपमा फैलिएका, जसको निदानका लागि विशेष स्वास्थ्य सेवा/वाह्य सहयोगको आवश्यकता;	जि.वि.स.	२९ असोज २०७०					
	केही आम रोगव्याधिहरूले सर्वव्यापी माहामारीको रूप लिएको, जसको निदानका लागि विशेष स्वास्थ्य सेवा/वाह्य सहयोगको आवश्यकता;	जिल्ला प्रशासन कार्यालय	३ कार्तिक २०७०					
	रुग्णता वा मृत्युदर वृहत संख्यामा देखा परेको, विशेषज्ञहरूको टोली संलग्न विशेष स्वास्थ्य सेवाको आवश्यकता;	जिल्ला जन स्वास्थ्य कार्यालय	२८ मंसिर २०७०					

सन्दर्भ सूचकहरू	सूचनाको स्रोत		विश्वसनीयता (√=विश्वसनीय x=अशुद्ध)	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकको पूर्णमान → ↑ ↓	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा स्थितिको निर्धारित ऋण
	स्रोत	मिति					
पानीको आपूर्ति र सरसफाई प्रणाली सुचारु रहेको वा चरम जलवायु उत्पन्न प्रकोपबाट प्रभावित नभएको; १५ लिटर भन्दा बढी पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;	कृषि विकास कार्यालय	४ भाद्र २०७०	√	यस क्षेत्रका भण्डै ७७ प्रतिशत घरधुरीहरूले खानेपानी बर्षभरी उपभोग गर्न पाउँछन् त्यस्तै ८० प्रतिशत घरधुरीहरूले चर्पी प्रयोग गर्दछन् । तर पनि यस क्षेत्रमा सरसफाई समस्या अझै छ ।	→	यस अविधमा खानेपानी तथा सरसफाई सुधार उन्मुख हुने देखिन्छ । जिल्ला खानेपानी तथा सरसफाई समितिले जनचेतना अभिवृद्धिको अभियान सञ्चालनका लागि सरसफाईका क्षेत्रमा कार्यरत सरकारी तथा गैर सरकारी निकायहरू परिचालन गरी सञ्चालन गर्ने योजना राखेका छन् ।	(६) समग्र खाद्य सुरक्षा स्थितिको पूर्णमान सम्बन्धी टिप्पणी आगामी अवधिमा (मंसिर देखि फागुन २०७०) यस क्षेत्र (समुह ग का गाविसहरू) को खाद्य सुरक्षाको अवस्था उत्तरी रहने छ । घरधुरीका खाद्य सञ्चय क्रमशः घट्दै जान्छ जसले गर्दा खाद्यवस्तु किन्न पैचौ/रिण लिनु पर्नेछ । तर विप्रेषण भित्रिने, केही घरधुरीहरूले गैरकाष्ठ वन पैदावारको बेचबिखन र विकास निर्माणका कार्य पनि शुरु भई रोजगारीका अवसर प्राप्त हुने अपेक्षा गरिएको छ । त्यसैगरी केही घरपरिवारहरूले स्याउका बेर्ना बिक्रीबाट आम्दानी गर्न सक्नेछन् । साथै यो क्षेत्रमा ग्रामीण सामुदायिक पुर्वाधार कार्यक्रम पनि कार्यान्वयन हुनेछ, कुनै पनि उल्लेखनीय सङ्कट वा खतरामा नभएमा खाद्य सुरक्षाको अवस्था नराम्रो हुने अपेक्षा गरिएको छैन ।
पानीको आपूर्ति र सरसफाई प्रणालीमा अवरোধ रहेको यद्यपि स्थानीय स्तरमा मर्मत गर्न सकिने; न्यूनरूपमा १५ लिटर वा सो भन्दा बढी पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;	जिल्ला खानेपानी तथा सरसफाई जि.वि.स.	३० भाद्र २०७०					
पानीको आपूर्ति र सरसफाई प्रणालीमा अवरोध र मर्मतका लागि थप सहयोग वा अतिरिक्त उपायको आवश्यकता भएको; ७५-१५ लिटर पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;	जिल्ला प्रशासन कार्यालय	२९ असोज २०७०					
पानीको आपूर्ति र सरसफाईको प्रणालीमा बारम्बार अवरोध र विशेष आर्थिक र प्राविधिक सहयोगका साथै आकस्मिक योजना वा उपायहरूको आवश्यकता भएको; ४ - ७५ लिटर पानी/व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;	जिल्ला जन स्वास्थ्य कार्यालय	३ कार्तिक २०७०					
पानीको आपूर्ति र सरसफाईको प्रणाली लगभग क्षतिग्रस्त भएको र पुनर्स्थापना वा पुनर्निर्माणका लागि बाह्य सहयोगको आवश्यकता भएको; ४ लिटर भन्दा कम पानी / व्यक्ति/दिन उपलब्ध भएको;	जिल्ला जन स्वास्थ्य कार्यालय	२८ मंसिर २०७०					

खानेपानीको आपूर्ति र सरसफाई (बुझा दिनु पर्ने)

सन्दर्भ सूचकहरू	सूचकाको स्रोत		विवरणनीयता (√=विश्वसनीय x=अशुद्ध)	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकको पूर्णमान → ↑ ↓ →	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा स्थितिको निर्धारित करण	
	स्रोत	मिति						
<p style="text-align: center;">बाह्य बसाइ-सराइ (आवारा प्रेति)</p> <p style="text-align: center;">मौसमी बसाइ-सराइमा १०-२०% बृद्धि; मौसमी बसाइ-सराइमा २०-४०% बृद्धि; मौसमी बसाइ-सराइमा ४०% भन्दा बढिले बृद्धि; ठूलो संख्यामा बाह्य बसाइ-सराइ भएको;</p>	कृषि विकास कार्यालय	४ भाद्र २०७०	√	यस हिउँदे मौसममा प्रायः घरघुरीहरूबाट मौसमी बसाइसराई ब्यापारमा जाने चलन छ जुन परम्परागत चलन हो । यद्यपि यस समय अवधिमा बाह्य बसाइसराई जाने क्रम केही मात्रामा बढेको छ किनकी मुख्य बाली धान अस्तिनाबाट र वर्षको समय हावाहुँरी र पानीको कारण पशु चौपायमा नोक्सानी भयो ।	↑	यस चौमासिकको अन्त्यबाट बाह्य बसाइ सराई जाने क्रम बढ्ने छ ।		
	पशु सेवा कार्यालय	३० भाद्र २०७०						
	जि.वि.स.	२९ असोज २०७०						
	जिल्ला प्रशासन कार्यालय	३ कार्तिक २०७०						
	जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाल	२८ मंसिर २०७०						

सन्दर्भ सूचकहरू	सूचनाको स्रोत		विश्वसनीयता (√=विश्वसनीय x=अशुद्ध)	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकको पूरानुमान → ↑ ↓ →	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा स्थितिको निर्धारण करण	
	स्रोत	मिति						
नागरिक सुरक्षा (सामाजिक हिंसा र बन्ध/अबन्ध) सौभाग्यसय, शांतिपूर्ण अवस्था । खाद्य सुरक्षाका आवश्यकताहरू परिपूर्तिता लागि बजार र सेवाहरू स्थिर अवस्थामा रहेको, सुरक्षा अवस्था बिगिएको । बजार र सेवाहरू प्रभावित भएका; ४ महिना भित्र १०-२० दिन बन्द र सडक अवरुद्ध भएको; हिंडुलमा रोक । ४ महिना भित्र २०-४० दिन बन्द र सडक अवरुद्ध भएको; हिंडुलमा रोक । ४ महिना भित्र ४० दिन भन्दा बढी बन्द र सडक अवरुद्ध भएको; चरम द्वन्दको स्थिति, मानव विस्थापनको अवस्था;	कृषि विकास कार्यालय	४ भाद्र २०७०	√	यस अवधिमा शांति अमन चयन सामान्य रह्यो । राजनैतिक पार्टीहरूले सबिधान समा युनावको बेला १० दिने बन्द हडतालको आख्यान गरे तर यसबाट खाद्य सुरक्षाको अवस्थामा कुनै पनि नकारात्मक असर परेन ।	→	यस अवधिमा शांति सुरक्षा सामान्य रहने आशा गरिएको छ ।	(७) खाद्य असुरक्षाको तत्कालीन कारणहरू : क. खडेरी ख बाढी घ. ढिलो/छिटो वर्षाको स्थिति ग. असीना च. पहिरो च. अन्नबालीमा रोग छ. अस्तव्यस्त बजार / महंगो बजार भाउ ज. सामाजिक सुरक्षा भ. रोग व्याधिको सङ्क्रमण ञ. बेरोजगारी ट. अन्य	
	पशु सेवा कार्यालय	३० भाद्र २०७०						
	जिविस.	२९ असोज २०७०						
	जिल्ला प्रशासन कार्यालय	३ कार्तिक २०७०						
	जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाल	२८ मंसिर २०७०						

सन्दर्भ सूचकहरू	सूचनाको स्रोत		विवरणनीयता (√=विश्वसनीय x=अशुद्ध)	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकको पूर्णमान → ↑ ↓ →	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा स्थितिको निर्धारित चरण
	स्रोत	मिति					
जलवायुको जोखिमको घटनाहरू, जसमा वा सो घटनाबाट २०-३०% खाद्य सञ्चयित र सञ्चयित नोकसानी; जलवायुको जोखिमका घटनाहरू भएका र सो घटनाबाट २०-३०% खाद्य सञ्चयित र सञ्चयित नोकसानी; जलवायुको जोखिमका घटनाहरूबाट ३०-५०% खाद्य सञ्चयित/सम्पत्ति नोकसानी हुनाका साथै मानव हताहतका घटनाहरू भएको; जलवायुको जोखिमका घटनाहरूबाट ५०% भन्दा बढी खाद्य सञ्चयित/सम्पत्ति नोकसानी हुनाका साथै मानवीय हताहती भएको; जलवायुको जोखिमका घटनाहरूबाट सम्पत्तिहरू पूर्ण रूपमा नोकसानी भएको, मानवीय हताहती र उल्लेख्य रूपमा विस्थापित भएको;	कृषि विकास कार्यालय	४ भाद्र २०७०	√	यस क्षेत्रको मुख्य बर्षे बाली धान बाली कटानीको बेला असिनाको कारण ४५ प्रतिशत नोकसानी भयो। नेपाल सरकारले सो क्षेत्रमा वातावरणीय नकारात्मक प्रभाव कम गर्ने स्थानीय वातावरण अनुकूलन कार्यक्रम लक्षित गर्ने तय भएको छ।	→	धान बाली नोकसानीको कारण घरघुरीहरूको खाद्य सुरक्षाको अवस्था कष्टकर रहने छ। वातावरण अनुकूलन कार्यक्रम यस क्षेत्रमा प्राथमिकरण भएको छ जसबाट खाद्य असुरक्षा चुनिकरण गर्नमा सहयोग पुग्नेछ। कृषि विकास कार्यालयबाट अनुदानमा विउ तथा कृषि सामग्री बितरण गर्न योजना तय भएको छ।	
	जि.वि.स.	२९ असोज २०७०					
	जिल्ला प्रशासन कार्यालय	३ कार्तिक २०७०					
	जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाल	२८ मंसिर २०७०					

सन्दर्भ सूचकहरू	सूचनाको स्रोत		विवरणनीयता (√=विश्वसनीय x=अशुद्ध)	टिप्पणी	प्रत्येक सूचकको पूर्णमान → ↑ ↓ →	टिप्पणी	समग्र खाद्य सुरक्षा स्थितिको निर्धारित चरण	
	स्रोत	मिति						
<p>सन्दर्भ सूचकहरू</p> <p>भूकम्प, आगजनी जस्ता विपद्हरू नभएका वा सो विपद्हरूबाट १०% भन्दा कम घरघुरीहरू प्रभावित; विपद्बाट १०-२०% घरघुरीहरू प्रभावित; (१०% भन्दा कम घरघुरीहरूले पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पत्ति गुमाएको); विपद्बाट २०-४०% घरघुरीहरू प्रभावित; (१०-२०% घरघुरीहरूले पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पत्ति गुमाएको); विपद्बाट ४० - ६०% घरघुरीहरू प्रभावित; (२०-४०% घरघुरीहरूले पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पत्ति गुमाएको); विपद्बाट ६०% भन्दा बढी घरघुरीहरू प्रभावित; (४०% भन्दा बढी घरघुरीहरूले पूर्ण रूपमा खाद्य सञ्चिति र सम्पत्ति गुमाएको);</p>	कृषि विकास कार्यालय	४ भाद्र २०७०	√	यस अवधिमा खासै कुनै माहामारी तथा भुकम्प आदिका घटना नभएका ।	→	यस अवधिमा सुख्खा मौसमको कारणले बनमा आगजनी हुन सक्ने अन्यथा सामान्य रहने ।	(८) खाद्य असुरक्षाको अन्तरनिहित कारणहरू क. सिँचाई सुविधा नहुनु ख. बाटोको सुविधा नहुनु ग. खेतीयोग्य जमीनको उपलब्धता घ. सीमान्त जग्गा ङ. जनचेतना/शिक्षा च. अन्य-	
		पशु सेवा कार्यालय	३० भाद्र २०७०					
		जिवि.स	२९ असोज २०७०					
		जिल्ला प्रशासन कार्यालय	३ कार्तिक २०७०					
		जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाल	२८ मंसिर २०७०					

ड. जिल्ला खाद्य सुरक्षा अवस्थाको जानकारी संश्लेषण गर्न खाद्य सुरक्षा संश्लेषण तालिकाको प्रयोग

खाद्य सुरक्षा संश्लेषण तालिकाले विद्यमान खाद्य सुरक्षा स्थिति सोको कारण र पूर्वानुमान सम्बन्धी प्रत्येक गा.वि.स.का समूहको जानकारी प्रस्तुत गर्दछ । यसले जिल्लाको समग्र खाद्य सुरक्षा स्थितिको समीक्षा गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ ।

यस तालिकाको पहिलो महलले गा.वि.स. समूहको खाद्य सुरक्षाको चरणलाई समावेश गर्न स्थान प्रदान गर्दछ ।

दोस्रो महलले गा.वि.स.को समूहहरूलाई तोकिएको अक्षर उल्लेख गर्ने स्थान (क, ख, ग, घ ...) प्रदान गर्दछ ।

तेस्रो महलले सम्बन्धित गा.वि.स.का समूहको अवस्था विश्लेषण प्रदान गर्दछ । तसर्थ खाद्य सुरक्षा स्थिति वर्णन गर्ने मुख्य सूचकहरूलाई यस भागमा संश्लेषण गरिनु गर्दछ । (जस्तै : घरधुरीको खाद्य सञ्चिति, बसाइ-सराइ, निर्वाह पद्धति, बाल कुपोषण आदि)

चौथो महलमा कारणहरू (प्रत्यक्ष र आधारभूत दुवै) जसले खास खाद्य सुरक्षा स्थितिसम्म पुऱ्याएको छ । ती कारणहरूसँग सम्बन्धित मुख्य सूचकहरू उल्लेख गर्नुहोस् (प्रत्यक्ष कारण : बाली उत्पादन, प्राकृतिक प्रकोप, नागरिक सुरक्षा, गैर काष्ठ वन पैदावार र कृषिजन्य उत्पादनको बेचबिखन । आधारभूत कारणहरू : दूर्गम, कम जग्गा आदि)

पाँचौ र छैटौँ महलमा क्रमशः पूर्वानुमान (आउँदो अनुगमन चक्रमा सम्बन्धित गा.वि.स. समूहको सम्भाव्य खाद्य सुरक्षा स्थिति बताउने) र पूर्वानुमान निर्धारण गर्ने कारणहरू उल्लेख गर्नुहोस् ।

अन्तिम महलमा गएको अनुगमन चक्रको तुलनामा यी गा.वि.स. को समूहको खाद्य सुरक्षा स्थितिमा के परिवर्तन आएको छ, परिवर्तन निर्धारण गर्ने कारकहरूलाई उल्लेख गर्नुहोस् । जस्तै : बाली भित्र्याउने, वर्षा यामको अन्त्य जसले राम्रो सडकको पहुँच जनाउँछ, मानवीय/विकास सहयोग आदि ...) । यदि खाद्य सुरक्षा चरणमा परिवर्तन आएको भएमा मात्र यो भागलाई भर्ने ।

भरिएको खाद्य सुरक्षा संश्लेषण तालिका

जिल्ला : रोल्पा		पूर्वानुमान अवधि : जनवरी-मार्च २००९				
जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको बैठक मिति : ३० डिसेम्बर २००८		प्रतिवेदन अवधि : डिसेम्बर २००८				
खाद्य सुरक्षा चरण (१, २, ३, ४, ५)	समूह (क, ख, ग, -)	अवस्था विश्लेषण (कृपया मुख्य सूचकहरूबारे उल्लेख गर्नुहोस् । बाली उत्पादन र स्थिति, घरमा अनाजको सञ्चिति, मुख्य खाद्य पदार्थको बजारमा सञ्चय, ज्याला र अन्य रोजगारीका अवसरहरू आदि)	कारणहरू (कृपया सामयिक कारणहरू उल्लेख गर्नुहोस् जस्तै बाली बिग्रनु, प्राकृतिक प्रकोप, बेरोजगारी, मुल्य वृद्धि आदि)	पूर्वानुमान (↑→↓)	कारणहरू (बाली उत्पादनले घरको अनाज सञ्चयमा असर, बजारको मुल्य, मानवीय सहयोग आदि)	गत चौमासिकको सन्दर्भमा के परिवर्तन भएको छ ।
क		घरधुरीसँग पर्याप्त खाद्य सञ्चिति (२ देखि ३ महिनासम्म), जीविकोपार्जनका परम्परागत रणनीतिहरू अपनाइएको ।	मकैको उत्पादन राम्रो भयो, रोजगारीका अवसर राम्रो छ, शान्ति सुरक्षाको स्थिति सामान्य छ ।	→	रोजगारीका अवसरहरू उपलब्ध भई नै रहने देखिन्छ, खाद्य सञ्चिति पर्याप्त रहने छ ।	कोतगाउँको पूर्वानुमान विगँदो थियो तर जि.वि.स.को यस चौमासिकमा भएका कार्यक्रमहरूका कारणले खाद्य सुरक्षाको पहिलो चरणमा रहेको छ ।
	१	घरधुरीसँग २ महिनाको खाद्य सञ्चिति छ, जीविकोपार्जनका परम्परागत रणनीतिहरू अपनाइएको ।	मकैको उत्पादन मध्यम भयो, रोजगारीका अवसर राम्रो (खासगरी जि.वि.स.को सडक निर्माण तथा अन्य विकासका कार्यक्रमले) छ, शान्ति सुरक्षाको स्थिति सामान्य छ ।	→	रोजगारीका अवसरहरू उपलब्ध भइने रहने देखिन्छ, खाद्य सञ्चिति पर्याप्त रहने छ ।	
२	ग	घरधुरीसँग खाद्य सञ्चिति १ देखि महिना सम्मको लागि छ, खाद्यान्न तथा पैसा सापट लिन थालिएको छ । बसाइ-सराइ १० देखि २० प्रतिशतले बढेको छ ।	हावाहुरी तथा कीराको आक्रमणले मकैको उत्पादन घट्यो, गैरकाष्ठ वन पैदावारको आम्दानी खाद्यान्न किन्न नपुग्ने गरी कम भयो । रोजगारीका अवसर न्यून छन ।	→	रोजगारीका अवसरहरू उस्तैने रहने देखिन्छ, बाहिरबाट (बसाइ-सराइबाट) केही आम्दानी आउने छ ।	राङ्सी गा.वि.स. विगत चौमासिकमा खाद्य सुरक्षाको तेस्रो चरणमा थियो, रोजगारीका अवसरले अवस्थामा सुधार आएको छ । विगत चौमासिकमा खाद्य सुरक्षित रहेको गुँडगर, घर्तीगाउँ, करेती र नुवागाउँ वर्षेबाली नराम्रो भएकोले र रोजगारी नभएकाले अवस्था बिग्रने छ ।
३	घ	घरधुरीसँग खाद्य सञ्चिति १ महिनाभन्दा कमका लागि छ, दिगो नहुने खालका जीविकोपार्जनका रणनीतिहरू अपनाइएको छ । बसाइ-सराइ १० देखि २० प्रतिशतले बढेको छ ।	हावाहुरी तथा कीराको आक्रमणले वर्षेबाली एकदम नराम्रो भयो, रोजगारी छैन, सडकको पहुँच छैन । खतीयोग्य जमीन सीमान्त खालको छ ।	→	रोजगारीका अवसरहरू उस्तै नै रहने देखिन्छ, बाहिरबाट (बसाइ-सराइबाट) केही आम्दानी आउने छ ।	यी गा.वि.स.को समूहमा विगत चौमासिकमा भन्दा स्थिति परिवर्तन छैन ।
४						
५						
समान खाद्य सुरक्षाको चरणमा रहेका गा.वि.स.को समूह:						

च. खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा

खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्साले बृहत जटिल सूचनाहरू सरल रूपमा प्रस्तुत गरी निर्णयमा पुग्न र आवश्यक कार्यक्रम निर्धारण गर्न सक्षम बनाउँदछ । यिनीहरू चरण वर्गीकरणको साथ साथै विद्यमान अवस्था विश्लेषणको महत्वपूर्ण तत्वहरूको सञ्चार गर्न मुख्य रूपले तयार गरिएको हुन्छ । चरण वर्गीकरण नक्साको नियमित प्रयोगको माध्यमबाट प्रयोगकर्ताले जटिल सूचनाको तुरुन्तै व्याख्या गर्न सक्छन् ।

खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा दुई किसिमका छन् :

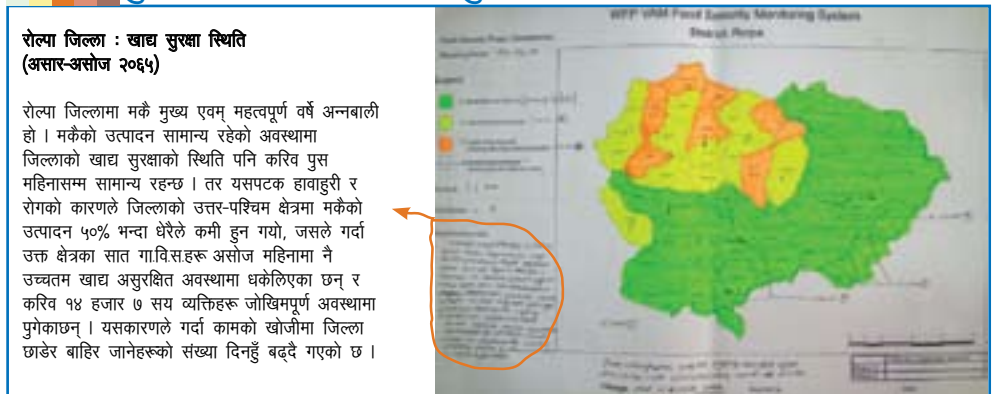
१. जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालद्वारा तयार पारिने जिल्ला खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा ।
२. काठमाडौंको केन्द्रीय विश्लेषण इकाइद्वारा तयार पारिने राष्ट्रिय खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा ।

दुबैले निम्न जानकारीहरू उपलब्ध गराउँछन् :

- खाद्य सुरक्षा चरणहरूको भौगोलिक वितरण : फरक फरक ५ रङ्गहरूको प्रयोगले नक्सामा खाद्य सुरक्षाको विभिन्न चरणमा रहेको क्षेत्रहरूलाई देखाउँछ ।
- पूर्वानुमान : खाद्य सुरक्षा नक्साले विभिन्न समूहको पूर्वानुमान दिन्छ । (अ) विग्रदो (आ) सुधारोन्मुख र (इ) स्थिर रहन्छ । यी दृष्टिकोणहरू विश्लेषण तालिका र संश्लेषण तालिका द्वारा प्राप्त सूचनाहरूमा आधारित हुन्छ ।
- राष्ट्रिय खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्साले विशिष्ट कोष्ठक (call out box), जिल्लाको भौगोलिक आधारमा खाद्य सुरक्षाका कारणको सूचना (जस्तै : कर्णाली, पश्चिमी तराई आदि), चरण ३ र ४ मा परेका मानिसहरूको संख्या र खाद्य असुरक्षा स्थितिको गहिराइ (विभिन्न चरणमा परेका मानिसहरूको प्रतिशत)^{११} ।

चित्र ७

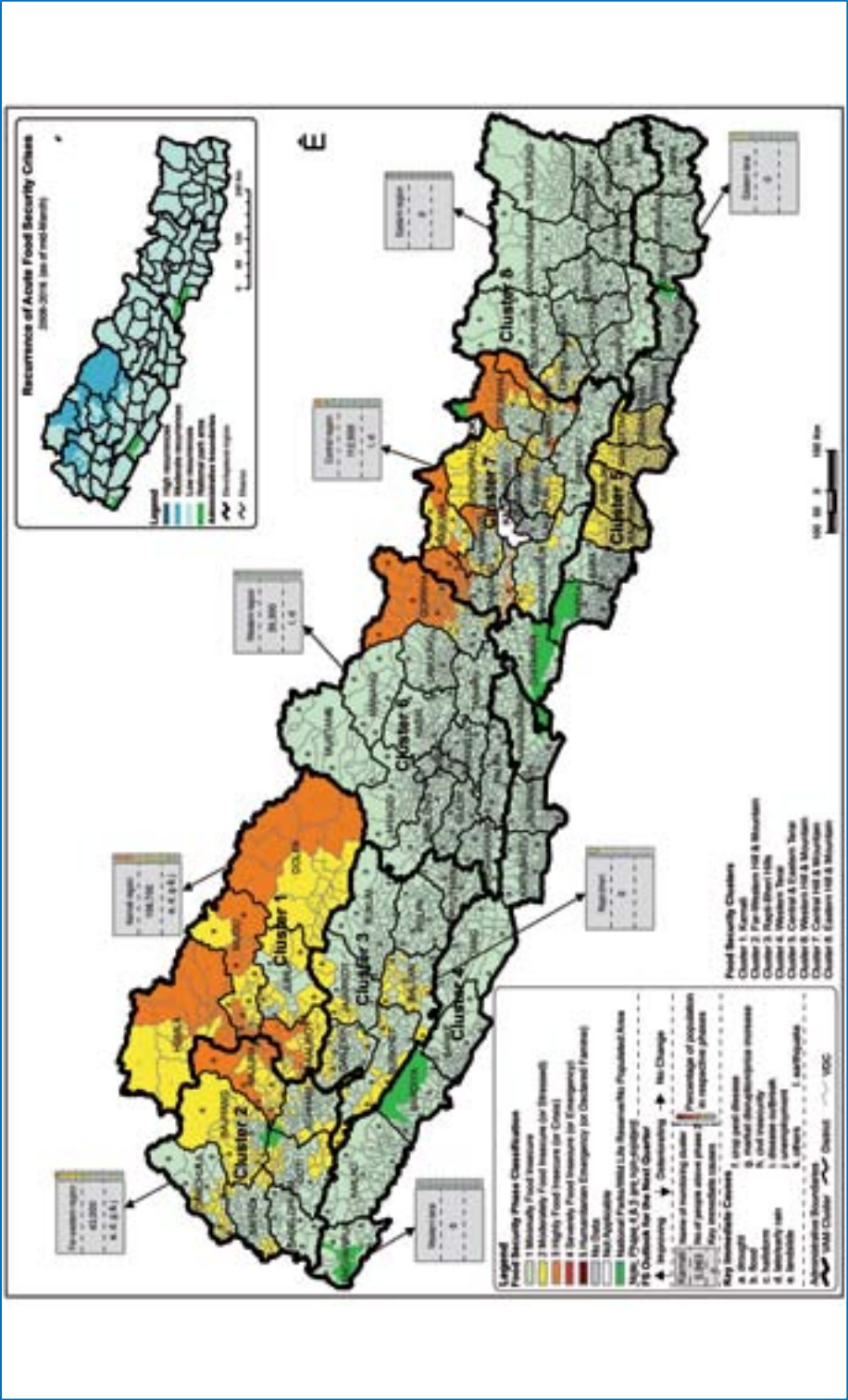
पुरा गरिएको जिल्ला खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा

^{११} 'खाद्य सङ्कटकको गहिराइ' प्रतिशत काठमाडौंको केन्द्रीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन तथा विश्लेषण इकाइद्वारा अल्गोरिदम् (algorithm) प्रयोग गरी गणना गरिन्छ । अल्गोरिदम्मा जनसंख्याको लगत, दरिद्र आम्दानीको घटना र गम्भीरता, कृषोपेक्षाको घटना र गम्भीरता र चरण वर्गीकरण समावेश गर्दछ । जस्तै : चरण १ मा वर्गीकृत गा.वि.स.मा (न्यूनतम खाद्य असुरक्षित) तर अति गरिवीको घटना र गम्भीरताका कारण चरम खाद्य असुरक्षा भोगेका धेरै घरधुरीहरू हुनसक्दछ । यसको ठीक उल्टो चरण ४ तोकिएको गा.वि.स.मा धेरै कम गरिवीका घटनाहरू भएका कारण खाद्य सुरक्षित मानिसहरूको प्रतिशत पनि हुन सक्दछ ।

पुरा गरिएको राष्ट्रिय खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण नक्सा

2.3 सहभागितात्मक पुनरावलोकन सञ्चालन

खाद्य सुरक्षा विश्लेषण तालिका भर्ने काम सकिएपछि र सम्पूर्ण सान्दर्भिक तालिकाहरू भरिसकेपछि, त्यसको समीक्षा अन्तिम अनुमोदनका लागि जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सदस्यहरू समक्ष प्रस्तुत गर्नु पर्दछ । यी सूचनाहरूलाई पुनः एक पटक जाँच गर्ने र विश्लेषणमा एकरूपता र स्पष्ट रहेको सुनिश्चित गर्ने अवसर हो ।

छलफल नितान्त प्राविधिक हुनुपर्दछ र पुरा गरिएका तालिकाहरूमाथि केन्द्रित हुनु पर्दछ ।

सहजकर्ताले सहभागीहरूको छलफललाई खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण र सन्दर्भ तालिका र विशेषतः विभिन्न परिमाणात्मक सीमाहरूको बारेमा केन्द्रित गर्नु पर्दछ ।

खाद्य सुरक्षाअनुगमन प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाउनको लागि सबै सहभागीहरूले समयावधि र उपयुक्त सञ्चार माध्यमहरूलाई ध्यानमा राख्नु पर्दछ । सबै आवश्यक सूचनाहरू सही रूपमा र समयमा नै जिल्लातह (जिल्लाखाद्य सुरक्षा सञ्जाल) बाट केन्द्रीय तहसम्म पुऱ्याउने कुरामा निश्चित हुनु एउटा चुनौति हो ।

जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सदस्य सचिव तथा सम्पर्क व्यक्तिले खाद्य सुरक्षाको अवस्था विश्लेषण तथा अभिलेख गर्न खाद्य सुरक्षा अनुगमनका औजारहर उपयुक्त रूपमा प्रयोग गर्नुका साथै जिल्लास्तरीय अनुगमन र विश्लेषण तथा अनुगमन कार्य चौमासिक अनुगमन चक्रको समयावधि भित्रै गरिएको पनि सुनिश्चित गर्दछन् ।

हरेक चार महिनामा, जिल्लास्तरीय खाद्य सुरक्षा अनुगमन तथा विश्लेषण प्रक्रिया पुरा भएपछि, जिल्लाखाद्य सुरक्षा सञ्जालले (विश्लेषण तालिका, संश्लेषण तालिका, चरण वर्गीकरण नक्सा प्रयोग गरी) आफ्नो विश्लेषणको नतिजा केन्द्रीय विश्लेषण इकाइ, काठमाडौंमा पठाउँछ । यो कार्य अनुगमन चक्रको अन्तिम हप्ता भित्र वा अर्को चौमासिकको पहिलो हप्ता सकेसम्म चाँडै गरिनु पर्छ ।

केन्द्रीय विश्लेषण इकाइले सबै जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालबाट प्राप्त जानकारीहरूलाई राष्ट्रिय रूपमा सम्पादन र विश्लेषण गर्दछ र आवश्यक प्रष्टताका लागि जिल्लासँग आग्रह गर्न सक्दछ ।

- नेपाल सरकार, संयुक्त राष्ट्र संघका निकायहरू, (अन्तर्राष्ट्रिय) गैर सरकारी संस्थाहरू, शैक्षिक तथा अनुसन्धानका क्षेत्रमा कार्यरत जस्ता मुख्य निकायहरूको प्रतिनिधित्व हुने गरी गठित नेक्स्याप (NeKSAP) राष्ट्रिय प्राविधिक समन्वय समिति (NeKSAP National Technical Coordination Committee) ले आवश्यकता अनुरूप राष्ट्रिय स्तरको विश्लेषण प्रमाणीकरण गर्दछ ।
- केन्द्रीय विश्लेषण इकाइले राष्ट्रियस्तरको चरण वर्गीकरण नक्सा सहितको प्रतिवेदन (खाद्य सुरक्षा बुलेटिन) तयार पार्दछ र सरोकारवालाहरू बीच आदानप्रदान गर्दछ ।
- खाद्य सुरक्षाको समग्र अवस्थाबारे जानकारी सम्प्रेषण गर्न प्रेस विज्ञप्ती जारी गरिन्छ । त्यसैगरी यी जानकारीको व्यापक प्रसारका लागि NeKSAP को website मा पनि उपलब्ध गराइन्छ ।
- खाद्य सुरक्षाको अवस्थाबारे उच्चस्तरको नीतिगत तहमा जानकारी गराउन आवश्यकता अनुरूप पोषण तथा खाद्य सुरक्षा समन्वय समिति र निर्देशक समितिका बैठकहरूमा पनि प्रस्तुत गरिन्छ ।

NeKSAP द्वारा खाद्य सुरक्षाको विश्लेषण गरी सम्पादित जानकारी निम्न प्रकाशन तथा प्रक्रियाद्वारा विभिन्न निकायमा सम्प्रेषण गरिन्छ ।

१. प्रेस विज्ञप्ती-हरेक चौमासिकमा देशभरीको खाद्य सुरक्षाको अवस्था बारेको विश्लेषण भैसकेपछि, प्रारम्भिक नतिजा प्रेस विज्ञप्ती मार्फत कृषि विकास मन्त्रालयले सम्प्रेषण गर्दछ ।

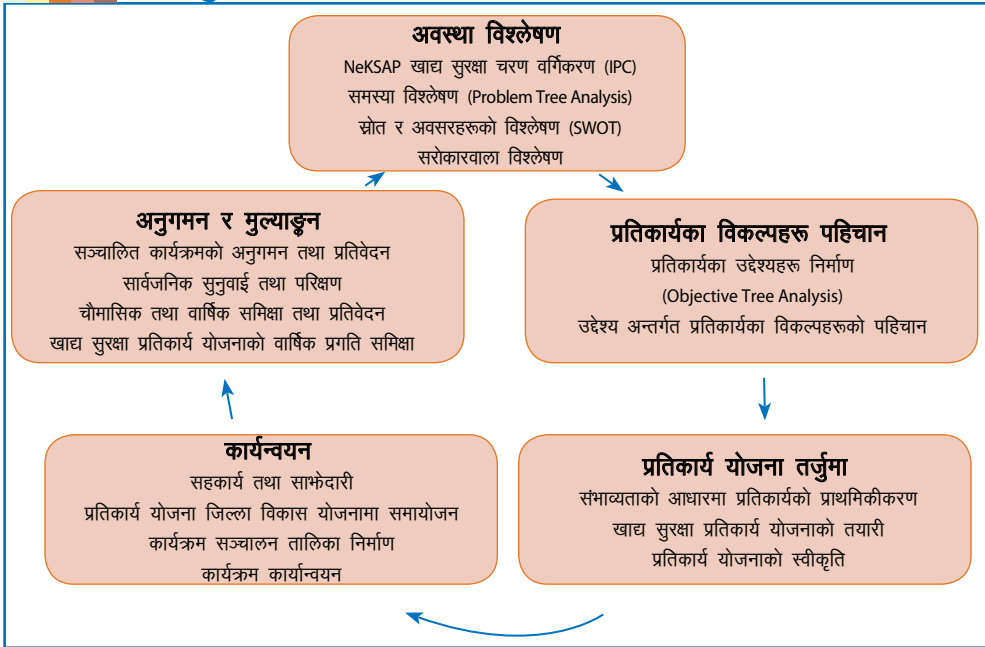
२. खाद्य सुरक्षा बुलेटिन-यी बुलेटिन २ प्रकारका हुन्छन् । एउटा जिल्लाले प्रकाशन गर्ने जिल्ला खाद्य सुरक्षा बुलेटिन र अर्को ७४ वटै जिल्लाबाट खाद्य सुरक्षाको अवस्था विश्लेषणबाट प्राप्त जानकारीलाई सम्पादन, रूजु तथा थप विश्लेषण गरी खाद्य सुरक्षा बुलेटिन कृषि विकास मन्त्रालयबाट प्रकाशित गरिन्छ ।
 ३. NeKSAP अन्तरगत Crop Situation update, Market Watch जस्ता बालीनालीको उत्पादन तथा खाद्यवस्तुको मुल्यका अवस्था जानकारी उपलब्ध गराउने प्रकाशनहरू पनि प्रकाशित हुने गरेका छन् । Crop Situation update हिउँदे तथा वर्षे बालीको अवस्थाबारे जानकारी दिन प्रत्येक छ-छ महिनामा र Market Watch प्रत्येक महिना प्रकाशित हुने गर्दछन् ।
 ४. कृषि विकास मन्त्रालयमा सचिवज्यूको अध्यक्षतामा कार्यरत उच्चस्तरीय नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणाली निर्देशक समिति र मन्त्रालयका सहसचिवको अध्यक्षतामा कार्यरत NeKSAP राष्ट्रिय प्राविधिक समन्वय समितिले नीतिगत निर्देशन तथा सुझावहरू उपलब्ध गराउँछ । त्यसैगरी जानकारीहरूलाई आवश्यकता अनुसार उच्चस्तरीय पोषण तथा खाद्य सुरक्षा निर्देशक समिति र समन्वय समितिमा पनि खाद्य सुरक्षा बारेको जानकारी प्रस्तुत गर्ने कार्य गरिन्छ ।
- (विस्तृत जानकारीका लागि नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणाली कार्यविधि २०७२ हेर्नुहोला ।)

खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणालीबाट प्राप्त नतिजाहरुको प्रयोग

नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणालीबाट प्राप्त हुने खाद्य सुरक्षाका जानकारी जिल्लास्तरदेखि केन्द्रियस्तरसम्म खाद्य सुरक्षाका विभिन्न नीति तथा कार्यक्रमको तर्जुमा कार्यान्वयन र अनुगमन मुल्याङ्कनमा प्रयोग भई रहेका छन् । यी जानकारीलाई अब बढी प्रभावकारी रूपमा प्रयोग गर्न र सोको प्रयोगलाई संस्थागत गर्न खाद्य सुरक्षा प्रतिकार्य विश्लेषण विधिको विकास र कार्यान्वयन गरिएको छ । यस विधिको जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सदस्य तथा अन्य सरोकारवालालाई जिल्लाको खाद्य सुरक्षाको अवस्था बारेका जानकारीमा आधारित भई जिल्लाको खाद्य सुरक्षा प्रतिकार्य योजना निर्माणमा मद्दत गर्दछ । यसरी विकसित खाद्य सुरक्षा प्रतिकार्य योजना जिल्लाको वार्षिक योजना तर्जुमा प्रक्रियामा संयोजन गरी कार्यान्वयनमा लैजाने प्रक्रिया रहेको छ ।

चित्र ९

खाद्य सुरक्षा प्रतिकार्य विश्लेषण रूपरेखा

यस विधिको विस्तृत जानकारीकालागि नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणालीद्वारा प्रकाशित खाद्य सुरक्षा प्रतिकार्य विश्लेषण स्रोत पुस्तिका र तालिम निर्देशिका हेर्नुहोस् ।

२.६ बारम्बार सोधिने प्रश्नहरू

१ यदि मसँग सम्पूर्ण सूचकहरूको लागि चाहिने तथ्याङ्क छैन भने के मैले खाद्य सुरक्षा र चरण वर्गीकरण विश्लेषण पुरा गर्न सक्छु ?

सकिन्छ । गा.वि.स.को खाद्य सुरक्षा स्थितिको पहिचान गर्न सकेसम्म १७ वटै सूचकहरूबारे जानकारी हुन आवश्यक छ वा कम्तिमा पनि उक्त अनुगमन अवधिको त्यस गा.वि.स.का महत्वपूर्ण सूचकहरूको बारेमा जानकारी उपलब्ध हुन अनिवार्य छ । तर कतिपय संकटको अवस्थामा सबै सूचकबारे जानकारी प्राप्त नभए पनि मुख्य सूचकको आधारमा चरण वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । यो निर्णय खाद्य सुरक्षा सञ्जालले प्राविधिक तवरमा गर्नु पर्दछ । अपूर्ण जानकारी संकलनको योजना पनि बनाउनु पर्दछ ।

२ सूचकको आधारमा परिमाणात्मक सीमाहरू (Threshold) फरक भएमा त्यस गा.वि.स.लाई मैले कुन चरणमा राख्नुपर्छ ?

गा.वि.स.को चरण निर्धारण प्रक्रिया एक विवेकशिल र सहभागीमूलक र तथ्यमा आधारित विश्लेषण प्रक्रिया हुन आवश्यक छ । विभिन्न सूचकहरूको खाद्य सुरक्षामा कुन सूचक बढी हावी हुन सक्छ, कुन बढी निर्णायक छ त्यसलाई मध्यनजर गर्दै सहभागितात्मक रूपमा उपयुक्त विवेकको प्रयोग गरी खाद्य सुरक्षा चरण निर्धारण गर्नु पर्दछ । साथै यस अवस्थामा उक्त गा.वि.स.लाई आवश्यक भए विभाजित गरी खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । थप जानकारीका लागि सुभाव ट पनि हेर्नुहोस् ।

३ जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालद्वारा सङ्कलित बिचार विमर्शको कस्तो कानुनी मान्यता छ ?

जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाल नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणालीको एक महत्वपूर्ण अङ्ग हो र नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन, नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोग, कृषि विकास मन्त्रालय र विश्व खाद्य कार्यक्रमको एक संयुक्त प्रयासमा सञ्चालित भएकोले यसबाट नै यसको वैधानिकता भल्कन्छ । हाल नेपाल सरकारका विभिन्न महत्वपूर्ण दस्तावेज चालु तीन वर्षीय योजना, कृषि विकास रणनीति, बहुपक्षीय पोषण कार्यक्रम लगायत नेपालको अन्तरिम संविधानमा पनि खाद्य सम्प्रभूताबारे उल्लेख रहेको र यो कार्यक्रम खाद्य सुरक्षा सञ्जाल पनि सम्बन्धित भएकोले कानुनी मान्यताको स्थितिबारे जानकारी दिन्छ । त्यसै गरी तीन वर्षीय तेन्ना योजनाले “नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणालीलाई संस्थागत गरी प्रभावकारी रूपमा संचालन गरिने छ । त्यसैगरी प्रत्येक जिल्लामा IPC को आधारमा खाद्य तथा पोषण सुरक्षा योजनाहरूको तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमनका लागि खाद्य तथा पोषण सुरक्षा जिल्ला समन्वय समिति एवं जिल्ला स्तरीय खाद्य सुरक्षा सञ्जाललाई परिचालन गरिनेछ” भन्ने उल्लेखित वाक्यांशले पनि थप

आधिकारिता प्रदान गर्दछ । मुख्यतः हालै स्वीकृत नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणाली कार्य सञ्चालन निर्देशिका २०७३ खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणालीको आधिकारिता बारेको एक महत्वपूर्ण दस्तावेज हो ।

४ यदि जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालले माग गरेमा स्वतः सहायता आउँदछ ? यदि होइन भने त्यस्ता सञ्जालको उद्देश्य के हो ?

खाद्य सुरक्षा सञ्जालले जिल्लाको खाद्य सुरक्षा स्थितिबारे अनुगमन गर्ने एक महत्वपूर्ण संरचना हो । सहायताको निर्णय विभिन्न सरोकारवालाहरूको सहभागितामा निर्धारित हुने हुनाले जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाल ले निर्णय गर्दैमा प्राप्त हुने होइन । तर यो निर्णय सहायता प्राप्त गर्न का लागि एक बलियो आधार भने अवश्य नै हो ।

५ अनुगमन किन गर्ने जब हामीसँग कृषि विकास मन्त्रालयद्वारा प्रकाशित वार्षिक कृषि उत्पादन प्रतिवेदन छ भने ?

यस अध्ययनले वार्षिक रूपमा खाद्य उपलब्धता र खाद्य कमी वा पर्याप्त (Food Deficit/surplus) बारे जानकारी दिन्छ तर खाद्य सुरक्षाको स्थिति छोटो समयमा नै फरक पर्ने हुनाले कम्तिमा पनि ४ महिनाको अनुगमन चक्र अनुरूप जानकारी सङ्कलन गरी विश्लेषण गर्दा खाद्य सुरक्षाका अनुगमनको कार्यक्रम प्रभावकारी हुन्छ । अर्को महत्वपूर्ण पक्ष भनेको खाद्य सुरक्षा अनुगमन भनेको उपलब्धता मात्र नभई खाद्य सुरक्षा अन्य तीन पक्ष पहुँच, उपयोगिता र स्थिरताको बारेमा पनि जानकारी उपलब्ध गराउँछ ।

६ के राजनैतिक दलहरू जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालको अंश हुन सक्छन् ?

प्रत्यक्ष रूपमा खाद्य स्वास्थ्य सुरक्षा बारेका जानकारी सङ्कलन प्रक्रियामा राजनैतिक दलहरू नियमित रूपमा संलग्न हुन सक्ने स्थिति नरहेकाले राजनैतिक दलहरू सञ्जालका सदस्य बन्नु व्यवहारिक हुँदैन तर खाद्य सुरक्षा सञ्जाल बाट सङ्कलित जानकारीका आधारमा खाद्य सुरक्षा स्थिति बारे राजनैतिक दलहरूलाई उपयुक्त विधि र समयमा जानकारी आदान प्रदान गर्नु र निर्णय प्रक्रियामा सहभागी गराउनु भने महत्वपूर्ण हुन्छ ।

७ के जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालका सदस्यहरूले तलब/प्रोत्साहन पाउँछन् ? के जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालसँग आबद्ध हुन कुनै मुल्य जोडिएको छ ?

यस कार्यक्रममा संलग्न भए बापत कुनैपनि तलब उपलब्ध हुँदैन । त्यसै गरी यो सञ्जालमा सहभागी हुन पनि कुनै मुल्य तिर्नु पर्दैन, मूल रूपमा सरोकारवालाहरूको अमुल्य समय र आफूसँग भएका उपयुक्त जानकारीहरूको आदान प्रदान नै खाद्य सुरक्षा सञ्जालका लागि महत्वपूर्ण योगदान हो ।

२.६ सन्दर्भ सामाग्रीहरू

1. United Nations World Food Program, Food Security Bulletin–21, November 2008
2. United Nations World Food Program, Food Security Bulletin–22, January 2009
3. Government of Nepal, National Planning Commission, Three Year Interim Plan, 2007
4. Integrated Food Security Phase Classification (IPC), User Guide, Version 1.0, October 2008
5. Strengthening the Food Security Phase Classification Approach in Nepal", (SENAC project–Nepal component), FINAL REPORT, December 2008
6. Research for Development, A practical guide, Sophie et al, Save the Children, 2003
7. अभ्यास खेलहरूको सङ्कलन, केएर नेपाल
8. नेपालको संविधान २०७२
9. KIT/IDRC 2003, Designing and Conducting Health Systems Research Projects: Volume 1, Proposal Development and Fieldwork, Corlien M. Varkevisser, Indra Pathmanathan, and Ann Brownlee
10. Nepal 2011 Demographic and Health Survey , Key Findings
11. Performance Monitoring and Evaluation, USAID, Centre for Development Information and Evaluation
12. नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोग २०७१, तेस्रो योजना (आर्थिक वर्ष २०७०/७१–२०७२/७३), सिंहदरवार, काठमाडौं ।
13. CBS, Nepal Living Standard Survey 2010/11, Kathmandu
14. Nepal Thematic Report on Food Security and Nutrition 2013, CBS/WFP/AusAid/Unicef
15. Crop Situation Update, A Joint Assessment of 2014/15 Winter Crops
16. नेपाल बहुसूचक सर्वेक्षण २०७०/७१, केन्द्रीय तथाङ्क विभाग, युनिसेफ

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
सिंहदरवार, काठमाडौं, नेपाल
फोन : ९७७-१-४२११९०५, ४२११८०८
फ्याक्स : ९७७-१-४२११९३५
वेबसाईट : www.moad.gov.np